B A L T Ų I R S L A V Ų K A L B Ų R Y Š I A I
L I E T U V O S T S R M O K S L Ų A K A D E M I J A

ALGIRDAS SABALIAUSKAS

BALTŲ KALBŲ NAMINIŲ GYVULIŲ PAVADINIMAI

(jų kilmė ir santykis su atitinkamais slavų kalbų pavadinimais)

Nušviečiant baltų ir slavų kalbinius santykius, šalia fonetikos, morfologijos, sintaksės reiškinių tyrinėjimo nemažos reikšmės turi ir detalesnis šių kalbų leksikos nagrinėjimas. Platesnį apibendrinamo pobūdžio darbą apie baltų ir slavų kalbų leksiką, jos tarpusavio santykius bus galima parašyti tik tada, kai bus nuodugniau ištirta atskirų semantinių grupių leksika. Kad tokių grupių tyrinėjimas taip pat duoda įdomių, kartais net visiškai netikėtų rezultatų, vaizdžiai matyti iš O. Trubačiovo knygos „Slavų kalbų amatų terminologija“[1]: tekstilės, medžio apdirbimo, keramikos, kalvystės amatų terminijos analizė parodė, kad slavų kalbų šios srities leksika turi kur kas daugiau bendrybių su germanų, lotynų kalbomis negu su baltų. Žinoma, remiantis vienos tokios leksinės grupės analize, negalima daryti platesnio pobūdžio išvadų, tačiau ir tos analizės duomenys yra vertingas indėlis į visą baltų ir slavų kalbinių santykių tyrinėjimo kompleksą.

Šiame darbe stengtasi irgi paanalizuoti vieną tokią leksinę grupę – naminių gyvulių pavadinimus. Pagrindinis dėmesys čia kreiptas į baltų kalbų medžiagą, o slavų kalbų faktai liesti tiek, kiek jie turi tiesioginio ryšio su atitinkamais baltų kalbų faktais. Tokį darbo pobūdį iš dalies lėmė toji aplinkybė, kad slavų kalbų gyvulininkystės terminologija detaliau yra nagrinėta: šiam klausimui yra skirta to paties O. Trubačiovo studija „Slavų kalbų naminių gyvulių pavadinimų kilmė“[2].

Kalbant apie atskirų naminių gyvulių pavadinimus, darbe trumpai paliečiama ir šių gyvulių istorija – jų prijaukinimas (domestikacija), pasirodymas dabartinėje baltų tautų teritorijoje ir kiti klausimai, kurie kartais gali turėti tam tikrų ryšių ir su atskirų pavadinimų atsiradimu. Be to, nesant lietuvių kalba platesnių šios rūšies darbų, tokios žinios gali būti ir savotiški baltų kraštų gyvulininkystės istorijos fragmentai.

ŠUO

Šiuo metu, atrodo, nekyla jokių abejonių, kad pirmasis žmogaus prijaukintas gyvulys yra šuo. Be galo ilgas laiko tarpas skiria mus nuo žmogaus ir šuns draugystės pradžios, todėl šiandieną jau sunku konkrečiau nušviesti šios draugystės

[1] О. Н. Трубачев, Ремесленная терминология в славянских языках, Москва, 1966.

[2] О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, Москва, 1960.

istoriją, išaiškinti priežastis, kurios vertė žmogų suartėti su šuniu pirmiau, negu su kitais gyvuliais.

Neolito laikų archeologinėse iškasenose naminio šuns kaulai aptinkami beveik visoje Europoje, o kai kada jų randama netgi ten, kur nesama jokio kito naminio gyvulio pėdsakų[1].

Įvairūs piešiniai liudija, kad šunį nuo seniausių laikų pažinę šumerai[2]. Šunes vaizduojami babiloniečių dievų palydovais. Visokios šunų figūros jų krašte turėjusios magiškos galios[3]. Šunų piešiniai randami seniausiose egiptiečių vazose. Apie šuns reikšmę senovės egiptiečių gyvenime kalba ir tas faktas, jog šuns griaučiai senoviniuose kapuose randami šalia šeimininko. O I ir II dinastijos Egipto faraonai taip mylėję savo šunis, jog, palaidoję juos savo kapuose, dar pastatė jiems antkapius, kuriuose šalia savo vardų iškalė ir šunų vardus, kurie, pakėlę gal penketo tūkstančių metų naštą, išliko iki mūsų dienų[4]. Įvairias šunų veisles augino senovės asirai, graikai, romėnai[5]. Apie senovės iraniečius Herodotas rašė, kad jų „žyniai savo rankomis užmuša viską, išskyrus šunis ir žmones"[6].

Gausybė įvairių šunų veislių, kartais labai viena nuo kitos skirtingų, jau XIX a. pradžioje leido zoologams daryti išvadą, kad naminis šuo ne visur kilęs iš to paties protėvio[7].

Daug sudėtingesnis klausimas išaiškinti šuns domestikacijos problemą. Paprastai žmogų jaukinti gyvulius verčia utilitariniai tikslai. Šiais tikslais seniau mėginta aiškinti ir šuns prijaukinimą, žiūrint į šunį kaip į žmogaus – medžiotojo ir piemens pagalbininką. Tokia pažiūra, kaip matysime vėliau, atsispindėjo ir aiškinant indoeuropietiško šuns pavadinimo kilmę. Tačiau nemaža svarbių faktorių verčia tos pažiūros atsisakyti. Pirmiausia, jai prieštarauja toji aplinkybė, kad šuo, kaip buvo pastebėta, prijaukintas anksčiau, negu žmogus pradėjo verstis gyvulininkyste. Pietų ir Vidurio Amerikos aborigenai gyvulininkyste nesivertė, bet šunį turėjo prisijaukinę kaip vienintelį, galima sakyti, naminį gyvulį. Apskritai, šuns vaidmuo Amerikos aborigenų gyvenime padeda nušviesti jo domestikacijos problemą ir Europos žemyne. Amerikos aborigenams šuo glaudžiai susijęs su religija bei mitologija. Įvairių religinių apeigų metu šuns mėsa Amerikoje buvo valgoma[8]. Valgoma ji buvo ir senojoje Europoje, kur tas valgymas iš pradžių taip pat veikiausiai turėjęs ritualinį charakterį[9]. Šuns, kaip gyvulio, turinčio dieviškos galios, gerbimo pėdsakai išliko iki indoeuropiečių rašto paminklų pasirodymo, o kai kurios

[1] M. Hilzheimer, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, Berlin, 1926, p. 219; O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, Berlin–Leipzig, 1917–1923, p. 516.

[2] M. Hilzheimer, ten pat, p. 219.

[3] Ebeling, Hund, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 410.

[4] M. Hilzheimer, ten pat, p. 220; Ranke, Hund, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 409; C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, Zürich, 1902, p. 41–42.

[5] C. Keller, ten pat, p. 42–45.

[6] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, p. 516.

[7] C. Keller, ten pat, p. 46–80; E. Hahn, Hund, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 403.

[8] F. Termer, Zeitschrift für Ethnologie, 82, Braunschweig, 1957, p. 1.

[9] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, p. 516.

šuns religinio vaidmens žymės, tiesą sakant, išsilaikė iki mūsų dienų[10]. Todėl, jeigu teisūs buvo senovės romėnų rašytojai, šunis pagal utilitarinę jų paskirtį grupavę į medžioklinius, piemenų ir kiemo[11], tai šios schemos jokiu būdu negalima perkelti į ankstesniuosius laikus, į šuns prijaukinimo pradžią, nes tiek medžioklinė, tiek suklestėjus gyvulininkystei, ganymo, o ypač namų saugojimo funkcija atsirado gerokai vėliau po šuns domestikacijos.

Veikiausiai reikia sutikti su tais tyrinėtojais, kurie, atmetę utilitarinį žmogaus ir šuns suartėjimo pobūdį, teigia, kad šuo su žmogumi pirmiausia suartėjo kaip parazitas. Šunį prie žmogaus stovyklų traukė įvairūs maisto likučiai, jose kūrenama ugnis. Tokiu būdu šuo priprato laikytis netoli žmogaus gyvenviečių, pamažu visai su juo suartėdamas. Galimas daiktas, kad ypač lengvai prie žmogaus priprasdavo jaunikliai šunyčiai. Jau ir prijaukinimo pradžioje žmogus šunį galėjęs kartais panaudoti ir tam tikriems savo reikalams. Pavyzdžiui, manoma, kad moterys šuniukams duodavusios nužįsti pieno perteklių. Yra išlikę Babilonijos ir Kartaginos mirties deivių atvaizdai, kurios prie kiekvienos krūties turi žindantį gyvulį, veikiausiai šuniuką ir paršiuką. Kai kurių tautų tarpe šis paprotys pasitaiko ir mūsų laikais[12].

Taigi nekyla jokių abejonių, kad šunį indoeuropiečiai gerai pažino dar pačių artimiausių tarpusavio kontaktų metu. Nesudarė išimties šiuo atžvilgiu ir baltų bei slavų protėviai. Dabartinėse baltų gyvenamose teritorijose šuo buvo pirmasis prijaukintas gyvulys[13]. Šuo taip pat paliko ryškius pėdsakus lietuvių bei latvių tautosakoje ir pasaulėjautoje[14].

Indoeuropiečių kalbos labai gerai išlaikė senąjį šuns pavadinimą, plg. skr. *śvā*, vns. kilm. *śunaḥ*, av. *spā*, vns. kilm. *sūno*, gr. κύων, vns. kilm. κυνός, lot. *canis* „šuo, kalė“, arm. *šun*, air. *cú*, vns. kilm. *con*, het. *šuwana*, toch. *ku*, liet. *šuõ*, vns. kilm. *šuñs*. Nurodytų pavyzdžių tarpe dėl savo šaknies vokalizmo išsiskiria lotynų kalbos šuns pavadinimas. Tačiau lotyniškojo žodžio šaknies pasikeitimą, atrodo, įmanoma paaiškinti lotynų kalbos duomenimis. Tiek savo reikšme, tiek ir kilme abejonių kelia ir het. *šuwana*[15].

Pirminė ide. šuns pavadinimo reikšmė nėra visiškai aiški, nors aiškinimų, daugiau ar mažiau vykusių, būta nemaža. H. Osthofas ide. šuns pavadinimą mėgino sieti su ide. galvijo (iš pradžių, gal būt, avies) pavadinimu **peḱu* (plg. skr. *paśuḥ*, lot.

[10] О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, Москва, 1960, p. 5 (toliau: Происхождение...).

[11] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 44.

[12] E. Hahn, Hund, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 403; О. Н. Трубачев, ten pat, p. 5.

[13] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius, 1961, p. 79; Latvijas PSR vēsture, I, K. Strazdiņa, J. Zuša, J. Krastiņa, A. Drīzuļa red., Rīgā, 1953, p. 9; К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, Тарту, 1965, p. 361–362, 364–365, 367–372.

[14] P. Šmits, Latviešu tautas ticējumi, IV, Rīgā, 1941, p. 1745–1776.

[15] A. Walde, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, I, Berlin und Leipzig, 1930, p. 465–466 (toliau: Vrgl. Wb.); A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, I, Heidelberg, 1930, p. 152–153 (toliau: Et. Wb.); E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg–Göttingen, 1966, p. 1033–1035 (toliau: Et. Wb.); F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin, 1957, p. 320 (toliau: Et. Wb.); J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, 1949, p. 632–633 (toliau: Et. Wb.); H. Kronasser, Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen, Heidelberg, 1956, p. 229; В. В. Иванов, Хеттский язык, Москва, 1963, p. 90–92.

pecus), atstatydamas prolytę **(p)kyōn*, kurios pirminė reikšmė būtų buvusi „aviganio ar apskritai piemens šuo“. Tačiau šiam aiškinimui, nekalbant jau apie jo fonetinį nepagrįstumą, prieštarauja paties objekto istorija. Taip pat nėra jokio pagrindo teigti, kad šis šuns pavadinimas būtų koks nors antrinis, išstūmęs anksčiau vartotą ide. šuns pavadinimą.

V. Georgijevas aiškina, kad ide. šuns pavadinimas kilęs iš ide. prolytės **keu̯-* „rėkti, staugti, kaukti, loti“. Vadinasi, šuo savo vardą būtų gavęs dėl jam būdingo lojimo, staugimo, ir pirminė šuns pavadinimo reikšmė buvusi „lojantis, staugiantis gyvulys“. Pirminė vienaskaitos vardininko forma, anot V. Georgijevo, buvusi **keu̯ōn*, kurią, veikiant formai **ku-n-ós*, labai anksti išstūmusi forma **kuōn* (gr. κύων) arba **ku̯ōn* (skr. *śvā́*, av. *spā*). Pirminė šio šuns pavadinimo paradigma buvusi maždaug tokia: vns. vard. **keu̯ōn* > **ku̯ō(n)* ir **ku̯ō(n)*, vns. gal. **ku̯én-m̥*, vns. kilm. **kun-ós*, vns. viet. **ku̯én-(i)*, dgs. įnag. **ku̯m̥-bhis* ir t.t. V. Georgijevas, be jau mūsų minėtų šuns pavadinimų, iš šios prolytės taip pat kildina ir skr. *śvakaḥ* „vilkas“, mid. (Herodoto) σπάκα „šuo“, lat. *kuṇa* „kalė“, skr. *kó-ka-ḥ* „vilkas“, bulg. куче „šuo“, rus. сука „kalė“, lenk. *suka*[16].

Semantiniu požiūriu V. Georgijevo aiškinimas būtų visiškai priimtinas. Tačiau daug abejonių kelia jo fonetinio traktavimo schematizmas, o kai kurių jo nurodymų pavyzdžių siejimas su senuoju ide. šuns pavadinimu, mums atrodo, visai negalimas.

Vertas dėmesio F. Špechto mėginimas aiškinti šį šuns pavadinimą, siejant jį su ide. šaknimi **k̂eu-*, reiškiančia kokią nors spalvą, plg. skr. *śonaḥ* „raudonas“ <ide. **k̂eu-no*[17]. Semantiškai toks aiškinimas taip pat būtų įmanomas, nes ide. kalbose randama nemaža įvairaus senumo šio gyvulio pavadinimų, kilusių iš atitinkamo spalvos vardo. Net liet. *kiáunė*, lat. *caũna*, pr. *caune*, kaip veliarinį anos šaknies variantą, būtų galima sieti su tokiu ide. šuns pavadinimu[18]. Tačiau kiti ide. **k̂eu-no* šaknies žodžiai (plg. av. *savahī* „žemės dalies, esančios rytuose, vardas“, av. *sūrəm* „anksti rytą“, arm. *šukh* „blizgesys, spindėjimas“, arm. *šol* „spindulys“) nelabai pritaria F. Špechto etimologijai, nes pagrindinė šios šaknies reikšmė vis dėlto yra „spindėti, šviesti“. Liet. *švankùs* „padorus, garbingas; smagus, vikrus“, kurį F. Špechtas, skaidydamas į **šu-an-k-us*, gretina su šios grupės žodžiais, ir dėl reikšmės, ir dėl senesnės jo formos *šankùs* su minėtos grupės žodžiais nesietinas.

Būta mėginimų šuns vardą sieti su tokia pačia ide. šaknimi **k̂eu-*, tačiau reiškiančia ne kokią nors spalvą, bet „pusti, tinti, didėti, augti“, aiškinant, jog pirminė šuns pavadinimo reikšmė buvusi daugiau ar mažiau artima sąvokoms: „galingas“ (plg. skr. *śavīraḥ* „galingas“) ar „apvaisintas, gyvulio vaikas“ (plg. skr. *śi-śu* „vaikas“, sen. isl. *hūnn*, gr. κύος). Tačiau šie aiškinimai visais atžvilgiais kelia abejonių[19].

Be šio jau mūsų aptarto ide. šuns vardo, didelėje Europos ir Azijos dalyje plačiai vartojamas ir kitas jo pavadinimas, kuris randamas ne tik indoeuropiečių, bet ir suomių-ugrų, tiurkų-totorių kalbose. Visose šiose kalbose jis labai panašus, vartotojamas dažniausiai jauniklio šuns, rečiau kalės ar apskritai šuns reikšmėmis. Ypač daug jo variantų randame slavų kalbose: rus. кутёнок „šunytis“, кутя, кутюк,

[16] В. И. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, Москва, 1958, p. 46–47, 117, 139, 151.

[17] F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, Göttingen, 1947, p. 32, 121–122.

[18] A. Walde, Vrgl. Wb., I, p. 368; J. Pokorny, Et. Wb., p. 594.

[19] A. Walde, Vrgl. Wb., I, p. 446; J. Pokorny, Et. Wb., p. 592–594.

кутиха „kalė“, кучко „šuo“, ukr. котюга, slovk. *kot'uha*, bulg. куче „kalė“, serb. кȕче, slov. *kûčək*, lenk. *Kucziuk* „šuns vardas“. O štai kitų kalbų pavyzdžiai: alb. *kutsh* „šuo“, lat. *kuce* „kalė“, *kucęns* „šunytis“, oset. куз/*kuj* „šuo“ <rytų iran. **kuti*, plg. kurdų *kūčik*, vengr. *kutya*, komi *kitši*, *kytši* „šunytis“[20]. Nepaisant sutampančios reikšmės ir išorinio panašumo, šis pavadinimas nepasiduoda tiksliai fonetinei analizei. Sunku jo išplitimą paaiškinti ir skolinimo keliu. Todėl, atrodo, pagrįstai daugelis tyrinėtojų tokį šuns pavadinimą laiko kilusiu iš šuns šaukiamojo garsažodžio, plg. rus. куть-куть, lenk. *kuciu-kuciu*. Galimas daiktas, kad su šiais garsažodžiais reikėtų sieti rus. цуцу, liet. *ciù-ciù*, *ciū́-ciū́*, o taip pat ir iš jų kilusius, daugiausia vaikų kalboje vartojamus, šuns pavadinimus.

Gana keista, kad slavų kalbose neišliko jokių patikimesnių pėdsakų senojo bendraindoeuropietiškojo šuns pavadinimo (liet. *šuõ* ir kt.). Tačiau jose paplitę kiti šuns pavadinimai, kurių nepažįsta likusios indoeuropiečių kalbos. Kai kurie šių pavadinimų yra gana seni, dar bendraslaviškos kilmės. Vienas seniausių ir labiausiai paplitusių yra: sen. sl. *pьsъ* „šuo“, sen. rus. пьсъ, rus. пёс, ukr. пес, baltr. пес, bulg. пъс, пес, serb.-chorv. пäс, slov. *pès*, slovk. *pes*, lenk. *pies*, kaš. *pjes*, aukšt. luž. *pos*, žem. luž. *pes*, *pjas*, polab. *pasai* (< **pьsi*) „šunes“[21].

Etimologų tarpe šis slavų šuns pavadinimas yra be galo populiarus ir jam aiškinti buvo taikomi vos ne visi įmanomi šuns vardo kilmės semantiniai variantai.

Daugiausia šalininkų rado V. Šulcės etimologija: slavų *pisъ* siejama su skr. *piśáṅgaḥ* „rusvas, rudas“ (taip pat ir šuns vardas), *piśáḥ* „danielius“, gr. ποικίλος „margas“, rus. пестрый, liet. *paĩšas* ir kt.[22].

Nėra iki šiol išaiškinta ir kito, daugiausia rytinių slavų kalbose paplitusio, šuns pavadinimo kilmė, plg. sen. rus. собака, rus. собака, baltr. сабака, ukr. собака, lenk. dial. *sobaka*, kaš. *sobaka* „kalė, šuo, pasileidęs žmogus“, slov. *sobaka*, slovk. dial. *sobaka* „vaidinga moteris“. Į vakarinių slavų kalbas, ypač ten, kur šis žodis vartojamas netiesiogine savo reikšme, jis galėjo patekti ir iš rusų, baltarusių ar ukrainiečių kalbų. Vieni šį šuns pavadinimą laiko skoliniu iš iranėnų, kiti iš tiurkų, treti mėgina laikyti slaviškos kilmės žodžiu[23].

Dalis slavų kalbų turi bendrą kalės pavadinimą: sen. rus. сука, rus. сука, baltr. сука, ukr. сука, lenk. *suka*, kaš. *sëka*, polab. *saukó* „ištvirkėlė, paleistuvė“. Aiškinant šio žodžio kilmę, dar nuo H. Osthofo laikų išliko tendencija, kaip nors surasti senojo ide. šuns pavadinimo (liet. *šuõ* ir kt.) pėdsakus slavų kalbose. Net

---

[20] О. Н. Трубачёв, Происхождение..., p. 25–26; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 705–706; В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I, Москва–Ленинград, 1958, p. 605.

[21] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 19; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 346–347.

[22] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 346–7; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 19; M. Mayrhofer, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, II, Heidelberg, 1963, p. 288–289 (toliau: Et. Wb.).

[23] О. Н. Трубачев, К этимологии слова собака, – „Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР“, 15, Москва, 1955, p. 48–55, J. Holub, F. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1952, p. 344 (toliau: Et. sl.); V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovanského, Praha, 1957, p. 462 (toliau: Et. sl.); О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 32.

ir pastaraisiais metais šiuo keliu eina daugelis tyrinėtojų[24]. Tačiau ir šio kalės pavadinimo bendraslaviškumas ir juo labiau jo ryšys su senuoju ide. šuns vardu nėra pakankamai įrodytas[25].

Senasis indoeuropietiškas šuns pavadinimas išlaikytas visose trijose baltų kalbose.

Liet. *šuõ* <**švuõ* (<ide. **k̂uō-n*). Panašus fakultatyvinis *v* prieš *ō* iškritimas baltų kalbose paliudytas ir kai kuriais kitais atvejais, plg. liet. *dù* <**dvuo*, liet. *guõlis*, lat. *guõļa* <**gu̯ōl*, žem. *torà* <*tvorà*, liet. *kõlyti* šalia *kvõlyti* <baltr. хваліць, lenk. *chwalić* ir kt.[26]. Šalia formos *šuõ*, kuri randama jau pirmuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, tarmėse ir įvairiuose raštuose pasitaiko ir kitų šio pavadinimo formų, kurių atsiradimas paaiškinamas fonetiniais ar morfologiniais pasikeitimais, plg. *šuvà* (labiausiai tarmėse paplitusi forma: Dusetos, Joniškėlis, Joniškis, Kapsukas, Pandėlys, Obeliai, Rokiškis, Ukmergė, Utena, Varėna, Vilkaviškis, Zarasai ir kt.)[27], *šunẽ* (Gataučiai, Karsakiškis, Kuldūnai, Pabiržė, Nemunėlio Radviliškis, Saločiai, Smilgiai, Šleideriškės, Užušiliai ir kt.), *šuõj* (Leipalingis, Liškiava), *šuõn* (Varniai, Vaiguva)[28], *šunìs* (Kučiūnai, buv. Seinų apskr.)[29]. Lingvistinėje literatūroje labai dažnai minima ir forma *šį̃*[30]. Tačiau ši forma veikiausiai atsirado dėl netikslaus žemaičių dūnininkų tarmės garsų transponavimo[31]. Literatūrinės kalbos forma *šuõ* daugiausia vartojama Žemaičiuose, dalyje vakarų aukštaičių tarmių (Bitėnai, Kriūkai, Jurbarkas, Smalininkai, Šakiai, Veliuona), o kartais stichiškai aptinkama ir kitose tarmėse.

Savo formų įvairumu šis šuns pavadinimas neišsiskiria iš kitų lietuvių kalbos senojo priebalsinio kamieno daiktavardžių, plg. *sesuõ* šalia *sesuvà*, *sèsva*, *sẽsė*, *sesuõj* ir kt.

Latvių kalbos forma *suns*, atitinkanti liet. *šunis*, kai kuriuose senuosiuose rašytiniuose paminkluose turi priebalsinio linksniavimo pėdsakų, tačiau formų, atitinkančių liet. *šuõ*, latvių kalboje nėra paliudyta[32].

Šuns pavadinimas yra du kartus užfiksuotas ir prūsų kalbos paminkluose. Elbingo žodynėlyje randame: *Sunis Hunt* (703 žodis). Ši forma atitiktų lat. *suns*, liet. *šunis*. Tačiau kategoriškai to teigti negalime, nes Elbingo žodynėlyje galūnė *-is*

[24] Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская, Краткий этимологический словарь русского языка, Москва, 1961, p. 324; В. И. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, p. 47; M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 42.

[25] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 21–22.

[26] J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, p. 46, 141; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 484; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, p. 385–386; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 81, 176, 1033.

[27] Dialektologiniai duomenys paprastai imami iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos atlaso kartotekos.

[28] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 588; II, Vilnius, 1959, p. 354; V. Vitkauskas, Baltistica, II(2), p. 203–207.

[29] Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1941, p. 50.

[30] J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 127; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1956, p. 58, 62; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1033.

[31] V. Vitkauskas, Baltistica, II(2), p. 203–207.

[32] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 440–441; K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca, III, Rīgā, 1927–1929, p. 1122–1123 (toliau: EM). EH: J. Endzelīns un E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II, Rīgā, 1934–1946.

dedama ir galūnės *-as* > *-s* vietoje. Čia randame ir *deywis* „dievas“[33], ir *dagis* „vasara“ (plg. liet. *dãgas*), ir *stogis* „stogas“, ir *snaygis* „sniegas“, ir *taukis* „taukas“, ir t.t.

Kai kurių neaiškumų kelia kitas prūsų kalbos paminkluose randamas šuns pavadinimas: Simono Grūnavo žodynėlio 42 žodis *songos hundt*. R. Trautmanas šį žodį laiko iškraipytu formos *sunis* užrašymu (*songos*...aus *sunis* verderbt)[34]. J. Endzelynas taip pat linkęs *songos* skaityti kaip **sunus*[35]. E. Benvenistas iš užrašymo *songos* atstato formą **sunko*[36]. Šią formą E. Benvenistas pateisina tuo, kad S. Grūnavo žodynėlyje yra ir daugiau žodžių, kurie savo formantu *-k-* skiriasi nuo tų pačių žodžių formų, randamų kituose prūsų kalbos paminkluose. Pavyzdžiui, šalia Elbingo žodynėlio *Geytye* (skaityti veikiausiai reikėtų *Geytys*)[37] „duona“, katekizmų *geits* S. Grūnavo žodynėlyje yra forma *geytko*. Šalia Elbingo žodynėlio *Pepelis* „paukštis“, katekizmų dgs. gal. *pippalins* S. Grūnavo žodynėlyje randame formą *pipelko*. Tačiau šiaip ar taip forma *songos* vis tiek yra veikiausiai to paties šuns pavadinimo, atitinkančio pr. *sunis*, liet. *šuõ*, variantas, o ne koks naujas, tik prūsų kalbai būdingas šuns pavadinimas.

Ką tik aptartas prūsų kalbos šuns pavadinimas yra palikęs gana ryškius pėdsakus ir prūsų toponimijoje. Su juo gali būti siejami kai kurie įvairiuose istoriniuose dokumentuose randami vandenvardžiai ir vietovardžiai: *Sonne*, *Sonnaw*, *Sonnekaym*, *Suna*, *Sunegowe*, *Sunecolowach*, *Sunike*, *Zunloszkeim*[38].

F. Lorentso nuomone, net ir netoli Gdansko esančio kaimo vardas *Schönau* yra sietinas su pr. *sunis* (*Schönau* < *Sunowo* „Hundedorf“)[39].

Baltų kalbos neturi bendro šuns patelės pavadinimo. Lietuvių kalboje ši sąvoka išreiškiama žodžiu *kalẽ* (lygiagrečiai vartojama ir forma *kãlė*). Toks šuns patelės pavadinimas randamas visose lietuvių kalbos tarmėse, užfiksuotas jis jau ir senuosiuose raštuose (Daukša, Širvydas).

Nepaisant dedamų pastangų, lietuvių kalbos žodžio *kalẽ* kilmė iki šiol nėra pakankamai išaiškinta. Mėginta liet. *kalẽ* sieti su sen. isl. *hvelpr* „jauniklis šuo“, alb. *kelüš* „jauniklis gyvulys, ypač šuo“, gr. σχύλαξ „šuo, jauniklis šuo, jauniklis gyvulys“, gr. χύλλα, vid. air. *cuilēn* „jauniklis šuo“, kimr. *colwyn*, korn. *coloin*, bret. *kolen*[40]. Visi šie žodžiai būtų kilę iš ide. šaknies **kel-* „šaukti, rėkti, skambėti“. Mums atrodo, kad liet. *kalẽ* veikiausiai yra naujai atsiradęs, tik lietuvių kalbai būdingas žodis ir su minėtais šuns, daugiausia jauniklio, pavadinimais tiesioginio ryšio neturi. Kitas dalykas, kad liet. *kalẽ* galėjo iš tikrųjų kilti iš žodžių, genetiškai susijusių su ide. **kel-* šaknimi, plg. lat. *kaļuôt* „plepėti“, *kalît*.

Tačiau yra galimas ir kitas žodžio *kalẽ* kilmės aiškinimas, remiantis pačios lietuvių kalbos medžiaga. Esame anksčiau pastebėję, kad semantiškai kai kurie

---

[33] Prūsų katekizmuose rašoma *deiws*, *deiwas*.

Duodant prūsų kalbos žodynėlių pavyzdžius, šiame darbe pirmiausia paprastai nurodoma prūsiška forma.

[34] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen, 1910, p. 433.

[35] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, Rīgā, 1943, p. 259.

[36] E. Benveniste, StB, 2, p. 78.

[37] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 87.

[38] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin–Leipzig, 1922, p. 168, 176.

[39] F. Lorentz, ZfSI, XI, 2, p. 245.

[40] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 208; M. Vasmer, Et. Wb., II, 642; J. Pokorny, Et. Wb., p. 550.

indoeuropietiški šuns pavadinimai aiškinami, siejant juos su atitinkamais spalvų pavadinimais. Panašiai galima būtų, mums atrodo, aiškinti ir liet. *kalẽ* kilmę. Šį žodį tektų sieti su lietuvių kalbos būdvardžiais *kalýbas* „baltas (apie šuns kaklą)“, *kalýbkaklis* „baltu kaklu“, *kalývas* „baltas“, *kalýnas*. Toks būdvardis randamas kai kuriose žemaičių tarmėse (Mosėdis, Plateliai, Salantai, Alsėdžiai), o taip pat J. Brodovskio, G. H. F. Neselmano, J. Juškos žodynuose[41]. Būdvardžiai *kalývas, kalýbas* yra antriniai dariniai su priesagomis *-ybas, -yvas*. Vadinasi, kaip šalia *senývas, senýbas* ar *ankstývas, ankstýbas* yra pirminiai būdvardžiai *sẽnas, ankstùs*, taip šalia *kalývas, kalýbas* turėjo būti forma **kalas*. Iš tokios formos galėjo atsirasti šuns vardai **kalis, kalẽ* bei *kãlė*, plg. *márgas→mařgis, mařgė*. Būdvardis **kalas* iš pradžių nebūtinai turėjęs reikšti „baltą“, plg. gr. κελαινός „juodas“, κιλλός „pilkas“, air. *caile* „dėmė“. Pastarąją liet. *kalẽ* etimologiją, mums rodos, remtų ir tas faktas, jog iš ide. šaknies **kel-*, **kāl* kilusių gyvulių pavadinimų įvairiose ide. kalbose randame gana daug, plg. skr. *karkáḥ* „baltas arklys“, gr. κίλλος „asilas“, šved. dial. *hjälm* „laukas jautis ar arklys“, vok. šveicarų *helme* „lauka karvė“ ir kt.[42] Pirminė būdvardžio **kalas* reikšmė galėjusi būti „baltomis dėmėmis, margas“. Mūsų siūlomą etimologiją ypač remia toji aplinkybė, kad būdvardžiai *kalývas, kalýbas* vartojami tik kalbant apie šunį. Tam tikrą analogiją, kai iš kokios nors ypatybės kilęs gyvulio pavadinimas tampa rūšiniu gyvulio patelės vardu, galima įžiūrėti liet. *kẽvė* „prastas liesas gyvulys; kuinas“ istorijoje, kuris, patekęs į latvių kalbą, įgavo „kumelės“ reikšmę.

Apie galimybę liet. *kalẽ* sieti su liet. *kalývas* prabėgomis jau buvo užsiminęs F. Špechtas[43].

Kaip minėjome, *kalẽ* yra specifinis lietuvių kalbos šuns patelės pavadinimas. Tiesa, K. Būga šio žodžio pėdsakus mėgino įžiūrėti kai kuriuose prūsų asmenvardžiuose bei vietovardžiuose: su liet. *kalẽ* jis siejo kaimo pavadinimą *Kalis* ir asmenvardį *Kalioth*[44]. Tačiau pr. *Kalis, Calyen, Kalcz* (ežero vardas), mums rodos, teisingiau būtų sieti su pr. *kalis* „šamas (žuvis)“[45].

Latvių kalboje plačiau vartojami du šuns patelės pavadinimai: *kuce* ir *kuņa*. Apie pirmojo kilmę ir panašiu būdu kitose kalbose atsiradusius šuns pavadinimus esame jau užsiminę, kalbėdami apie slaviškuosius šio tipo vardus (rus. кутёнок „šunytis“ ir kt.). Garsažodinę lat. *kuce, kuca* „kalė“ kilmę patvirtintų nemažas būrys kitų latvių kalboje vartojamų šuns pavadinimų, susijusių su šuns šaukiamuoju garsažodžiu *kuč*, plg. *kuča* „kalė“, *kuča* „mažas šunytis (vaikų kalboje)“, *kučàte* „kalaitė“, *kučka* „kalė“, *kucęns* „šunytis“, *kucẽns, kucans, kucenis, kucentiņš, kucęlẽns, kuclẽns, kucis* „šuo“, *kuciņš, kučiņš, kucans* „šunytis“, *kucęlẽns, kucins* „niekinamasis šuns pavadinimas“, *kuculẽns* „šunytis“ (EM, II, 298; EH, I, 666).

---

[41] Lietuvių kalbos žodynas, V, p. 135–137, 141 (toliau: LKŽd.).

[42] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 209; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 506; J. Pokorny, Et. Wb., p. 547–548; M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 171.

[43] F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, p. 122; A. Sabaliauskas, Baltistica, III(1), p. 109–110.

[44] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 524–525.

[45] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 54; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 351.

Dėl latvių *kuņa* kilmės esama įvairių nuomonių. Daugelis tyrinėtojų šio žodžio neišskiria iš kitų ide. senojo šuns pavadinimo giminaičių[46]. Štai ką lat. *kuņa* kilmės klausimu rašė K. Būga: „Ir aš, sekdamas K. Jaunių, pirma maniau, kad la. *kuńa* „kalė“ (III 33) kilmiškai yra vienos giminės su *šunim*, bet tos nuomonės viešai išsižadėjau 1909 m. lapkričio mėn. „Aistiškų studijų“ hektografuotoje kritikoje (p. 10). *Kuńa* drauge su la. *kuce* „kalė“... *kucens* „šunėnas“... pridera prie nežinomos kilmės žodžių. Plg. kašub. *kuna* „kalė“ ir bulg. *kúče* „šuo“, alb. *kutš*, osman. *küčük* „šuo“[47].

J. Endzelynas[48] lat. *kuņa* kilmę aiškino dvejaip: laikė ją kontaminacijos būdu atsiradusią iš **suņa* ir *kuca* arba svetimos kilmės, kaip ir kaš. *kũnă*, kurią E. Bernekeris[49] siejo su rus. куна „kiaunė“. Mums rodos, įmanomesnis yra pirmasis atvejis. Tam tikrą vaidmenį čia galėjo suvaidinti ir garsažodis *kuč* (*kuč* **suņa* > *kuč kuņa*).

Visose baltų kalbose randame nemaža ir kitų, siauriau vartojamų, šuns pavadinimų. Jie dažniausiai žymi atskiras šunų rūšis arba vartojami su tam tikru emocionaliu ar šiaip išskiriančiu reikšmės atspalviu šalia bendrinio (rūšinio) šuns vardo.

Liet. *kùrtas* „labai greitas medžioklinis šuo“ yra slaviškos kilmės žodis. Kaip įrodė K. Būga, šis žodis į lietuvių kalbą turėjo patekti ne vėliau kaip XII amžiuje. Liet. *kùrtas* kilo iš nepaliudytos sen. rus. formos *хъртъ, iš kurios turėjusi atsirasti ir dabartinės rusų kalbos forma хорт[50].

Slavų kalbose šis šuns pavadinimas labai plačiai vartojamas. Be minėto rus. хорт, plg. ukr. хорт, bulg. хрът, хрътка, serb.-chorv. хр̏т, slov. *hŕt*, ček. *chrt*, slovk. *chrt*, lenk. *chart*, aukšt. luž. *khort*, žem. luž. *chart*. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, esama pakankamo pagrindo šį šuns pavadinimą laikyti bendraslaviško žodžiu. Tačiau kaip jis atsirado slavų kalbose, ligi šiol nėra išaiškinta, o aiškintojų ir aiškinimų skaičius yra tiesiog rekordinis. Kai kurie tyrinėtojai (H. Hirtas, E. Bernekeris) šį šuns vardą laikė skoliniu iš germanų, plg. vok. *Rüde* „šuo, medžioklinis šuo“, sen. vok. aukšt. *rudio* „didelis šuo“. Kiti jį siejo su rus. скорый „greitas“, treti su skr. *kharaḥ* „grubus, šiurkštus, aštrus“, gr. κάρχαρος „aštrus, smailus“. V. Machekas, iš pradžių mėginęs sieti jį su liet. *kùrti* „greitai bėgti“, vėliau šį šuns pavadinimą kartu su vok. *Rüde* laikė „praindoeuropietišku“, t. y. indoeuropiečių paveldėtu iš kažkokios nežinomos kalbos. J. Mikola mėgino čia gretinti ir vok. *hurtig* „greitas, skubus, vikrus“. K. Mošynskis slaviškąjį šuns pavadinimą kildino iš *хрътъ* < ide. **sṛ-to-* < **ser-* „greitai bėgti“. O. Trubačiovas neseniai paskelbė naują slav. *хрътъ* kilmės aiškinimą, siedamas jį su liet. *sařtas*[51].

Sunku ką nors pasakyti apie išvardintų etimologijų patikimumą: beveik visos jos turi ir savo racionalųjį grūdą, ir silpnų pusių. Semantiniu požiūriu, mums atrodo, gana įtikinamas yra O. Trubačiovo aiškinimas. Tiesa, čia susiduriame su

---

[46] В. И. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, p. 47; В. В. Иванов, Хеттский язык, p. 92; J. Pokorny, Et. Wb., p. 633.

[47] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 220.

[48] EM, II, p. 316.

[49] E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908–1913, p. 644.

[50] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 430; III, p. 497, 763, 769; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 318; M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 265.

[51] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 265; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 23; Вопросы славянского языкознания, вып. 2, Москва, 1957, p. 38–41; V. Machek, Et. sl., p. 163; J. Holub, F. Kopečný, Et. sl., p. 143; F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, I, Kraków, 1952–1956, p. 60–61 (toliau: Sł. et.).

kai kuriais fonetinio pobūdžio sunkumais, bet jie nėra didesni už kitų šio žodžio etimologijų fonetinius sunkumus.

Be lietuvių kalbos, šis šuns pavadinimas pateko ir į latvių bei prūsų kalbas.

Lat. *kur̃ts* „kurtas, medžioklinis šuo, liesas šuo“, kaip ir liet. *kùrtas*, yra kilęs iš to paties šaltinio – sen. rus. *хъртъ[52].

Panaši slaviška forma turėjusi būti ir pr. *curtis* (Elbingo žodynėlio 700 žodis): *Curtis Wynt* (Windhund) šaltiniu[53]. Prūsai šį žodį galėjo gauti per lenkus.

Liet. *skalìkas* „toks medžioklinis šuo“ K. Būga mėginęs sieti su lat. *skaļš* „garsus“[54]. Tačiau teisingiau būtų jį sieti su veiksmažodžiu *skãlyti* „loti vejantis kiškį, žvėrį“. Veiksmažodis *skãlyti* savo ruožtu būtų slaviškos kilmės[55], plg. lenk. *skolić* „cypti (kalbant apie šunį)“, rus. сколить „loti, cypti (apie šunį, vilką)“, ček. *skoliti* „loti“.

Panašiu būdu aiškinamas ir pr. *scalenix* (Elbingo žodynėlio 702 žodis: *Scalenix Vorlouf* (Vorstehhund) atsiradimas. Dar A. Briukneris jį kildino iš veiksmažodžio **skalīt*, kurio šaltiniu buvęs lenk. *skolić*[56].

Kai kuriose rusų tarmėse vartojami taip pat iš veiksmažodžio сколить kilę šuns pavadinimai, plg. rus. сколуха, сколушка „skalikas“[57].

Latvių kalboje tokios kilmės šuns pavadinimo nesama.

Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse bei įvairiuose rašto paminkluose, jų tarpe ir J. Bretkūno raštuose, pasitaiko slaviškos kilmės medžioklinio šuns vardas: *goñčas*, *goñčius*, *gončiakas*, *gončakas* (LKŽd., III, 482). Šie žodžiai į lietuvių kalbą pateko iš lenkų arba baltarusių kalbos, plg. lenk. *gończy*, *goniec*, *gończak*, baltr. гонец. Slaviškieji šuns pavadinimai kilę iš veiksmažodžio, bendrašaknio su liet. *ganýti*, *giñti* (gyvulius), plg. lenk. *gonić*, rus. гнать „varyti, vyti, dumti, uiti“, sen. rus. *gъnati*[58].

Lietuvių kalboje esama ir nemaža garsažodinės kilmės šuns pavadinimų: *ãmas*, *ciùcė*, *ciùcis*, *ciuciùkas*, *ciùcius*, *ciuckà*, *ciùckis*, *ciùlis*, *ciùlius*, *čiùčė*, *čiučià*, *čiučiùkas*, *čiùčius*, *čiučkà*, *čiùčkis*, *čiùčkus* (LKŽd., I, 96, II, 29–30, 92–3), plg. garsažodį *am̃*; *ciù*, *ciū́*, *čiù*, *čiū̃*, *čiū́*, *ciuciū́*, *čiučiū́* ir kitus šuns šaukimo žodžius. Garsažodinės kilmės veikiausiai yra ir liet. *čiurà* „kalė“ (LKŽd., II, 116), plg. *čiur̃*, *čiurà* „kas šlapinasi lovoje“, *čiurà* „verksnys“.

Atsiradę dėl šuns spalvos ar kitų kailio ypatybių lietuvių kalboje dažniausiai pasitaiko vardai: *márgis*, *mar̃gis*, *rùdis*, *kùdlius*, *kùdlis*.

Liet. *sãbalas* „juodas blizgančiu kailiu šuo“, *sàbalis*, plg. *sãbalas* „kiauninių šeimos žvėrelis“ < baltr. соболь[59].

---

[52] EM, II, p. 326; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 318; K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 45, 766.

[53] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 366; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 199.

[54] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 564.

[55] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 794.

[56] A. Brückner, AfslPh, 20, p. 505; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 248–249; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 428.

[57] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 34.

[58] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 279; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 152.

[59] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 754.

Panašios kilmės šuns vardų nemaža esama ir latvių kalboje:

Lat. *klaûčis* „ein Hund, ein Kläffer" (EH, I, 611), plg. lat. *kłaũdzêt* „klopfen, klappern, poltern; schimpfen".

Lat. *klîva* „ein verirrter Hund" (EH, I 620), plg. lat. *klîvât* „umherirren".

Lat. *krañcis* „ein gewöhnlicher Name für Hunde, welche einen weissen Streifen am Halse haben", plg. lat. *krañcis* „Kranz od. Streifen" < vok. *Kranz* (EM, II, 259).

Lat. *kuželis* „ein zottiger Hund" (EM, II, 331), plg. lat. *kuželains* „zottig".

Lat. *lamāka* „ein grosser Hund" (EM, II, 417), plg. lat. *lamāns* „ein grosser, plumper, gefrässiger Mensch od. Hund" (EM, II, 530).

Lat. *leñmuris* „ein ganz junges Hündchen, das auf den Beinen noch nicht fest ist" (EM, II, 449), plg. lat. *ļęñma* „ein schlaffer, energieloser Mensch".

Lat. *pakans* „ein Hundename" < vok *Packan* (EM, III, 40).

Lat. *piksis* „ein kleiner Hund" (EH, II, 231), plg. lat. *piks* „ein Klumpen, Kloss".

Lat. *rakstiņš* „ein bunter Hund" (EM, III, 473), plg. *rakstaîns* „mit Mustern, Stickerei versehen".

Lat. *rùdiņš* „ein Hundsname, nach der Farbe" (EM, III, 554), plg. lat. *ruds* „rötlich, rotbraun, grau".

Lat. *rûsis* „Name eines rostfarbenen Hundes" (EM, III, 573), *rùzis* „ein rostfarbener, brauner Hund" (EM, III, 574), plg. lat. *rūsaîns* „rötlich, bräunlich, rostig".

Lat. *sabulis* „ein Hundename", *sabulītis*, *sabalītis* „Beiname des Hundes", *sabalis* „der Hund (in der Kindersprache)" < rus. соболь „sabalas" (EM, III, 599; EH, II, 395).

Lat. *sebris* „ein grosser, dicker, aber böser Hund; eine Art Wiesel" (EM, III, 810), plg. lat. *sebris* „ein schwächliches, verkommenes Lebewesen"[60].

Turint galvoje bendrą išlikusios prūsų kalbos leksikos nedidelę apimtį, reikia pasakyti, kad šioje leksikoje labai gausu šuns pavadinimų. Mat, Elbingo žodynėlyje, kuris surašytas tematiniu pagrindu, yra tartum atskiras medžioklės terminų skyrius, o šį skyrių sudaro šunų pavadinimai. Be mūsų jau aptartų *Sunis*, *Curtis*, *Scalenix*, ten randame dar porą šuns vardų.

Pr. *Slidenikis* (701 Elbingo žodynėlio žodis) *Leethunt* (Leithund)[61]. A. Briukneris, o, jam pritardamas, ir R. Trautmanas, pr. *slidenikis* kildino iš lenk. *slednik* „Spürhund"[62]. J. Endzelynas pr. *slidenikis* buvo linkęs sieti su lat. *sliẽde* „vėžė", slav. *slědъ* „pėdsakas". Suabejoti A. Briuknerio ir R. Trautmano aiškinimu jam davė progos oji aplinkybė, kad skolinimo iš lenkų atveju reikėtų laukti *sled-*, o ne *slid-*[63]. Tačiau A. Briukneris pr. *slidenikis* kildina iš pralenkiškos formos **sliednik*. A. Briuknerio aiškinimui iš dalies pritartų ir tas faktas, kad nemaža šios srities leksikos prūsų kalboje kaip tik yra slaviškos, ypač lenkiškos kilmės.

Pr. *Wuysis* (704 Elbingo žodynėlio žodis) *Wacker* (Wachthund). Pr. *wuysis* (tikroji forma veikiausiai *wuyzis*) kalbininkai, atrodo, sutartinai laiko skoliniu iš len-

[60] E. Blese, KZ, 75, p. 96.

[61] vok. *Leithund* „Canis venaticus, der vom Jäger an einem langen Riemen geführte Hund, der besonders zum Aufsuchen der Rotwild- und Wildschweinfährten verwendet wird".

[62] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 431; A. Brückner, AfslPh, 20, p. 505.

[63] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 251.

kų[64], plg. lenk. *wyżel* „Spürhund", rus. выжлец, ček. *vyžel* ir kt. Slaviško šuns pavadinimo kilmė neaiški: vieni linkę jį laikyti skoliniu iš vokiečių, kiti – iš vengrų, treti jo atsiradimą aiškina, remdamiesi slaviška medžiaga[65].

Peržiūrėję šuns pavadinimus baltų, o iš dalies ir slavų, kalbose, galime padaryti kai kurias bendresnio pobūdžio išvadas. Visos trys baltų kalbos išlaikė senąjį ide. šuns pavadinimą. Slavų kalbose šio pavadinimo nesama, ir mėginimai rasti jo pėdsakus kol kas nėra sėkmingi. Tiek baltų, tiek slavų kalbose vartojama ir naujesnės kilmės šuns pavadinimų, būdingų atskiroms kalboms ar kalbų grupėms. Kai kurie slaviški šuns pavadinimai pateko ir į baltų kalbas.

AVIS

Avis yra vienas pirmųjų, o gal net ir pats pirmasis iš žmogaus prijaukintų naudingų ūkio gyvulių. Tai rodo archeologinės iškasenos, gausūs istoriniai duomenys, neprieštarauja tam ir kalbos mokslo faktai.

K. Keleris, plačiau tyrinėjęs naminių gyvulių kilmės klausimus, išskiria tris avių domestikacijos židinius. Vienas jų buvęs Europoje, kur nors rytiniuose Vidužemio jūros pakraščiuose, kitas – Azijoje, gal būt, Mesopotamijoje, ir trečiasis – Afrikoje[1]. Iš šių židinių kilusios skirtingos avių veislės. Labiausiai Europoje paplitusių naminių avių protėviai muflonai (Ovis musimon) dar ir šiandien aptinkami Korsikoje bei Sardinijoje.

Naminės avies pėdsakai labai dažnai randami įvairiose Europos, o taip pat kai kuriose Azijos ir Afrikos vietose neolito laikų archeologinėse iškasenose[2].

Avininkystė buvo labai išplitusi senovės Egipte. Senovės egiptiečiai jau augino keleto veislių namines avis. Avies piešinių randama senuosiuose egiptiečių keramikos dirbiniuose. Iš akmens iškaltų avinų statulomis egiptiečiai puošė savo šventyklas. Avinas Egipte buvo laikomas šventu gyvuliu[3].

Didžiulėmis avių kaimenėmis garsėjo ir senovės Palestina. Yra žinoma, jog Moabo karalius kasmet Izraeliui turėdavo duoti duoklės 100 tūkstančių ėriukų ir 100 tūkstančių avinų. Jeigu senovės egiptiečiai avis daugiausia laikė mėsai, tai žydams avys teikė mėsą, pieną, vilną, odą, netgi ragus. Iš avinų ragų jie dirbo indus aliejui laikyti, muzikos instrumentus[4]. Netgi daugelyje pasaulio kalbų šiandien jubiliejaus sąvokai vartojamas žodis (plg. liet. *jubiliejus*) yra sietinas su senovės žydų kalbos avino pavadinimu *jobel*. Taip žydai vadino ir aviną, ir avino ragą, kurį pūsdavo per tam tikras savo šventes – jubiliejinius (kas penkiasdešimt metų švenčiamus) metus. Vėliau avino vardu buvo pavadinta ir pati šventė. Avinas senovės žydams buvo ir kulto apeigų metu aukojamas gyvulys.

[64] A. Brückner, AfslPh, 20, p. 505; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 466; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 277.

[65] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 24; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 239; V. Machek, Et. sl., p. 579; A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 1957, p. 640 (toliau: Sł. et.).

[1] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 176–183.

[2] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II, p. 285; M. Hilzheimer, Schaf, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XI, Berlin, 1927/1928, p. 220–221.

[3] Ranke, Schaf, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XI, p. 221–222; C. Keller, ten pat, p. 172–173.

[4] P. Thomsen, Schaf, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XI, p. 221.

Avies aukojimas įvairių tautų kulto apeigose yra buvęs kruvino ir nekruvino pobūdžio. Pastaruoju atveju būdavo aukojamos avies vilnos. Vilnas savo reikalams naudoti Azijoje ir Europoje žmonės išmoko labai anksti. Manoma, kad pirmieji kirpti avis pradėjo babiloniečiai. Avių kirpimas Babilonijoje išplito, matyt, 1300–600 m. prieš m. e. ryšium su geležies importu. Iš Priešakinės Azijos avių kirpimas atėjo ir į Europą. Yra išlikęs liudijimas, kad apie 300 m. prieš m. e. iš Sicilijos į Italiją atsikėlė pirmieji avių kirpėjai[5]. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad avių vilną žmogus ėmė vartoti tiktai išmokęs ją kirpti. Anksčiau avys būdavo pešamos. Remiantis šia aplinkybe, kaip matysime vėliau, mėginta aiškinti ir kai kurie indoeuropietiški avies pavadinimai.

Vienas pirmųjų žmogaus prijaukintų gyvulių avis buvo ir dabartinėse baltų bei slavų teritorijose. Lietuvos, Latvijos, o taip pat kaimyninių kraštų miškų juostos gyventojai gyvulininkyste pradėjo verstis maždaug II tūkstantmečio prieš m. e. pradžioje. Su gyvulininkyste jie susipažino per savo pietinius kaimynus, kur žemdirbyste bei gyvulininkyste verstasi daug anksčiau. Dabartinėje lietuvių ir latvių gyvenamojoje teritorijoje naminių gyvulių, jų tarpe ir avies, kaulai randami virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros archeologinėse iškasenose[6]. Nemaža avių kaulų randama ir I–IV m. e. šimtmečiais datuojamų Lietuvos piliakalnių iškasenose[7].

Tiek pietinių, tiek šiaurinių slavų visose tyrinėtose gyvenvietėse virtuvės atliekų tarpe naminių gyvulių, jų tarpe ir avies, kaulų visada randama kur kas daugiau negu laukinių[8]. J. Paiskeris darė grubią klaidą, kai, remdamasis kai kuriais, anot jo, germaniškos bei tiurko-totoriškos kilmės slavų gyvulininkystės terminais, teigė, jog slavai iki X m. e. amžiaus nesivertę gyvulininkyste[9].

Avininkystės reikšmę senosioms Azijos, Europos, o taip pat ir Afrikos tautoms rodo dar tas faktas, kad tiek indoeuropiečių, tiek tiurkų-totorių, tiek semitų kalbų šeimose randami atskiroms šių kalbų šeimoms bendri avies pavadinimai.

Senasis indoeuropietiškas avies pavadinimas gerai išlaikytas daugelyje tiek mirusiųjų, tiek ir gyvųjų indoeuropiečių kalbų: skr. *áviḥ*, gr. *ὄϊς*, lot. *ovis*, sen. vok. aukšt. *ou*, sen. isl. *áer*, got. *awistr* „avidė“, *aweþi* „avių banda“, arm. *hoviw* (< **ou̯i-pa-*) „avių piemuo“, air. *ói* „avis“, kimr. *ewig*, rus. овца, liet. *avìs* ir t.t.

Kaip ir daugelio kitų senųjų ide. žodžių, pirminė **ou̯is* reikšmė labai sunkiai išaiškinama. Gal kiek daugiau pateisinamas mėginimas ide. **ou̯is* sieti su ide. šaknimi **eu̯* „rengti, vilkti, auti“ (plg. liet. *aũti*, rus. обуть „apauti“, lot. *exuo*, *-ere* „išvelku, ištraukiu“). Tokiu būdu pirminė **ou̯is* reikšmė būtų „gyvulys, turintis drabužį (kailį)“ ar „gyvulys, teikiantis drabužį (kailį)“. Žinoma, ir šis aiškinimas yra labai abejotinas. Semantiškai tą etimologiją iš dalies paremtų jau gerokai

---

[5] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II, p. 285.

[6] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 79; Latvijas PSR vēsture, I, p. 11; К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, p. 367.

[7] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, ten pat, p. 252–253; K. Paaver i P. Kulikauskas, Acta Baltico-Slavica, 2, p. 268–270; K. Паавер, ten pat, p. 368–369, 371.

[8] П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, Москва, 1953, p. 271.

[9] Л. Нидерле, Славянские древности, Москва, 1956, p. 319–320; О. Н. Трубачёв, Происхождение..., p. 17–18.

naujesnis ide. avies pavadinimas, aptinkamas indų-iranėnų kalbų grupėje: skr. *mēṣáḥ* „avinas; kailis“, av. *maēša-* „avis“, *maēšī*, vid. pers. *mēš*, pers. *mēš*. Šie avies pavadinimai yra siejami su rus. мех „kailis“, liet. *maīšas*, pr. *moasis* „dumplės“, rus. мешок „maišas“ ir kt.[10] Pirminė šio žodžio reikšmė buvusi „kailis“: indų-iranėnų kalbose iš šios reikšmės atsirado nauja „avies“ reikšmė, o kitose kalbose – „maišo“ reikšmė.

Slavų kalbose vartojama jau kiek modifikuota senojo ide. avies pavadinimo forma, kuri, manoma, atsirado prie senojo ide. *-i*-kamieno pridėjus mažybinę priesagą **-ikā*. Be slavų kalbų, forma *avikā* „avis“ randama ir sanskrite. Čia ji, kaip ir slavų kalbose, vartojama be mažybinės reikšmės šalia įprastinės formos *ávih*. Prasl. **ovьca (< *ovьkā)* gerai išlaikyta visose slavų kalbose: sen. sl. *ovьca*, sen. rus. овьца, rus. овца, ukr. вівця, baltr. авечка, bulg. овца, serb.-chorv. овца, slov. *ovca*, ček. *ovce*, slovk. *ovca*, lenk. *owca*, kaš. *woevca*, aukšt. luž. *wowca*, žem. luž. *wejca*[11].

Tokių atvejų, kai gyvulių pavadinimai, padaryti su mažybinėmis priesagomis, yra netekę mažybinės reikšmės ir vartojami tiesiog kaip rūšinis terminas, gana dažnai pasitaiko įvairiose kalbose. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos tarmėse mažybinė forma *avēlė* plačiai vartojama „avies“ reikšme (LKŽd., I, 422). Be jokio mažybinio atspalvio vartojamas ir lietuvių kalbos žodis *kumēlė*.

Senosios ide. formos **oṷi-* pėdsakus O. Trubačiovas mėgina įžiūrėti ir slavų kalbose, sen. rus. овадь „gylys“, rus. овод kildindamas iš **ov-adъ*, kur *ov-* būtų grynа šaknis-kamienas senojo ide. avies pavadinimo, o **ād- (*ōd-)* apofoninis ide. šaknies **ed-* „ėsti, valgyti“ variantas[12].

Baltų kalbose senasis ide. avies pavadinimas išlaikytas gerai.

Liet. *avìs* randamas jau pirmuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. Tokia forma vartojama ir daugumoje dabartinių lietuvių kalbos tarmių. Daug retesnė yra *-ē*-kamienė forma *avẽ* (LKŽd., I, 421). Šalia formų *avìs*, *avẽ* pasitaiko ir avies patino pavadinimo forma *ãvas* (LKŽd., I, 421). Iš senojo avies vardo atsiradęs ir garsažodis *aviã*, vartojamas avims prie bandos sugrąžinti (LKŽd., I, 423).

Latvių kalboje liet. *avìs* tiksliai atitinka forma *avs*, šalia kurios pasitaiko ir *-ē*-kamienė forma *ave* (EM, I, 232; EH, I, 189). Tačiau lat. *avs*, kuri randama daugiausia senesniuose latvių kalbos paminkluose ir liaudies dainose (EM, I, 232; EH, I, 190), beveik visiškai išstumiama naujesnės, tik latvių kalbai būdingos formos *àita*. Pastaroji per mažybines formas atsirado iš senojo avies pavadinimo *avs*. Iš formos *avs* kilo mažybinės formos *avitiņa*, *avetiņa*, *avatiņa*, *avętẽna*, *aventiņa* (EM, I, 232; EH, I, 190). Kaip iš formos *zuvitiņa* „žuvelė“ atsirado forma *zuitiņa*, taip ir iš *avitiņa* atsirado *aìtiņa*[13]. Iš pastarosios mažybinės formos ir buvo „atstatyta“ ne mažybinės reikšmės forma *àita*.

---

[10] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 70–71; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 127; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 397; F. Specht, Der Ursprung der Indogermanischen Deklination, p. 52–53; M. Mayrhofer, Et. Wb., II, p. 689.

[11] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 69; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 251; R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen, 1923, p. 20–21 (toliau: B-sl. Wb.).

[12] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 71.

[13] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 155, 214; EM, I, p. 14.

Šalia *àita* latvių kalbos tarmėse kartais pasitaiko ir formos *aĩča*, *aite*, o taip pat mažybinės *aĩtele*, *aitene*, *aĩtẽns* (EM, I, 14; EH, I, 4, 5).

Prūsų kalbos paminkluose avies pavadinimo, atitinkančio liet. *avìs*, lat. *avs*, nerandame.

Baltų ir iš dalies slavų kalbose šalia senojo rūšinio ide. avies pavadinimo vartojamas bendras avies patino vardas, padarytas iš avies vardo **ovi-s* ir priesagos *-na-*, plg. sen. rus. *овьнъ*, rus. овен, bulg. овен, serb.-chorv. òван, slov. *oven*, ček. *oven*, sen. lenk. *owien*, liet. *ãvinas*, lat. *auns*, pr. *awins*[14].

Liet. *ãvinas* randamas jau seniausiuose lietuvių kalbos paminkluose.

Latvių kalboje šalia minėtos formos *auns*, kuri vartojama literatūrinėje kalboje ir daugumoje tarmių, aptinkamos ir formos: *avins*, *avęns*, *avans*, *avẽns* (EM, I, 225, 232; EH, I, 190). Forma *auns* kilo iš senesnės formos *avins*, plg. lat. *auza* „aviža“ <**aviza*, lat. *čàula* šalia liet. *kẽvalas*, lat. *vęcs* „senas“ šalia liet. *vẽtušas* ir kt.[15]

Forma *awins* randama ir prūsų kalbos paminkluose (Elbingo žodynėlio 679 žodis – *Awins Ster*[16]). Prūsiškasis avino pavadinimas, atrodo, slypi ir 1326 m. dokumento vietovardyje *Awynemedien* < pr. *awins* „avinas“ + pr. *median* „miškas“[17].

Baltiškasis avino pavadinimas kartu su kai kuriais kitais gyvulininkystės bei žemdirbystės terminais pateko į Pabaltijo suomių kalbas, plg. suom. *oinas*, est. *oinas*, *õinas*, karel. *oinaš*, lyv. *oin*, veps. *oinas*[18].

Slavų kalbose senąjį avino pavadinimą, atitinkantį liet. *ãvinas*, daug kur išstūmė naujesnis šio gyvulio pavadinimas: rus. баран, ukr. баран, ček. *beran*, slovk. *baran*, lenk. *baran*, kaš. *barôn*, aukšt. luž. *boran*, žem. luž. *baran*. Šio pavadinimo kilmė ligi šiol nėra išaiškinta. Jis buvo mėgintas sieti su gr. βάριχοι, alb. *berr* „avis“, ital. dial. *bero* „avinas“, *bera* „avis“, pranc. dial. *berri*, netgi su rus. боров „meitėlis“. Vieni tyrinėtojai tokį avies bei avino pavadinimą laiko senu centrinės Europos terminu, kiti praindoeuropietiškos kilmės žodžiu, treti jį sieja su garsažodžiu *ber-*[19], plg. rus. барь, ukr. бирь, rus. барбар, бырбыр. Neįprasta slavų kalboms šio avino pavadinimo daryba vis dėlto daugelį etimologų verčia laikyti jį skoliniu. Tačiau gana sunku nustatyti skolinimosi šaltinį. F. Miklošičius savo laiku buvo iškėlęs mintį, jog rus. баран šaltiniu galėtų būti Kazanės totorių *bäränˊ* „ėriukas“[20]. Tačiau labiau įtikėtina, atrodo, kad pats tot. *bäränˊ* kilęs iš rus. баран. Pastaruoju metu

---

[14] M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 248; A. Brückner, Sł. et., p. 387; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 69; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 21; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 171.

[15] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 71 – 72; K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 463; II, p. 89.

[16] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 309; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 149.

[17] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 14.

[18] V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, København, 1890, p. 160; J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936, p. 142–143; Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja, II, Helsinki, 1958, p. 422; Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка, II, Москва, 1955, p. 41; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 171.

[19] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 53–54; V. Machek, Et. sl., p. 29; F. Sławski, Sł. et., I, 27; A. Brückner, Sł. et., p. 15; Н. М. Шанский, Этимологический словарь русского языка, 1, 2, Москва, 1965, p. 39–40 (toliau: Эт. сл.).

[20] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 54.

šį slavų kalbų avino pavadinimą kildinti iš rytų kalbų linkęs O. Trubačiovas. Jis atstato tiurkišką formą **baran* „einantis“[21]. Nors semantiškai toks aiškinimas, remiantis kai kuriais gyvulių pavadinimais, susijusiais su judėjimą reiškiančiais veiksmažodžiais, ir įmanomas, bet rus. баран ir kt. kilmės problemas jis dar toli gražu neišsprendžia. Slaviškuosius avies šaukimo garsažodžius, primenančius rus. баран ir kt. šios šaknies avino pavadinimus, O. Trubačiovas laiko antrinės kilmės. Tačiau, mums atrodo, vargu ar ši aplinkybė galėtų prieštarauti rus. баран ir kt. garsažodinei kilmei. Viena, tokius garsažodžius, kaip бирь, барь, kažin ar galima laikyti antriniais. Jų senumą galima patvirtinti kitų kalbų faktais. Labai daug panašių avies šaukimo garsažodžių esama lietuvių kalboje: *barė, bùre, burė, burià, buriù, bùri, burì*. Aptinkama ir panašių avies varymo garsažodžių: *bar (škiuš, bar, namon, baltosios avelės!), buriùkš, bùrum* (*bùrum burum bùkšt*, taip piemenys ragina avinus badytis). Iš tokių garsažodžių kilę veiksmažodžiai *barinúoti* „šaukti avis“, *burénti* „mekenti (apie avį)“. Iš garsažodžių atsirado ir daugybė įvairiose lietuvių kalbos tarmėse vartojamų avies pavadinimų: *bariùkas* „malonybinis avino, aviniuko vardas“, *bariùtė* „malonybinis avelės vardas“, *biriùtė* „avelė (mįslės žodis)“, *bùrė* „avis (vaikų kalboje)“, *burẽlė* „avelė“, *burẽlis* „avinėlis, burinėlis“, *burìkė* „buriutė, avelė“, *bùrinas* „avinas ar avis (ppr. vaikų kalboje)“, *buriniùkas* „aviniukas“, *burýtė* „avytė, buriutė“, *burýtis* „ėriukas“, *buriùkas* „ėriukas, avukas“, *buriùtė* „avelė“, *buriùtis* „jėriukas“, *burùlis* „avinas (ppr. vaikų kalboje)“, *burùtė* „buriutė, avelė“ (LKŽd., I, 535, 536, 691, 966, 968, 969, 970, 971, 984).

Tokios pat kilmės veikiausiai yra ir latvių liaudies dainose retkarčiais pasitaikantys avies bei ėriuko ar avino pavadinimai: *birīte, berulīte, berītis, biritiņa, biriņa, bireniņš* (EH, I, 220), kuriuos A. Gateris[22], mūsų nuomone[23], nepagrįstai sieja su asmenvardžiu *Birgita* (šventoji Brigita galėjo būti laikoma gyvulių globėja). Atskirų garsažodžių ir iš jų kilusių avies pavadinimų vokalizmo skirtumas yra aiškintinas tik garsažodžiams būdinga šaknies vokalizmo kaita, plg. slaviškus šio garsažodžio variantus: бер, бир, бар, бор, бр[24].

Tiesa, kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse vartojamas ir skolintas iš slavų avino pavadinimas *barõnas*. J. Bretkūno raštuose vartojama ir forma *barankas* (LKŽd., I, 530), kilusi iš mažybinės slavų formos. Tačiau sieti su juo lietuvių kalboje vartojamus avies šaukimo ar varymo garsažodžius nėra pagrindo. Daugių daugiausia žodis *barõnas* galėjo turėti tiktai įtakos kai kurių garsažodžių šaknies vokalizmui. Antra vertus, reikia turėti galvoje ir tą faktą, kad panašus avies šaukimo garsažodis aptinkamas net ir ne indoeuropiečių kalbose, plg. arab. avies bei ožkos šaukimo garsažodį *bir bir*[25]. Tokiu būdu, mums atrodo, slavišką avino pavadinimą (rus. баран ir kt.) geriausiai aiškinti kaip garsažodinės kilmės žodį. Čia būtų visiškai analogiškas reiškinys su rus. кутёнок „šunytis“, lat. *kucęns* kilme.

Iš rus. баран kilo ir kartais latvių liaudies dainose pasitaikantis avies vardas *baraniņa, barenīte, baranķīte* (EH, I, 205).

---

[21] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 75–76.

[22] A. Gāters, Ceļi, 12, Lundā, 1965, p. 32–36.

[23] A. Sabaliauskas, Baltistica, II(1), p. 89.

[24] А. И. Германович, Междометия и звукоподражательные слова русского языка. Автореферат докторской диссертации, Симферополь, 1961, p. 89.

[25] M. Niedermann, Tauta ir žodis, 2, p. 443.

Nemaža dalis ide. kalbų, jų tarpe ir slavai, turi bendrą avies vaiko – ėriuko – pavadinimą. Slavų kalbose šis pavadinimas labai gerai išlaikytas, plg. sen. sl. *agnę, agnьcь*, rus. ягнёнок, ček. *jehně* ir kt.[26]

Baltų kalbose jokių šio ėriuko pavadinimo pėdsakų nesama. Šiai sąvokai išreikšti čia labiausiai paplitęs kitas pavadinimas, kurio santykiai su atitinkamais slavų kalbų panašios rūšies pavadinimais kelia gana rimtų abejonių.

Lietuvių kalboje to baltiško pavadinimo esama įvairių fonetinių bei morfologinių variantų: *ėras, ėrẽlis, ėráitis, ėris, ėrỹs, ėriščias, ėrištis, ėrýtis, ėriùkas, erùkas gėráitis, gėralis, gẽras, gėrẽlis, gėriõkas, gėriùkas, jẽras, jėráitis, jėrẽlis, jėris, jėrỹtis, jėriùkas* (LKŽd., II, 824, 826, 828, 832; III, 241, 246, 251, 257, 258; IV, 340, 341), *vẽras, vėráitis*[27]. Seniausia forma, atrodo, reikėtų laikyti *jẽras*. Tiek *j* pridėjimas, tiek ir numetimas baltų kalbose yra įprastas reiškinys, plg. liet. *jẽknos* : *ẽknos, jėmiaũ* : *ėmiaũ, jéibė* : *éibė, jėrubẽ* : *ėrubẽ* ir kt. Žodžio pradžios *j-* ir *g-* kaitaliojimasis taip pat kartais aptinkamas lietuvių kalbos tarmėse, plg. *jėrubẽ* : *gerubẽ, jáura* : *giáurė, judrė* : *gudrė, jiẽdras* : *giẽdras* ir kt. Priebalsis *v* paprastai pridedamas prieš užpakalinės eilės balsius, tačiau pasitaiko ir išimčių[28]. Mums atrodo, E. Frenkelio mėginimas sieti liet. *vẽras*, atskyrus jį nuo *ẽras*, su skr. *úraṇaḥ* „avinas, ėriukas“, arm. *garn* „ėriukas“ ir kt. nėra pagrįstas[29]. Vargu galima į liet. *vẽras* žiūrėti kaip į tokį seną kalbos faktą. Žodžio *vìlna* poveikis *v-* atsiradimui žodyje *vẽras* irgi labai abejotinas.

Liet. *jẽras* latvių kalboje tiksliai atitinka forma *jẽrs*. Vartojamos ir mažybinės šio žodžio formos *jẽrulis, jẽrẽns, jẽrelis, jẽriņš, jẽruks*. Formos *jẽrulis, jẽrelis* vartojamos su niekinamuoju atspalviu (EM, II, 114; EH, I, 565).

Iš minėtų ėriuko pavadinimų latvių kalboje atsirado naujų žodžių, vartojamų ne „ėriuko“, o tam tikros avies reikšme: *jẽre* „ein Jahr altes Schaf, ein halbjähriges Schaf; Mutterlamm; ein altes Schaf“, *jẽrene, jẽriniece* „aita ar jeru“, *jẽrene* „kad aitai ir pirmuo reiz jẽri, tad tā ir j.“ (EM, II, 114; EH, I, 564–5).

Elbingo žodynėlyje užtinkame ir prūsų kalbos ėriuko vardą: *Eristian Lam* (681 žodis)[30]. Prūsiškajame ėriuko pavadinime yra mažybinė priesaga *-ist-* ir bevardės giminės vienaskaitos vardininko galūnė *-an*[31], o šaknis *er-* atitiktų liet. *jẽr-as*, lat. *jẽr-s*. J. Gerulis prūsiškąjį ėriuko vardą linkęs įžiūrėti ir kai kuriuose prūsų vietovardžiuose: *Eren, Iragarbis (Iregarbis, Iregaps, Ergarbin)* < pr. *er-istian* + pr. *garbis* „kalnas“ (kai kuriose prūsų kalbos tarmėse *ē* > *ī*)[32].

Ieškant šio baltiškojo ėriuko pavadinimo giminaičių kitose ide. kalbose, labai svarbų vaidmenį vaidina *j-* klausimas. Jeigu iš tikrųjų baltų kalbose šiame žodyje iš seno buvęs *j-*, tai jį tikslingiausia būtų sieti su sen. rus. ярę „ėriukas“, яръка „jauna avis“, rus. ярка „metų, dar ėriukų neturėjusi avis“, ukr. ярота „avys iki metų“,

[26] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 481; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 71–72; F. Sławski, Sł. et., I, p. 488.

[27] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 172.

[28] J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 46, 50; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 211–212, 236–237; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 172; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, p. 379.

[29] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 121; M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 108.

[30] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92.

[31] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 53, 60.

[32] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 33, 50.

ярча „ėriukas“, ярка „metų avis“, lenk. dial. *jarczuk*, *jarlak* „metų avis“, ček. dial. *jarka* „avis, pavasarį apsiėriavusi“, slovk. *jarča* „jauna avis“. Toliau visi šie ėriuko bei avies pavadinimai būtų sietini su rus. яра „pavasaris“, ček. *jaro*, sen. lenk. *jarz*, av. *yār-* „metai“, gr. ὥρᾱ „metų laikas, laikas“, got. *jēr* „metai“, vok. *Jahr*[33]. Tačiau iš kitos pusės, ypač pagrindine forma laikant liet. *ėras*, baltiškieji ėriuko pavadinimai galima sieti su gr. ἔριφος „ožys“, umbr. *erietu* „avinas“, lot. *aries*, arm. *erinj* „veršiukas“, air. *earb* „danielius, ožka“. E. Frenkelis, atskirdamas liet. formas *jėras* ir *ėras*, pastarąją (kartu su pr. *eristian*) sieja su ką tik išvardintais žodžiais, o *jėras* (kartu su lat. *jęrs*) sieja su slaviškais šio gyvulio pavadinimais (rus. ярка) ir jų giminaičiais[34]. Tokiu būdu E. Frenkelis liet. *ėras*, *jėras* ir *vėras* laiko trimis skirtingos kilmės žodžiais. Vis dėlto labai sunku būtų įtikėti tokiu šių formų išskyrimu, todėl nepaisant labai „nenormalaus“ *j-* > *v-*, visas šias formas, kaip ir anksčiau minėtą formą *gėras*, reikėtų laikyti vieno žodžio fonetiniais variantais, atsiradusiais lietuvių kalboje.

Baltiškas ėriuko pavadinimas pateko ir į Pabaltijo suomių kalbas, plg. suom. *jäärä* „avinas“, est. *jäär* ir kt.

Atrodo, teisus ir O. Trubačiovas[35], priekaištaudamas tiems etimologams, kurie, iš dalies panašiai kaip E. Frenkelis, atskiria rus. ярка „jauna avis“, siedami šį žodį su rus. яра „pavasaris“ ir kt., nuo rus. ярина „avies vilna“, čia įžiūrėdami jau kažkokį seną avies vardo reliktą, giminingą, anot jų, su liet. *ėras*, gr. ἔριφος, lot. *aries*[36]. Šį kartą juos, tur būt, galėjo sugestijuoti tas faktas, kad sen. rus. язьно „oda“ taip pat yra reliktas šiaip slavų kalbose neaptinkamo ožio vardo (liet. *ožỹs*, skr. *ajáḥ* ir kt.).

Semantiškai rus. ярка, o veikiausiai ir baltiškųjų ėriuko pavadinimų, siejimas su rus. яра ir kt. yra labai pagrįstas. Panašių paralelių esama įvairiose ide. kalbose, plg. sen. lenk. *latos*, *latosek* „veršiukas, šiemetis ėriukas“ : lenk. *lato* „vasara“, vok. *Jährling* „vienerių metų gyvulys, ypač ėriukas“ : *Jahr* „metai“, dan. dial. *gimmerlam* „metų ėriukas“, sen. isl. *gymbr* „ėriukas“, norv. *gimber* : liet. *žiemà*, lot. *hiems* ir kt.[37]

Tiek slavų, tiek baltų kalbose esama nemaža siauriau vartojamų avies pavadinimų. Daugelis šių pavadinimų yra naujesnės kilmės, ir jie vartojami dažniausiai šalia rūšinio avies vardo kokiai nors avies veislės, amžiaus ar kuriai kitai ypatybei iškelti. Nesustodami prie daugybės tokios rūšies slavų kalbų pavadinimų[38], apžvelgsime siauriau vartojamus baltų kalbose šio gyvulio pavadinimus.

Senojo ide. avies pavadinimo, atitinkančio liet. *avis*, lat. *avs*, nerandame prūsų kalbos paminkluose. Ten šalia šios šaknies žodžio *awins* „avinas“ randame kitose baltų kalbose nežinomą avies vardą *camstian* (*Camstian Schoff* 678 Elbingo žodynėlio žodis). Pr. *camstian* kilmė ligi šiol nėra išaiškinta. A. Becenbergeris šį žodį siejo

---

[33] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 170; О. Н. Трубачев, Происхождение ..., p. 77–78.

[34] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 121.

[35] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 77–78.

[36] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 493.

[37] F. Sławski, Sł. et., I, 502; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1306; M. Vasmer, Et. Wb., p. 455–456; C. D. Buck, A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages; Chicago, 1949, p. 155, 163 (toliau: Dict.).

[38] О. Н. Трубачев, Происхождение.., p. 78–83.

su gr. κεμάς „stirna“, R. Trautmanas su rus. комолый „beragis“, ček. *komolý* „bukas“[39]. Jeigu R. Trautmano etimologija būtų teisinga, tai pr. *camstian* galėtų būti pavyzdys, kaip naujai atsiradęs atskirai ypatybei pažymėti pavadinimas išstumia senąjį rūšinį gyvulio vardą, nes tiek kitos baltų kalbos, tiek ir prūsų avino pavadinimas *awins* leidžia spėti ir prūsus pažinus ide. avies vardą, atitinkantį liet. *avìs*, lat. *avs*. Su pr. *camstian* siejamas ir pr. vietovardis *Komstegallen* (<pr. *camstian* + pr. *galwo* „galva“)[40].

Be garsažodinės kilmės avių pavadinimų, nurodytų, kalbant apie rus. баран ir kt. kilmę, lietuvių kalboje randame dar keletą garsažodinės ir kitokios kilmės avies pavadinimų:

Liet. *bãkanis* „avinas (maloninis žodis)“ (LKŽd., I, 470), kurį veikiausiai reikėtų sieti su liet. *bãkinti* „kumščioti, mušti, badikuoti, kimšti“, plg. *bãkijasi (mušasi) avinai*; *avinai bakiója atsibėgę, t.y. mušas* (Juška; LKŽd., I, 471).

Liet. *bàsis* „ėriukas“, *basiùkas*, *basiùlis*, *bãsė* „avelė“ (LKŽd., I, 551, 552), plg. lietuvių kalbos avies šaukimo garsažodžius: *bàs*, *bãs*, *basià*, *bàš*, *bãši*.

Liet. *baziùkas* „ėriukas (vaikų kalboje)“, *baziùlis*, *baziùtė* „avis, buriutė“ (LKŽd., I, 568), plg. avies šaukimo garsažodžius: *bazė*, *bazì*.

Liet. *bìcė* „avelė“, *bìcytė* (Ylakiai), plg. avies šaukimo garsažodį *bice* (Ylakiai), lat. *bice* „avis“. Į lietuvių kalbą šis avies vardas ir garsažodis veikiausiai pateko iš latvių.

Liet. *bùkė* „avis“ (LKŽd., I, 931) veikiausiai reikėtų sieti su liet. *bùkinti* „mušti, daužyti“, plg. *vaikai išmokė aviną bùkinti* (muštis), *tai jis ir bùkina* (LKŽd., I, 931 – 2). Taip pat įmanoma, jog *bùkė* < *buriùkė*.

Liet. *busiùkas* „buriukas“, *busiùtė* „buriukė“, *bùsinas* „avinas (maloninis žodis)“ (LKŽd., I, 988), plg. garsažodžius *busià*, *bùšė*.

Liet. *kùcė* „avis (vaikų kalboje)“, *kucùkas* „ėriukas“, *kučinùkas* (LKŽd., VI, 755, 757, 758), plg. garsažodžius *kucà*, *kuciù*.

Liet. *kuriùtė* „avis, buriutė (vaikų kalboje)“ (LKŽd., VI, 952), plg. avies šaukimo garsažodį *kuriù-kuriù* (Adutiškis, Tverečius, Vidiškės). Pastarasis garsažodis kaip savotiškas rimažodis galėjo atsirasti šalia garsažodžio *buriù-buriù*, plg. *bùre – kùre – šiùre* „piemenų vartojami avies šaukimo ar varymo garsažodžiai“ (Šakyna).

Latvių kalbos tarmėse labai išplitęs avies pavadinimas *vuška* (EM, IV, 677; EH, II, 799). J. Endzelynas šią formą buvo linkęs kildinti iš **avuž-ka* (dėl darybos plg. liet. *avùžė*, lat. *Annuža* ir rus. овечка). Šalia *vuška* aptinkama ir forma *uška* (EM, IV, 310; EH, II, 716), o taip pat avino pavadinimai *vucęns*, *vucins*, *vucans*, *vucuns* (*vucęns* vartojamas ir „ėriuko“ reikšme) (EM, IV, 675; EH, II, 798), *ucęns*, *ucenis*, *ucins*, *ucītis* „ėriukas“ (EM, IV, 293; EH, II, 711). Šių pavadinimų ryšys su žodžiu *avs*, mums atrodo, labai abejotinas: forma **avužka* vis dėlto latvių kalbai labai nebūdinga. Gal būt, geriau šiuos pavadinimus aiškinti atsiradus tiesiog iš garsažodžių, visiškai nesiejant su senuoju avies pavadinimu. Garsažodžių, su kuriais būtų galima sieti minėtus avies pavadinimus, latvių kalboje esama, plg. *vuc*, kurį J. Endzelynas, taip

[39] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 352.

[40] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 69, 233; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 189.

pat, atrodo, be reikalo buvo linkęs kildinti iš **a·vuc(e)*[41], kiaulių varymo garsažodį *už*, plg. taip pat lietuvių avių varymo garsažodį *už-už* (Grobštai, Kojeliai). Priesaga *-k(a)* latvių kalboje gyvulių pavadinimams vartojama, plg. karvių vardus *raĩcka* šalia *raĩbaļa*, *piecka* šalia *piektaļa*, *sęška* šalia *sęstaļa* ir kt.[42]

Latvių kalboje randame ir keletą tokių avies pavadinimų, kurių garsažodinė kilmė, atrodo, nekelia abejonių:

Lat. *bice* „Kosename für ein Schaf", *biča*, *bidze*, *badze*, *bicainīte*, *bicis* „ein kleines Lamm; ein Hammel (in der Kindersprache)" (EM, I, 293; EH, I, 217, 218), plg. liet. *bice* „bur; ciba" (Ylakiai, LKŽd., I, 657).

Lat. *bika* (demin. *bikiņš* „auniņš"), *bikus* „der Schafbock" (EH, I, 218, 219), plg. lat. *bika* „Ein üblicher Zuruf an den Schafs- und Ziegenbock".

Lat. *buce* „das Schaf" (EH, I, 248) J. Endzelynas linkęs sieti su liet. *bùkas* „stumpf", lat. *bukt* „stumpf werden", liet. *bùkė* „avis". Tačiau mums atrodo, kad tikslingiau jį būtų sieti su garsažodžiu, plg. lat. *buc* „Interj. butz, zur Bezeichnung des Tones, der beim Stossen mit den Hörnern der Ziegenböcke und Widder entsteht", *budž* „eine an Schafe gerichtete Interjektion", *buč* „Interj. beim Vertreiben" (*buč*, *aitiņ*, EM, I, 344).

Garsažodinės kilmės taip pat yra:

Lat. *bę̃ja* „das Schaf (in der Kindersprache)" (EH, I, 216), plg. *bę̃*.

Lat. *mę̃ja* „das Schaf (in der Kindersprache)" (EH, I, 805), plg. *mę̃*, *mę̃jinât* „(ein Schaf) blöken machen".

Latvių kalboje esti nemaža avių pavadinimų, dažniausiai atsiradusių dėl vienos ar kitos šio gyvulio ypatybės:

Lat. *amuls* „ein weichwolliges Schaf" (EH, I, 69), plg. lat. *amuols* „Mistel (viscum album); der Klee".

Lat. *atpîlis* „der Herbstling, Spätling, spät geborenes Junge, besonders von Lämmern, die im Herbste Schafe gebären, welche schon in demselben Jahre ein Lamm geboren haben", *atpīlis*, *atpilis*, *atpīlę̃ns*, *atpilītis* „das kleinste Lamm", *atpīles* „Schafe (oder Ziegen), die spät im Herbste Lämmer bekommen" (EM, I, 181—2; EH, I 158), plg. liet. *pilti*, lat. *pîlt* „tröpfeln", dėl semantikos plg. rus. отбросыш „до срока мертворожденный" (В. Даль, III, 711), выкидыш „изроныш, недоносок, младенец и вообще детеныш, рожденный настолько преждевременно, что жить не может" (В. Даль, I, 292—3), vok. Wurf „metimas; (jauniklių) atvedimas"[43].

Lat. *atzîdîte* „ein abgewöhntes Lamm, Kalb" (EM, I, 213), *atzīdītis* (EH, I, 182) plg. lat. *atzîdît* „abgewöhnen (von Tieren)".

Lat. *bakris* „ein grosser Schafbock" (EM, I, 252) šaltiniu J. Endzelynas linkęs laikyti vok. *Bock* (> lyv. *bokā*), kurio priesaga pasikeitė dėl lat. *vepris* „Eber" įtakos. Tačiau neseniai, atrodo, įtikimą lat. *bakris* etimologiją paskelbė P. Aristė. Jis lat. *bakris* laiko skoliniu iš čigonų *bakró* „Schafbock"[44].

Lat. *belis* „ein Schaf mit kurzen Ohren" (EH, I, 212), plg. lat. *belis* „ein Hundename".

---

[41] EM, IV, p. 675.

[42] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 356.

[43] EM, I, p. 182.

[44] P. Ariste, Acta Baltico-Slavica, 3, p. 23.

Lat. *bene* „ein Schaf mit kleinen Ohren, kurzen Beinen“ (EM, I, 279), *benausis* „ein Lamm mit kleinen, kurzen Ohren“ (EH, I, 212), plg. lat. *bene* „eine Knabenmütze, das Barett, die Kapuze“, plg. vid. vok. žem. *benit* „geschmückter Hut“.

Lat. *biĺlene* „ein betäubtes Schaf“ (EH, I, 219), plg. lat. *biĺlene* „dulna sieviete“.

Lat. *buks* „ein Schafbock mit grossen Hörnern“ (EH, I, 250), plg. lat. *buks* „der Bock“ < vid. vok. žem. *buck*.

Lat. *cigurs* „ein kleines Lamm“ (EH, I, 269), plg. lat. *cigiņš* „das Füllen“, *cigus, ciga, cigulis* (EM, I, 379), *cigiņa* „das Schwein (in der Kindersprache)“ (EH, I, 269), *ciga* „Lockruf für Füllen, für Pferde“.

Lat. *cirka* „ein Schaf mit lockiger Wolle“ (EH, I, 273), plg. lat. *cirkas* „Locken“, *cirstas*.

Lat. *cone* „auns“, plg. lat. *sonis* < lyv. *sonn* (EM, I, 397).

Lat. *daplis* „ein vorjähriges Lamm“ (EH, I, 307), *dapelis* „ein im Herbst geborenes Schaf“ (EM, I, 438) veikiausiai reikėtų kildinti iš formos **dapīlis*, plg. lat. *atpîlis, uzpîlis*.

Lat. *ģeida* „ein unbändiges Schaf“ (EH, I, 426), plg. lat. *ģeida* „ein ausgelassenes, mutwilliges Mädchen“ (EM, I, 695).

Lat. *ķupe* „ein Schaf mit einer kurzen Schnauze und mit kleinen, kurzen Ohren; ein hornloses Schaf“ (EM, II, 392; EH, I, 708), plg. lat. *ķups* nazis „ein Messer mit abgebrochener Spitze“, *ķups* „stumpf“ (EM, II, 319).

Lat. *laṁma* „ein grosses melkbares Schaf“, *lamenīca* „ein Schaf mit langem Schwanz und langer Wolle“, plg. est. *lammas* „Schaf“ (EH, I, 718).

Lat. *mikulis* „der Schafbock“ (EM, II, 626), plg. lat. *mikât* „mit Fäusten schlagen; prügeln (nicht sehr ernst), *grūstīt*“, lat. *Mikus* „eržilas“.

Lat. *piuka* „scherzweise für Schafsbock“ (EM, III, 229), plg. lat. *piũka* „ein kleiner, bunter Fisch, ein kleines Fischlein überhaupt“.

Lat. *pūpaliņa* „Kosename für Schafe“ (EH, II, 342), plg. lat. *pùpuõls* „das Weidenkätzen; auch fem., als Kosewort gebraucht“.

Lat. *ragana* „ein Schaf mit Hörnern“ (EM, III, 464), plg. lat. *rags* „das Horn“.

Lat. *rãmulīte* „eine Bezeichnung für Schafe“ (EM, III, 496), plg. lat. *rãms* „zahm, still“.

Lat. *ruogulīte* „Beiname des Schafes“ (EM, III, 578), plg. lat. *rags* „das Horn“.

Lat. *skrube* „ein Schaf mit kurzen, gestutzten Ohren“ (EM, III, 898), plg. lat. *skrubis* „das krumme Messer zur Hohlschneiden“, *skrubulis* „ein krummes Messer zum Anfertigen von Holzlöffeln“.

Lat. *skrule* „ein Schimpfname für Schafe“ (EH, II, 513), plg. lat. *skrule* „ein Schimpfname für Menschen; ein Hundename; ein sich herumtreibendes Frauenzimmer“, lat. *skrulêt* „herumlaufen“.

Lat. *soņķis* < *soñnis* (EM, III, 980).

Lat. *soñnis* „ein Schafbock“ (EM, III, 980) < lyv. *sonn*.

Lat. *šķêlis* „der Schafsbock“ (EM, IV, 32; EH, II, 633) < vid. vok. žem. *schele* „Beschäler“[45].

Lat. *špidiĺka* „ein störriges, umher schweifendes Schaf“ (EH, II, 655), plg. lat. *špidiĺka* „ein leichtsinniges Frauenzimmer“, *spidelîgs* „froh, fröhlich, heiter“.

[45] J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, Leipzig, 1936, p. 131.

Lat. *špulliņš* „ein Lamm“ (EH, II, 655), plg. lat. *spullīgs* (?) „lustig, lebhaft, gewandt“, *spuluņģis* „ein lebhafter, unbändiger Knabe, auch ein junger Ochs“.

Lat. *uzpīlis* „ein vorjähriges Lamm“ (EM, IV, 365), plg. lat. *atpīlis*, *daplis*.

Lat. *vemelis* (?) „ein unkastrierter Schafsbock“ (EM, IV, 536) gal reikėtų sieti su lat. *vembele* „ein dickes, nicht grosses Weib; ein Schimpfwort überhaupt (z.B. auf Kühe bezogen)“, plg. est. *vemmel* (kilm. *vemble*) „Knüttel“ (EM, IV, 536).

Lat. *viênmitis* „das einzige Lamm eines Schafes“ (EM, IV, 661), plg. lat. *mist* „sich ernähren, leben, sich aufhalten“.

Lat. *viênzîdis* „ein Lamm, das allein bei der Mutter gesogen“ (EM, IV, 668), plg. lat. *zîst* „saugen“.

Lat. *vizbuliņa* „Beiname des Schafes“ (EM, IV, 630), plg. lat. *vizbulis* „das Windröschen (anemone)“, lat. *vizbulis* „die Locke (?)“ (*augat, mani gari mati, vizbuļuos*, EM, IV, 630).

Peržvelgę baltų ir slavų kalbų avies pavadinimus, galime padaryti tokias išvadas. Šiose kalbose gerai išlaikytas senasis ide. avies pavadinimas; iš šio pavadinimo kilęs ir tik baltų bei slavų kalboms būdingas avino pavadinimas. Slavų kalbose randame dvejopos kilmės senus ėriuko pavadinimus, kurių vienas veikiausiai sutampa su baltiškuoju ėriuko vardu. Tiek baltų, tiek ir slavų kalbose esama labai daug naujesnės kilmės įvairių avies, avino bei ėriuko pavadinimų. Kitose kalbose giminaičių neturi prūsų kalbos avies pavadinimas, kuris taip pat yra naujesnės kilmės.

OŽKA

Labai senas, tik gal ne toks populiarus kaip kiti naminiai gyvuliai, žmogaus palydovas yra ožka. Naminė ožka (Capra hircus) yra kilusi iš laukinių ožkų rūšių, kurios ir dabar tebegyvena kai kuriose kalnuotose Azijos, Europos, Afrikos vietose[1].

Kaip naminį gyvulį, ožką jau pažino daugelis senųjų Azijos, Europos, Afrikos tautų. Ožkos atvaizdai randami šumerų piešiniuose[2]. Įvairios tautos ožkas naudojo kulto reikalams. Pavyzdžiui, daugelyje pasaulio kalbų ir šiandien vartojamas pasakymas *nuodėmių* ar *atpirkimo ožys*, kilęs iš senajame testamente (3 Moz. 16) minimo senovės žydų ritualo, kai vyriausias dvasininkas „sudėdavo“ ant ožio savo tautos nuodėmes ir jį išvarydavo į dykumą demonui Azazeliui.

„Odisėjoje“ minima, kad Odisėjas, be kitų gyvulių, turėjęs ir dvylika bandų ožkų.

Plinijus Vyresnysis (23/24 – 79 m.) savo „Gamtos istorijoje“ nurodo, jog galai iš ožkos taukų gaminę puikų muilą: „Naudingas ir muilas; jis galų išrastas raudonai dažyti plaukams. Gaminamas iš taukų ir pelenų, geriausiai iš ožkos taukų ir buko pelenų. Esti dviejų rūšių: kietas ir skystas. Ir vieną, ir kitą Germanų kraštuose daugiau vartoja vyrai negu moterys“[3].

---

[1] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 203–209; O. Keller, Thiere des classischen Altertums in Culturgeschichtlicher Beziehung, Innsbruck, 1887, p. 37–52.

[2] M. Hilzheimer, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 220; V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, Vilnius, 1954, p. 39, 40, 43.

[3] „Prodest et sapo, Gallorum hoc inventum rutilandis capillis. fit ex sebo et cinere, optimus fagino et caprino, duobus modis, spissus et liquidus, uterque apud Germanos maiore in usu viris quam feminis“, Hist. nat., XXVIII, 191, plg. O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II, p. 693.

Ožkų pėdsakai randami daugelio Europos kraštų neolito laikų iškasenose. Šveicarijos sijinių gyvenviečių liekanose ožkos pėdsakų aptikta netgi daugiau kaip avies[4].

Baltų ir slavų kraštuose ožka taip pat seniai pažįstamas gyvulys. Tai rodo tiek istoriniai, tiek ir kalbiniai duomenys[5]. Tačiau apie šio gyvulio kokią nors didesnę ūkinę reikšmę istorinių duomenų trūksta. Tiesa, vienas lingvistinis faktas rodytų, kad slavų šalyse ožka tam tikru atžvilgiu, būtent dėl savo kailio, yra buvusi vertinamas gyvulys. Mat, daugelyje slavų kalbų vartojamas odos pavadinimas (plg. sen. sl. *koža*, rus. кожа, ukr. кожа, baltr. кожа, bulg. кожа, serb.-chorv. кöжа, slov. *koža*, ček. *kůže*, slovk. *koža*, lenk. *koża*, aukšt. luž. *koža*, žem. luž. *koža*), kurio pirminė reikšmė buvusi „ožkos kailis"; *koža* „oda" < **kozjā* : *koza* „ožka"[6], panašiai kaip gr. ᾠά „avikailis" : ὄις „avis", skr. *ajínam* „oda": *ajáḥ* „ožys".

Dabartinės Lietuvos ir Latvijos teritorijose ožkos kaulų randama jau neolito gyvenviečių iškasenose[7]. Gana nemažą procentą ožkos kaulai sudaro Nemenčinės, Migonių, Bačkininkėlių piliakalnių iškasenose rastų naminių gyvulių kaulų tarpe. Šie radiniai priskiriami I–IV m. e. amžiui. Baltų giminės ožius naudojo ir kulto reikalams[8].

1409 m. sausio 24 d. laiške Ordino magistrui Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas skundžiasi, jog Žemaičių vaitas uždraudęs aukštaičiams Žemaičių krašte „pirkti medaus, arklių, ožkų ir galvijų"[9]. Tačiau apskritai ožka, palyginus su kitais naminiais gyvuliais, senuosiuose istoriniuose lietuvių dokumentuose minima retai[10].

Tiek lietuvių, tiek ir latvių tautosakoje į ožką daugiausia žiūrima neigiamai[11].

Tokia pažiūra į ožką, matyt, buvusi ir senovės indoeuropiečių tarpe. A. Mejė, atrodo, pagrįstai tvirtina, kad dėl to indoeuropiečių kalbų leksikoje ožkos ir ožio pavadinimai neturi tos vienybės, kuri daugiau ar mažiau yra būdinga kitiems naminių gyvulių pavadinimams[12]. Be to, ožkos pavadinimų įvairumui galėjo turėti įtakos ir kultinės šio gyvulio funkcijos – su šiomis funkcijomis susiję įvairūs gyvulio vardo minėjimo draudimai[13].

Ide. kalbose galima išskirti keletą būdingesnių ožkos pavadinimų arealų. Be to, reikia dar pasakyti, kad vienose kalbose tos pačios kilmės pavadinimas vartojamas abiejų lyčių gyvuliams, o kitose, dažniausiai dėl palyginti nesenais laikais įvykusių

---

[4] O. Schrader, ten pat, p. 692.

[5] Л. Нидерле, Славянские древности, p. 320; W. Hensel, Die Slawen im frühen Mittelalter, Berlin, 1965, p. 77–79.

[6] W. Hensel, ten pat, p. 380; A. Brückner, Sł. et., p. 263; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 589.

[7] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 79; Latvijas PSR vēsture, I, p. 11.

[8] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, ten pat, p. 252–253; A. Kamiński, Jaćwiez, Łódź, 1953, p. 126–127; К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, p. 368.

[9] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius, 1955, p. 64.

[10] Ten pat, p. 575.

[11] EM, II, p. 182–183; K. Straubergs, Latviešu buramie vārdi, II, Rīgā, 1941, p. 799 (registras); Patarlės ir priežodžiai, Vilnius, 1958, p. 468 (registras); Lietuvių tautosakos apybraiža, vyr. red. K. Korsakas, Vilnius, 1963, p. 373; Latviešu sakāmvārdi un parunas, sast. E. Kokare, Rīgā, p. 324, 330 (registras).

[12] A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa, 1958, p. 327.

[13] H. Kronasser, Handbuch der Semasiologie, Heidelberg, 1952, p. 172.

pakitimų, patelės ir patino pavadinimai skiriami: jiems vartojami visiškai skirtingos kilmės žodžiai.

Slavų kalbose yra išplitęs ožkos pavadinimas, kurio kilmė ir santykiai su kitų ide. kalbų ožkos pavadinimais kol kas yra labai neaiškūs. Tiesą sakant, yra keletas, rodos, gana gerai motyvuotų aiškinimų, bet jie dažniausiai vienas kitam prieštarauja. Viena aišku, kad šis pavadinimas yra dar praslaviškas. Praslaviški yra ir iš jo kilę ožiuko bei ožio pavadinimai, plg. sen. sl. *koza* „ožka“, rus. коза „ožka“, козёл „ožys“, козлёнок „ožiukas“ ir kt.[14]

Šis slavų ožkos pavadinimas pateko ir į latvių kalbą, plg. lat. *kaza*, kur jis išstūmė senąjį baltišką latvių ožkos vardą, atitinkantį liet. *ožkà*, pr. *wosee*. Latvių kalboje jam išplisti galėjo padėti toji aplinkybė, kad kitų naminių gyvulių patino ir patelės pavadinimai daugiausia yra skirtingų šaknų žodžiai. Tokiu būdu šalia baltiško ožio pavadinimo *âzis* latvių kalboje atsirado slaviškos kilmės ožkos pavadinimas *kaza*, visiškai išstūmęs baltišką **āz(k)a* ar **āze*.

Šalia formos *kaza* latvių kalboje randame ir *kazlẽns* „ožiukas; maža ožka“, *kazlẽniņš*, *kazęlẽns*, *kazulis* „ožiukas“, *kazulẽns*, *kazuls*, *kaze* „ožka“, *kazla* (EM, II, 183–4; EH, I, 597). Tokios formos kaip *kazuls*, *kazla* veikiausiai kilusios iš rus. козёл „ožys“, o kitos atsiradusios jau pačioje latvių kalboje iš formos *kaza*.

Lietuvių kalboje forma *kaza* beveik nepasitaiko. Tiesa, tokia forma randama M. Miežinio žodyne. Tačiau M. Miežinis ją tikriausiai bus paėmęs iš latvių kalbos (LKŽd., V, 458). Kartais pusiau juokais toks ožkos pavadinimas pavartojamas ir kai kuriose palatvio lietuvių tarmėse.

Kaip minėta, slv. *kaza* turi įvairių aiškinimų. H. Petersonas, remdamasis labai nepatikima semantine paralele ide. **ghaid-* „ožka“: skr. *jihīte* „lekia, straktelia“, slavų *koza*, kaip „šokinėjantį gyvulį“, siejo su liet. *kėžoti* „eiti, mėtant kojas į šalis; kėzlinti“, liet. *kėža* „koja, rietas, pėda“[15]. Tačiau H. Petersono siejimas yra visiškai nepagrįstas, nes minėti lietuviški žodžiai, be abejo, naujesnės kilmės ir jų pirminė reikšmė nėra sietina su ėjimu ar šokinėjimu.

Slavų *koza* mėginta sieti su kitais ide. ožkų pavadinimais. Kai kurie kalbininkai (K. Ulenbekas, E. Cupica (Zupitza) su slavišku ožkos pavadinimu siejo skr. *chāgaḥ* „ožys“. Tačiau skr. *chāgaḥ*, plg. taip pat skr. *chāgā* „ožka“, *chagaláḥ* „ožys“, oset. *sāγ* „ožka“, yra neaiškios kilmės žodis, be to, jo siejimas su slaviškuoju ožkos pavadinimu kelia ir fonetinio pobūdžio sunkumų[16].

Labai abejotinas, nors ir nemaža šalininkų turintis, yra slav. *koza* siejimas, atstatant ide. prolytę **koĝ(a)*, su alb. *kedh* „ožiukas“, sen. angl. *hæcen*, sen. isl. *hōhen*[17].

Dar toliau eina V. Georgijevas[18]. Jis atstato ide. prolytes **(s)kəg'-*, **(s)kōg'*, **(s)kēg'-*, tarp savęs susiedamas ne tik slav. *koza*, alb. *kedh*, bet ir anksčiau minėtą skr. *chāgaḥ*, o taip pat tikrinius trakiečių vardus Κοζας, Κοζειλας ir kt. Pastarasis mėginimas yra taip pat labai hipotetinis.

---

[14] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 86; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 589–590.

[15] H. Petersson, IF, 35, p. 272.

[16] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 406; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 589; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 86.

[17] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 589; H. Pedersen, KZ, 36, p. 335; O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, III, p. 692.

[18] В. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, p. 121.

Mums atrodo, jog sėkmingesni mėginimai sl. *koza* sieti su kitu ide. ožkos pavadinimu, būtent skr. *ajáḥ* „ožys“, *ajā́* „ožka“, liet. *ožỹs*, *ožkà* ir kt. E. Briukneris[19] slaviškame ožkos pavadinime linkęs įžiūrėti metatezę *(koza<*ozka)*. Tačiau E. Briuknerio prielaidą apsunkina toji aplinkybė, kad su formantu *-k-* ožkos pavadinimą randame tik lietuvių kalboje – kitos baltų ir apskritai ide. kalbos, turinčios tokios kilmės ožkos pavadinimus, formanto *-k-* juose neturi. Todėl formantas *-k-* lietuvių kalbos žodyje veikiausiai yra naujesnių laikų padaras.

A. Mejė[20], remdamasis slav. *kostь* „kaulas“ : skr. *ásthi* „kaulas, koja“, gr. ὀστέον, manė, jog slaviško ožkos pavadinimo *k-* yra pridėtinis. Tokios nuomonės laikėsi ir V. Machekas[21]. A. Mejės aiškinimas šiaip būtų labai įtikimas, tačiau jam patvirtinti trūksta daugiau panašių priebalsių pridėjimo atvejų (skr. *áśru*, liet. *ãšara* santykis su gr. δάκρυ, air. *dēr* yra labai neaiškus)[22], žinoma, išskyrus *į*, *ų*, kurie dažnai pridedami tiek slavų, tiek ir baltų kalbose. Šiaip ar taip slavų kalboms būdinga tendencija žodžius pradėti priebalsiu. Be to, čia savo vaidmenį galėjo suvaidinti ir tabu. Kad slavų kalbose anksčiau yra buvęs ožkos pavadinimas, tiesiogiai atliepiantis skr. *aja*, rodytų sen. rus. *язьно* „oda“, *язьнарь* „odininkas, kailiadirbis“, *язьненъ* „odinis“[23] (dėl reikšmės plg. av. *izaēna* „iš odos“ : gr. αἴξ „ožka“, skr. *ajínam* „oda“ : skr. *ajáḥ* „ožys“, sl. *koža* „oda“: sl. *koza* „ožka“), o, gal būt, ir rus. язь „tokia žuvis, Idus melanotus, Cyprinus rutilus“, kuris, kaip vėliau matysime, mėginamas sieti su skr. *ajā́* ir kt.

Su šios šaknies ožkos pavadinimu sietinas ir kairysis Dniepro intakas Ажовка. Tokį siejimą ypač patvirtina toji aplinkybė, kad netoli šios upės yra kita upė Козелинка. Tačiau rus. Ажовка veikiausiai yra baltizmas, o ne senojo slavų ožkos pavadinimo reliktas[24].

Esama nuomonių, kad slav. *koza* yra skolinys iš rytų kalbų. Pastaruoju metu šią nuomonę naujais argumentais mėgina pagrįsti O. Trubačiovas[25]. Jis, pritardamas dar F. Koršo keltai minčiai, jog sl. *koza* galėjo kilti iš tiurk. *kaza* (plg. turk. *keči*, Kazanės tot. *käjä*, bašk. *käzä*), daro prielaidą, kad ir liet. *ožkà*, skr. *ajā́* ir kt. šių giminaičiai gali būti tiurkiškos kilmės, mat, tiurkų kalbose šalia ką tik minėtų ožkos pavadinimų su *k-* esama taip pat pavadinimų ir be žodžio pradžios *k-*, nuostabiai primenančių indoeuropietiškus ožkos pavadinimus, ypač lietuviškąjį, plg. uig. *äčkü*, *öčkä*, uzbek. *äčki*, kazach. *äški*, kirgiz. *äčki*, karaim. *äčki*. Mums atrodo, kad silpnoji O. Trubačiovo hipotezės pusė yra ta, kad jis lietuviško ožkos pavadinimo *-k-* laiko labai senu dalyku. O. Trubačiovas liet. *ožkà* gretina su skr. *ajikā*, vid. pers. *azak*. Tačiau *-k-* formantai šiuose žodžiuose, be abejo, bus atsiradę savarankiškai.

---

[19] A. Brückner, Sl. et., p. 262.

[20] A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, Paris, 1902–1905, p. 246; А. Мейе, Общеславянский язык, Москва, 1951, p. 396.

[21] V. Machek, Et. sl., p. 229–230.

[22] J. Zubatý, BB, 18, p. 159–160; J. Pokorny, Et. Wb., p. 23, 179; M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 61.

[23] И. И. Срезневский, Материалы для словаря древнерусского языка, III, Петербург, 1912, p. 1650; M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 485; J. Zubatý, AfslPh, 16, p. 396.

[24] В. Н. Топоров и О. Н. Трубачев, Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья, Москва, 1962, p. 175.

[25] О. Н. Трубачев, Происхождение..., 87–89.

Sanskrite *ajikā*, *ajakā* yra mažybinės žodžio *ajā* „ožka“ formos, lietuvių kalboje, kaip rodo prūsų kalbos faktai, žodžio *ožkà* *-k-* turėtų būti atsiradęs jau lietuvių kalbos dirvoje. E. Frenkelis linkęs manyti, kad *-k-* čia yra judėjimą reiškiantis sufiksas[26]. Kad liet. *ožkà* būtų kilusi iš formos *ožika*, kaip kad spėja kai kurie tyrinėtojai[27], sunku patikėti[28]. Tokiu būdu vis dėlto patikimiausia būtų skr. *ajā*, liet. *ožkà* ir kitus jų giminaičius laikyti senais indoeuropietiškais ožkos pavadinimais, būdingais rytų indoeuropiečių kalboms.

Šie pavadinimai ide. kalbose gana plačiai vartojami, plg. skr. *ajáḥ* „ožys“, *ajā* „ožka“, vid. pers. *azak* „ožka“, n. pers. *azg*, alb. *dhi* „ožka“ (spėjama, kad kilo iš **adhi*, kaip *sy* „akis“ <*asii*)[29], liet. *ožỹs*, *ožkà*, pr. *wosee* „ožka“, *wosux* „ožys“, lat. *âzis* „ožys“. Jau minėjome šio ožkos pavadinimo pėdsakus slavų kalbose. O. Hasas tokio ide. ožkos pavadinimo pėdsakų linkęs rasti ir Graikijos teritorijoje, frigiečių monetos užrašą *Zeus Aseis* versdamas „ožio dievas“[30], o taip pat. gr. ἀσκός „indas“ pirminę reikšmę aiškindamas „indas iš ožkos odos“[31]. Šį ožkos pavadinimą randame veikiausiai ir tocharų kalboje, plg. toch. A *ās* „ožka“, toch. B *asiye* „ožkos, ožkinis“. Tačiau į tocharų kalbą jis bus, matyt, patekęs iš kurio nors iraniečių dialekto[32]. Su šiuo ide. ožkos pavadinimu mėginama sieti ir slaviškas žuvies vardas: rus. язь „tokia žuvis, Idus melanotus, Cyprinus rutilus“, lenk. *jaź* „Leuciscus idus“, ček. *jazek*, aukšt. luž. *jazyca*, žem. luž. *jaz*, *jazk*. A. Jancenas[33], pirmasis pasiūlęs tokią etimologiją, remiasi tuo faktu, jog vokiečių kalboje ši žuvies rūšis vadinama *Ziege* „ožka“: dėl savotiškų žuvies ūsų, plg. vok. *Bartkarpfen*. Šiai A. Janceno etimologijai linkę pritarti ir kiti kalbininkai[34]. Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto lietuvių tarmėse *ožkà* taip pat vartojama minėtos žuvies reikšme, bet čia veikiausiai vertinys iš vokiečių kalbos.

Liet. *ožỹs* ir kiti šios šaknies indoeuropiečių ožkos pavadinimai kartais mėginami sieti su skr. *ájati* „varo“, gr. ἄγω „varau“ ir kt.[35] Tačiau toks siejimas sunkiai įrodomas.

Lietuvių kalboje, kaip matome, gerai išlaikytas tiek šio gyvulio patino, tiek ir patelės senasis pavadinimas. Iš žodžių *ožỹs*, *ožkà* padaromi ir įvairūs to gyvulio jauniklių pavadinimai: *ožiùkas*, *ožkiùkas* ir kt. Taigi lietuvių kalboje ožka vienintelis naminis ūkio gyvulys, kurio pavadinimas nėra būdingas supletyvizmas, plg. *avìs* — *ãvinas* — *ėriùkas*, *arklỹs* — *kumẽlė* — *eržilas* — *kumeliùkas*, *kárvė* — *jáutis* — *teliùkas* — *veršis* ir t.t. Supletyvizmas nėra būdingas ir slavų kalbų ožkos pavadinimui. O. Trubačiovas[36] šią aplinkybę nurodo kaip argumentą, kad slavų *koza* galįs būti skolintas terminas. Žinoma, ši aplinkybė tartum išskiria ožkos pavadinimą iš kitų naminių gyvulių pavadinimų, bet ji nėra argumentas, rodantis jo senumą ar naujumą.

[26] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 519; Glotta, 34, p. 307.

[27] R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 22.

[28] Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 122.

[29] J. Pokorny, Et. Wb., p. 7; H. Pedersen, KZ, 36, p. 320, 335.

[30] O. Haas, Lingua Posnaniensis, 3, p. 87.

[31] O. Haas, Lingua Posnaniensis, 7, p. 74.

[32] A. J. Van Windekens, Orbis, XII, 2, p. 590–591.

[33] A. Janzén, ZfslPh, 18, p. 29–32.

[34] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 486; V. Machek, Et. sl., p. 172; F. Sławski, Sł. et., I, p. 532–533; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 519.

[35] C. D. Buck, Dict., p. 165.

[36] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 89.

Iš žodžių *ožỹs*, *ožkà* lietuvių kalboje yra sudaryta labai daug vietų ir vandenų pavadinimų[37].

Lat. *âzis* taip pat aptinkamas daugelyje Latvijos vietų ir vandenvardžių pavadinimų[38]. Būdinga, kad latvių toponimijoje visiškai nesama senojo baltiškojo ožkos patelės pavadinimo (: liet. *ožkà*, pr. *wosee*), tuo tarpu turima daugybė toponimų, kilusių iš slaviško skolinio *kaza*[39]. Ši aplinkybė liudytų, kad slaviškas ožkos pavadinimas į latvių kalbą pateko labai senais laikais.

Gerai šis ide. ožkos pavadinimas išlaikytas prūsų kalboje. Be jau minėtų pr. *wosee* (Elbingo žodynėlio 676 žodis), *wosux* (Elbingo žodynėlio 675 žodis – Wosux Bok)[40], prūsų kalbos paminkluose esama ir daugiau faktų, patvirtinančių šio ožkos pavadinimo formų autentiškumą. Pirmiausia tai Elbingo žodynėlio 677 žodis *Wolistian Zickel*, kuris, be abejo, taisytinas į *Wosistian* („ožiukas")[41]. Elbingo žodynėlyje randamas taip pat žodis *Wosigrabis Spilbóm* (611 žodis)[42]. Kad pirmasis šio žodžio komponentas yra neatskiriamas nuo prūsiško ožkos pavadinimo, rodo vok. *Spindelbaum* reikšme vartojamas liet. *ožėkšnis*. Antrasis prūsiško žodžio komponentas *-grabis* sietinas su rus. граб „skroblas"[43].

Ryškūs šio ožkos pavadinimo pėdsakai aptinkami ir prūsų toponimijoje: *Wosebirgo*, *Wosispile* (< pr. *wosee* + plg. liet. *pilìs*), *Wozekaym* (< pr. *wosee* + pr. *caymis* „kaimas"), *Wozie*[44].

Šių vietovardžių ryšys su ožkos pavadinimu abejonių nekelia. Prie vietovardžio *Wosepille* yra netgi vokiškas atitikmuo *Ciginburg*.

Su prūsišku ožkos pavadinimu būtų galima sieti ir J. Gerulio kitaip aiškinamą 1374 m. dokumentų vietovardį *Woselowken*[45].

Minėtų prūsiškų vietovardžių šiaip jau aiškūs ir antrieji komponentai: pr. **pilis* (: liet. *pilìs*, lat. *pils*), pr. *caymis* „kaimas", pr. *laucks* „laukas, dirva". Neaiškumų kelia tik komponentas *-birgo*, *-birge*. Esami aiškinimai – siejimas su liet. *brìgis* „grindys arklių tvarte", ček. *brh* „ola, urvas"[46] – labai nepatikimi. Gal čia tik klaidingai užrašytas vok. *-burg?* Tokiu būdu *Wosebirge* būtų tik „suvokietintas" pr. *Wosepille* variantas.

Prūsiškas ožkos pavadinimas visur turi pridėtinį *v-*, kuris kartais tarmėse pasitaiko ir tame pačiame lietuviškame žodyje. Tačiau prūsų kalbos pavyzdžiuose niekur nerandame lietuviškajam ožkos pavadinimui būdingo *-k-* *(ožkà)*.

Iš baltų ožio pavadinimą pasiskolino ir Pabaltijo suomių kalbos, plg. suom. *vuohi*, est. *voho* ir kt.

---

[37] Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas, Vilnius, 1959, p. 839–840; Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963, p. 112–113.

[38] J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I, 1, Rīgā, 1956, p. 72–73.

[39] J. Endzelīns, ten pat, I, 2, Rīgā, 1961, p. 72–76.

[40] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92; Prūsų kalbos paminklai, p. 73.

[41] R. Trautmann, ten pat, p. 92.

[42] R. Trautmann, ten pat, p. 91; Prusų kalbos paminklai, p. 71.

[43] R. Trautmann, ten pat, p. 466; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 94; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, 277; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 301.

[44] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 208, 209, 234.

[45] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 211; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 277.

[46] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 208.

Lietuvių kalboje labai plačiai vartojamas garsažodinės kilmės, dažniausiai turintis maloninį ar pajuokiamą atspalvį ožkos vardas *cibà*, plg. taip pat *cìbė*, *cìbkė*, *cibarãgė*, *cibùkas* „ožiukas“, *cibùtis*, *ciùbė* „ožka“ (LKŽd., II, 9, 10, 11). Šie žodžiai neatskiriami nuo garsažodžių, vartojamų ožkų šaukimui ar varymui, pvz.: *cìbà - cìbà*, *cìbė - cìbė*, *cìbù - cìbù*, *cìb - cìb*, *ciubà - ciubà*, varymui, pvz.: *cibìks*, *cibìkš*, *cibèkšt*, *cibẽkst*. Tokie garsažodžiai vartojami beveik visame Lietuvos plote.

Garsažodį *cibà*, o taip pat iš jo kilusius ožkos pavadinimus kai kas laiko germanizmu[47], mat, vokiečiai žemaičiai žodį *zibbe* vartoja „avies“, „ožkos“, „kalės“, „kiškio (patelės)“ reikšme[48], plg. Rytų Prūsijos vok. *Zibbe* „Mutterschaf“[49]. Iš tikrųjų panašios kilmės žodžiai labai dažnai skolinami iš kaimynų. Tačiau ožkos vardas, o kartu ir minėtas garsažodis galėjo savaime atsirasti ir pačioje lietuvių kalboje. Toks garsažodis įvairiems gyvuliams ir paukščiams šaukti, o taip pat iš šio garsažodžio atsiradę tų gyvulių ir paukščių pavadinimai vartojami daugelyje kalbų, plg. lat. *cib - cib*, *cibu - cibu*, *cibū - cibū* „garsažodis viščiukams šaukti“, lat. *ciba* „višta (vaikų kalboje)“, *cibe*, *cibiņa*, *cibuks* „viščiukas“ (EM, I, 378, 379; EH, I, 269), ček. *cip - cip* „garsažodis vištoms, žąsims, ožkoms šaukti“, *cibi - cibi*, *cib - cib*, *ci - ci*, *cic - cic*, ček. *cibuška* „maloninis žąsies vardas“, *cibunka*, *cibenka*, *ciba* „višta“, slovk. *cipa* „višta“, *cipka*, *cíperka*, *cipuška*, *cipulienka*[50], vok. bavarų *zib - zib* „garsažodis naminiams paukščiams šaukti“[51], liet. *cìp - cìp*, *cipà* „garsažodis viščiukams šaukti“ (LKŽd., II, 23).

Panašios fonetinės struktūros garsažodinės kilmės ožio pavadinimas labai plačiai vartojamas Alpių–Karpatų areale, plg. ukr. цап, ček. *cap*, slovk. *cap*, lenk. *cap*, rum. *tap*, alb. *cjap*, ital. *tsappo*, Krimo got. *stap*[52].

Garsažodinės kilmės yra ir lat. *kizikis* „eine Ziege (geringschätzig und scherzweise)“ (EH, I, 607), plg. *ķiz*, *ķiza*, *ķize* (EM, II, 387).

Latvių kalbos tarmėse gana plačiai vartojamas vokiškos kilmės ožio pavadinimas, plg. lat. *buks* „der Bock, das Männchen mancher Vierfüssler“, *bucis*, *bucęns* „ein junger Ziegenbock“, *bucẽns*, *bucins*, *buciņš*, *bucītis*, *buķelis* (EM, I, 344, 346–7; EH, I, 248, 250), *bucīte* „die Ziege“ (EH, I, 248). Šių pavadinimų šaltinis yra vok. žem. *buck* „Bock“[53]. Šios šaknies ožio pavadinimas ide. kalbose gana plačiai vartojamas, bet jo kilmė nėra aiški[54].

Žodis *bùkas* „miškinis ožys (stirnos patinas)“ (LKŽd., I, 930) randamas ir lietuvių kalboje. Lietuviško žodžio geografija rodytų, kad jis į lietuvių kalbą pateko per latvius.

Kaip matome, visos trys baltų kalbos išlaikė seną ide. ožio pavadinimą. Šios šaknies ožkos pavadinimo neišlaikė latvių kalba: jo vietoje įsigalėjo skolinys iš slavų. Labai sudėtingas klausimas yra slaviško ožkos pavadinimo santykis su baltų kalbose išlaikytais ide. pavadinimais. Galimas daiktas, kad tai tos pačios kilmės žodžiai, tik slaviškasis pavadinimas fonetiškai pakito.

[47] LKŽd., II, p. 9.
[48] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 69.
[49] H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch, II, Berlin, 1883, p. 492.
[50] V. Machek, Et. sl., p. 57–58.
[51] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 69.
[52] V. Machek, Et. sl., p. 54; M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 281; C. D. Buck, Dict., p. 165; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 89.
[53] J. Sehwers, Sprachlich - kulturhistorische Untersuchungen, p. 20.
[54] J. Pokorny, Et. Wb., p. 174; F. Kluge, Et. Wb., p. 87.

STAMBIEJI RAGUOČIAI

Stambiųjų raguočių, kaip daugelio kitų naminių gyvulių, domestikacijos istorija yra labai sudėtinga. Manoma, kad Europoje daugiausia išplitusios naminių stambiųjų raguočių veislės yra kilusios iš taurų (Bos primigenius), kurių, kaip rodo archeologinės iškasenos ir įvairūs rašytiniai šaltiniai, čia buvo gana daug palyginti dar nesenais laikais. Ypač daug taurų būta Lenkijos, o taip pat Lietuvos, Latvijos teritorijose. Galutinai taurai Lenkijoje išnyko tik XVII amžiaus pradžioje (paskutinė tauro patelė nugaišo 1627 m.). Europos stambiųjų raguočių domestikacijos židiniu laikoma teritorija tarp Vidužemio jūros pakrančių ir Indijos. Jų domestikacijos procesas vyko, be abejo, labai ilgai, galimas daiktas, jis prasidėjo dar VI tūkstantmetyje prieš m. e. ir truko iki II tūkstantmečio prieš m. e.[1]

Stambiuosius raguočius įvairiems reikalams augino daugelis senovės tautų.

Piešiniai rodo, kad šumerai stambiuosius raguočius laikė jau nuo senų senovės. Jų rašte žodis „jautis" paprastai buvo rašomas linijiniu piešiniu, vaizduojančiu jaučio galvą[2]. Schematinis jaučio galvos piešinys, vėliau įvairių tautų modifikuotas, tapo daugelio alfabetų pirmuoju ženklu, o hebrajiškas jaučio vardas *aleph* virto šio ženklo pavadinimu – graikų *alfa*.

Dar prieš faraonų laikus stambieji raguočiai buvo auginami Egipte. Jautis labai svarbų vaidmenį vaidino ir senovės egiptiečių religijoje[3].

Labai anksti stambieji raguočiai auginta ir senovės Kinijoje. Jaučiai, karvės Kinijoje buvo plačiai naudojami kulto reikalams. Turima žinių, kad per iškilmingas religines ceremonijas kartais dievams būdavo aukojama po 40 jaučių, o viename įraše sakoma, kad iš karto buvo paaukota 300 karvių. Pats karalius kartais apžiūrėdavo aukojimui skirtus jaučius[4].

Karvė labai svarbų vaidmenį vaidinusi ir senovės indų religijoje. Seniausioje religinėje poezijoje indų dievai ir deivės dažniausiai lyginami su jaučiais ir karvėmis. Apie stambiųjų raguočių populiarumą ir svarbą gražiai kalba ir tas faktas, kad, pavyzdžiui, senovės indų kalbos žodžio *gáviṣṭiḥ* „kova, troškimas" (< *gáuḥ* „karvė, galvijas" + *éṣati* „ieško") pirminė reikšmė yra buvusi „troškimas įsigyti karvių"[5].

Stambiųjų raguočių kaulų randame ir daugelio Europos vietų neolito laikotarpio archeologinėse iškasenose. Indoeuropiečių tautoms stambieji raguočiai, ypač karvės, buvo pagrindinis vertės ir mainų matas. Raguočiais būdavo apskaičiuojama žmonų pirkimo kaina. „Avestoje" nurodoma, kad raguočiais buvo mokamas hono-

---

[1] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 116–168; Е. А. Богданов, Происхождение домашних животных, Москва, 1937, p. 110–167; O. Keller, Thiere des classischen Altertums, p. 57–62; К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, p. 307–340; K. Paaver i P. Kulikauskas, Acta Baltico-Slavica, 2, p. 264–265.

[2] M. Hilzheimer, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 219; V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, p. 95; Д. Дирингер, Алфавит, Москва, 1963, p. 64.

[3] C. Keller, ten pat, p. 119–121; M. Hilzheimer, ten pat, p. 219; V. I. Avdijevas, ten pat, p. 171.

[4] V. I. Avdijevas, ten pat, p. 576, 582.

[5] C. Keller, ten pat, p. 123; V. I. Avdijevas, ten pat, p. 543–544; M. Mayrhofer, Et. Wb., p. I, 331.

raras gydytojams ir dvasininkams. Senovės airiai karvėmis mokėję baudas, muitus ir t.t.[6]

Tiek archeologinės iškasenos, tiek įvairūs rašytiniai dokumentai rodo, kad slavų kraštuose stambieji raguočiai taip pat buvo labai išplitę naminiai gyvuliai. Jaučiai ūkyje buvo pagrindinė traukiamoji jėga[7].

Lietuvos teritorijos gyvenvietėse, datuojamose II tūkstantmečio prieš m. e. pradžia, stambiųjų raguočių kaulų randama daugiau, negu kitų naminių gyvulių. Ir vėlesnio laikotarpio, pavyzdžiui, I–IV m. e. amžiaus, Nemenčinės, Migonių, Dovainionių, Bačkininkėlių piliakalnių iškasenose tarp rastų naminių gyvulių kaulų stambiųjų raguočių kaulai sudaro didžiausią procentą[8].

Stambiųjų raguočių pėdsakai II tūkstantmečio prieš m. e. iškasenose aptinkami ir dabartinės Latvijos teritorijoje[9].

Stambieji raguočiai, ypač jaučiai, dažnai minimi ir įvairiuose Lietuvos istorijos šaltiniuose[10].

Senasis indoeuropiečių stambiojo raguočio pavadinimas, atstatomas į prolytę *$g^{u}ou$-, gerai išlaikytas daugelyje ide. kalbų, plg.: skr. *gauḥ* „galvijas“, av. *gauš*, gr. at. βοῦς „galvijas, karvė“, lot. *bōs*, *-vis* „jautis, bulius, karvė“, sen. vok. aukšt. *chuo* „karvė“, arm. *kov*, sen. air. *bō*, toch. A *ko*, toch. B *kau*, sen. rus. говядо „jautis“, lat. *gùovs* „karvė“[11].

Pirminė ide. *$g^{u}ou$- reikšmė gana neaiški. Vieni tyrinėtojai šį ide. stambiojo raguočio pavadinimą laiko skoliniu iš neindoeuropietiškų kalbų, kiti jo kilmę mėgina aiškinti, remdamiesi indoeuropietiška medžiaga. Pirmieji ide. *$g^{u}ou$- sieja su šumerų *gu* (senesnė forma *gud*) „galvijas, bulius“, kinų *ngū*, tibetiečių *go-lang* „bulius“, ketų (Jenisejaus ostiakų) *kuos* „galvijas“. Pavyzdžiui, G. Ipsenas mano, kad indoeuropiečiai galvijo, kaip kulto gyvulio, pavadinimą yra gavę iš šumerų maždaug trys tūkstančiai metų pr. m. e.[12] Antrieji ide. *$g^{u}ou$- sieja su gr. βόσκω „ganau, šeriu“, βοσκή „pašaras, ganykla“, βοτήρ „piemuo“, liet. *gaujà*, *gùiti*, *gúotas* „banda, būrys“[13]. O. Trubačiovas, iš dalies pritardamas tokiam ide. *$g^{u}ou$- kilmės aiškinimui, mano, kad tiek galvijo pavadinimas, tiek čia ką tik minėti žodžiai yra ide. *$g^{u}e$-/*$g^{u}o$- „eiti“ (plg. got. *qiman*, gr. βαίνω, lot. *venio*, het. *wem*-) raidos rezultatas. Tokiu būdu pirminė ide. *$g^{u}ou$- reikšmė būtų „einanti (banda)“, plg. semantiškai tuo pačiu būdu atsiradusius ir panašia reikšme vartojamus žodžius: gr. πρόβατα, sen. isl. *gandandi fé*[14]. M. Budimiras ide. *$g^{u}ou$- mėgino sieti su ide. *$ge^{u}a$ „lenkti“, daugiausia remdamasis faktu, kad kai kurioms laukinių stambiųjų raguočių veislėms būdingos

[6] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, p. 161–162, 255, 371–372; C. Keller, ten pat, p. 123.

[7] Л. Нидерле, Славянские древности, p. 320; W. Hensel, Die Slawen im frühen Mittelalter, p. 85–91.

[8] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 79, 252–253; К. Паавер, ten pat, p. 368, 371; K. Paaver i P. Kulikauskas, ten pat, p. 268.

[9] Latvijas PSR vēsture, I, p. 11; К. Паавер, ten pat, p. 367–370.

[10] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, p. 575.

[11] J. Pokorny, Et. Wb., p. 482–483.

[12] G. Ipsen, IF, 41, p. 175–177; H. Wagner, KZ, 75, p. 58–75; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 38; J. Pokorny, Et. Wb., p. 483.

[13] J. Pokorny, Et. Wb., p. 483.

[14] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 39.

iššokusios kupros[15]. A. Briukneris šį ide. galvijo vardą siejo su skr. *gu* „cacare“, *gūthaḥ* „mėšlas, išmatos“, lenk. *gówno*[16]. Pritariant indoeuropietiškai **g^{u}ou-* kilmei, gal būt, labiausiai įmanomas jo siejimas su ide. **g^{u}e-/*g^{u}o-* „eiti“. Tačiau semantiškai, mums atrodo, šį gyvulio vardą būtų geriau aiškinti ne kaip „einantis“, bet kaip „gimęs“. Tokiam aiškinimui pritartų liet. *kéltuva* „galvijas“: liet. *kélti, kìlti, kiltìs*; gr. πόρις „veršis, jauna karvė“, arm. *ort'* „veršis“, oset. *firton* „galvijas“ : liet. *perėti*, lot. *pario, -ere* „gimdyti“[17].

Ide. **g^{u}ou-* su nauja tik slavų kalboms būdinga priesaga *-ęd-* išlaikyta visose slavų kalbose. Tiesa, kai kuriose kalbose šios šaknies žodžiai jau nėra vartojami „stambiojo raguočio“ reikšme, o išlikę tik minėto gyvulio mėsos pavadinime, plg.: sen. sl. *govęždь* „galvijas“, sen. rus. говядо „jautis“, rus. говядина „jautiena“, ukr. гов'ядина, baltr. гавяда „galvijas“, bulg. говедо, serb.-chorv. гòведо „jautis“, slov. *govędo* „galvijas“, ček. *hovado*, slovk. *hovädo*, lenk. *owięzina* „jautiena“, aukšt. luž. *howjado* „galvijas“, žem. luž. *gowedo*[18].

Senasis ide. galvijo pavadinimas veikiausiai išlaikytas ir kitame sudurtiniame slavų kalbų žodyje – sen. sl. *gumьno* „klojimas“, rus. гумно, ček. *humno* ir kt. < **gu-* „galvijas“ + *męti* „minti“, rus. мять. Vadinasi, pirminė *gumьno* reikšmė „vieta, kur galvijai mina (pėdus)“[19].

Kai kurie tyrinėtojai senojo galvijo pavadinimo pėdsakus linkę įžiūrėti ir slavų: rus. говно „mėšlas, išmatos“, ček. *hovno* ir kt. Tokiu būdu pirminė rus. говно reikšmė būtų „galvijo mėšlas“[20]. Tačiau minėtas slavų žodis turi ir kitą gana patikimą etimologiją: siejamas su skr. *gūthaḥ* „išmatos“[21]. Tiesa, A. Briukneris, kaip minėjome, su skr. *gūthaḥ, gu-* „cacare“ siejo ir mūsų aptariamą ide. galvijo pavadinimą[22]. Tačiau tokia etimologija sunkiai pagrindžiama.

Nepatikimas ir V. Macheko aiškinimas, kur slaviško galvijo pavadinimo *gov-* mėginamas sieti su liet. *galvìjas*, vok. *Kalb* „veršis“[23].

Taigi ide. **g^{u}ou-* slavų kalbose išlaikyta gana gerai.

Iš baltų kalbų šis galvijo pavadinimas labai gerai išlaikytas latvių kalboje: lat. *gùovs* tiksliai atitinka kitų ide. kalbų šios šaknies galvijo pavadinimus. Tačiau latvių kalboje *gùovs* vartojama tik „karvės“ reikšme. Šalia *gùovs* plačiai vartojamos ir mažybinės bei kitokios priesaginės formos: *guõtiņa, gùosniņa, guostiņa, guovīte, guoliņa, guoča, guosnele, guõšņele, guotele, guovtiņa, gùotele, gùotęlęns, guotuļęns* (EM, I, 692–3; EH, I, 424).

Gana neaišku, ar ide. **g^{u}ou-* yra lietuvių kalboje. K. Būga su šia ide. šaknimi siejo liet. *gúotas* „banda, būrys, gauja“, aiškindamas, kad pirminė liet. *gúotas* reikšmė buvusi „karvynas; karvių būrys“[24]. E. Frenkelis liet. *guotas* sieja ne tiesiog

[15] М. Будимир, Јужнословенски филолог, 6, Београд, 1926–1927, p. 171; nurodoma iš O. Trubačiovo, ten pat, p. 39.

[16] A. Brückner, Sł. et., p. 154.

[17] J. Pokorny, Et. Wb., p. 818.

[18] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 35–36.

[19] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 321; V. Machek, Et. sl., p. 150; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 37; F. Sławski, Sł. et., I, p. 377–378.

[20] H. Hirt, IF, 37, p. 236; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 282.

[21] F. Sławski, Sł. et., I, p. 331; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 282.

[22] A. Brückner, Sł. et., p. 154.

[23] V. Machek, Et. sł., p. 141.

[24] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 353.

su ide. *$g^{u}ou$-, bet su gr. βόσκω „ganau, šeriu“ ir kitais jo giminaičiais[25], kurie, kaip matėme, savo ruožtu taip pat yra siejami su senuoju ide. galvijo pavadinimu. Tačiau lietuvių kalboje esama žodžių, kurie vartojami karvės reikšme ir kurių fonetika rodo, kad jie negali būti atskiriami nuo aptariamojo ide. galvijo pavadinimo; tai liet. *guõtė* „karvė“, *guõtena* „jauna karvė“ (LKŽd., III, 740–1), *gùtė* „maloninis karvės vardas“ (LKŽd., III, 764). Bet šie lietuvių kalbos žodžiai yra labai siaurai vartojami, o be to, neaišku, ar jie nėra skoliniai. Pirmiausia liet. *guõtena*, kaip rodytų jo geografija (Šatės), gali būti kilęs iš lat. *guotiņa* ar kitos panašios formos. Liet. *guõtė* užfiksuota dainoje, kuri irgi užrašyta Latvijos pasienyje („Šiu namo, guote, šiu namo, raguote!“). Lat. *guota* veikiausiai yra naujai padaryta iš mažybinės formos *guotene* (EM, I, 692). Tačiau lietuvių kalboje, be čia minėtų žodžių, vartojamų Latvijos pasienyje, forma *guõtė* „netikusi moteris; apsileidėlė“, kurios pirminė reikšmė galėjusi būti „karvė“, aptinkama Liškiavos, Veisiejų apylinkėse, kur tiesiog iš latvių kalbos ji negalėjo patekti.

Gana neaiškus ir liet. *guõtė* „lakštabudžių šeimos valgomas grybas (Hygrophorus)“ santykis su anksčiau minėtais žodžiais. K. Būga šį grybo pavadinimą siejo tiesiog su liet. *gúotas* „banda, būrys“, nes, anot K. Būgos, grybas tokiu vardu pavadintas dėl to, kad auga krūvomis, t.y. *guotais* („*Gúotais* „krūvomis, tiltais, būriais“ augančias budis vadiname *guõtėmis*“, Slnt; *guõtės* auga tiltais „krūvomis“ Jnš, Kp, Šiauliai)[26]. Tačiau liet. *guõtė* kilmę galima aiškinti ir kaip „karvės grybą“, plg. taip pat lat. *guotenes* arba *guovju pękas* „Kuhpilz (agaricus cinnamonus)“ (EM, I, 692).

K. Būga „Aistiškuose studijuose“ yra nurodęs lietuvių vietovardį *Guovainiai*, kurį jis siejo su lat. *gùovs*[27]. Šią K. Būgos mintį pakartojo ir E. Frenkelis[28]. Tačiau kituose Lietuvos vietovardžių šaltiniuose formos *Guovainiai* nerandame. K. Būga veikiausiai galvoje turėjo Šilalės rajono kaimą *Gùvainiai*, iš kurio, gal būt, ir buvo atstatyta forma *Guovainiai*.

Su senuoju karvės pavadinimu tikriausiai sietinas upelio vardas *Gūragỹs* < *guovs* + *rãgas* (Kuršėnai) ir iš jo atsiradęs kaimo pavadinimas *Gūragiaĩ*[29]. Latvijos teritorijoje su žodžiu *gùovs* sietinų toponimų yra labai daug[30].

Vadinasi, tam tikrų senojo ide. *$g^{u}ou$- pėdsakų galima rasti ir lietuvių kalboje. Prūsų kalbos paminkluose šio ide. galvijo pavadinimo pėdsakų nėra.

Apskritai iš visų baltų ir slavų kalbų šis pavadinimas geriausiai išlaikytas latvių kalboje. Vėliau, matyt, ūkyje svarbiausią vaidmenį pradėjus vaidinti galvijo patelei, bendras galvijo pavadinimas latvių kalboje buvo perkeltas jo patelei – karvei. Tuo tarpu slavų kalbose ir lietuvių kalboje įsigalėjo naujas karvės pavadinimas; tai rus. корова, ukr. корова, baltr. карова, bulg. крава, serb.-chorv. крàва, slov. *kráva*, ček. *kráva*, slovk. *krava*, lenk. *krowa*, kaš. *karva*, *krova*, aukšt. luž. *kruwa*, žem. luž. *krowa*[31], liet. *kárvė*, pr. *kurwis* „jautis“. Šis pavadinimas, atrodo, turi

[25] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 177.
[26] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 353.
[27] K. Būga, Aistiški studijai, Peterburgas, 1908, p. 25.
[28] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 177.
[29] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 55.
[30] J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I, 1, p. 343–344.
[31] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 629–630; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 40.

patikimą etimologiją: daugelis tyrinėtojų ją sieja su lot. *cornu* „ragas“, gr. κεραός „raguotas“. Tos pačios kilmės yra ir lot. *cervus* „briedis“, kimr. *carw*, bret. *karo*, pr. *sirwis* „stirna“ ir kt. Galimas daiktas, jog baltų ir slavų karvės pavadinimui buvo perkeltas briedžio ar kurio kito laukinio raguočio vardas, pirmiausia, gal būt, kokiai nors plačiaragių karvių veislei. Įdomu, kad panašus procesas vyko ir kitose kalbose, plg. taip pat lot. *cornu*, gr. κεραός siejimus su vok. *Rind* „galvijas“, alb. *ka* (< **k'ṛų*) „jautis“[32].

Su tokiu liet. *kárvė*, rus. корова ir kt. kilmės aiškinimu nesutiko V. Machekas. Jis šį karvės pavadinimą siejo su skr. *cárvati* „triuškina, kramto“, aiškindamas, jog pirminė jo reikšmė buvusi „gromuluotojas“[33]. Tačiau ši etimologija platesnio pritarimo nesusilaukė. Ji nepatikima ypač dėl to, kad pats skr. *cárvati* yra labai neaiškios kilmės žodis[34].

Latvių kalboje aiškesnių liet. žodžio *kárvė* giminaičių pėdsakų nėra: lat. *kařva* „eine alte, magere Kuh; verspottende Bezeichnung eines Frauenzimmers; Schimpfname für Kühe“ (EM, II, 165; EH, I, 590) veikiausiai yra skolinys iš lietuvių kalbos.

Prūsų kalboje, kaip jau minėjome, šios šaknies žodis vartojamas „jaučio“ reikšme. Be Elbingo žodynėlio (672 žodis – *Curwis Ochze*), III katekizme yra vns. gal. forma *kurwan*. Kai kurie tyrinėtojai[35] pr. *curwis* laiko skoliniu iš lenkų kalbos (seniausiuose lenkų raštuose *karw* dažniausiai reiškia „seną, tingų jautį“). Tačiau vis dėlto labiau tikėtina, jog pr. *curwis* yra savas žodis[36]. Ši šaknis gana gausiai aptinkama ir prūsų toponimijoje: *Corwedompne* < pr. *curwis* + *dompne* : lat. *dubens* „der Boden, Grund, Tiefe“, *Korwelaucken* < pr. *curwis* + pr. *laucks* „laukas“, *Kurwingen* < pr. *curwis* + *-ing-*, *Curwin*[37].

Baltų ir slavų kalbos turi tik joms būdingą jauniklio galvijo pavadinimą, tai: sen. sl. *telicь*, rus. теленок, ukr. теля, baltr. целя, bulg. теле, serb.-chorv. *tèle*, slov. *téle*, ček. *tele*, slovk. *tel'a*, lenk. *cielę*, kaš. *celą*, aukšt. luž. *ćelo*, žem. luž. *śele*, liet. *tẽlias*, *teliùkas*, lat. *teļš*, *tẹļẽns*[38]. Tiek baltų, tiek slavų kalbose randame daug išvestinių šios šaknies žodžių, plg. liet. *telìnga*, *teliúotis*, lat. *telīdze* „eine trächtige Kuh“, *teļuôtiês* „kalben“, rus. стельная „telinga“, rus. телиться „teliuotis“ ir kt.

Tur būt, sunku būtų rasti kitą baltų ir slavų kalbų gyvulio pavadinimą, kuris turėtų tiek daug savo kilmės aiškinimų, kiek šis. Deja iš tų aiškinimų kol kas nėra nė vieno labiau priimtino.

---

[32] J. Pokorny, Et. Wb., p. 574–577; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 225; F. Kluge, Et. Wb., p. 600; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, II, Heidelberg, 1921, p. 117, 130; A. Bezzenberger, BB, 17, p. 216; В. Порциг, Членение индоевропейской языковой области, Москва, 1964, p. 259–260; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 119; A. Brückner, Sł. et., p. 271.

[33] V. Machek, Et. sl., p. 233; V. Machek, KZ, 64, p. 262–263.

[34] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 379.

[35] A. Brückner, Sł. et., p. 271; J. Pokorny, Et. Wb., p. 577.

[36] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 366; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 129; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 225.

[37] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 30, 70–71, 77; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 199.

[38] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 90; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1077–1078; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 44.

H. Petersonas šį pavadinimą siejo su arm. *t'alun* „storas“, skr. *tílvilaḥ* „turtingas, vaisingas“[39]. Tačiau kitų tyrinėtojų tarpe pastaroji etimologija didesnio pritarimo nesusilaukė.

J. Mikola liet. *tẽlias* ir kt. siejo su liet. *talókas* „suaugusi duktė; jauna mergaitė“, liet. *lokỹs*, pr. *clokies*[40].

G. Ilinskis jį siejo su lot. *stolidus* „kvailas, beprasmis; neturįs jėgos“, *stultus*, sen. vok. aukšt. *stilli* „tylus, ramus“, liet. *tylùs*[41].

Smiešekas slav. *telę* siejo su lot. *tollo*, *-ere* „pakelti“, sen. vok. aukšt. *dolēn* „kęsti, pakelti“[42]. Tokiam aiškinimui iš dalies linkę pritarti ir kiti tyrinėtojai. Pirminė šio gyvulio vardo reikšmė galėtų būti „pagimdytas“, plg. got. *barn* „vaikas“ : **bher-* „nešti“[43].

A. Becenbergeris liet. *tẽlias* mėgino sieti su gr. πτέλας „kuilys“[44].

Labai originaliai žodžio *telę* kilmę aiškino V. Machekas. Jo nuomone, slav. *telę*, liet. *tẽlias* ir kt. formos yra kilusios iš ilgesnės formos (panašiai kaip ček. *Řina* < *Kateřina*), atitinkančios lot. *vitulus* „veršis, buliukas“, gr. ἔταλον, kurios sietinos su ide. **u̯et-* (gr. ἔτος) „metai“. Taigi pirminė *telę* reikšmė būtų „metinis“[45].

Liet. *tẽlias*, slav. *telę* kilmę mėgino aiškinti ir K. Būga: jis šiuos žodžius buvo linkęs sieti su sl. *tělo* „kūnas“[46].

Taigi aiškinimų daug, tačiau visi kelia rimtų abejonių[47]. Mums atrodo, labiausiai verta dėmesio yra V. Macheko etimologija. Ją remia nemažas ide. gyvulių pavadinimų būrys, kaip tik sietinas su ide. **u̯et-* „metai“ šaknimi, plg. skr. *vatsáḥ* „vienerių metų gyvulys; veršis; galvijas“, *vatsakáḥ* „veršiukas“, alb. *vjetë* „veršis“, got. *wiprus* „metinis ėriukas“ ir kt.[48]. Silpnoji V. Macheko etimologijos pusė yra fonetika. Tačiau ir čia, mums rodos, negalima kategoriškai nuneigti, kad iš **u̯et-elo-* negalėjo atsirasti forma **tel-*.

Liet. *telyčià* „jauna, neturėjusi veršio karvė“, kaip rodo šio žodžio priesaga, kilo iš rus. телица arba baltarusiškos šio žodžio formos[49]. Tokios pat kilmės yra ir lat. *telīca*[50].

Baltų kalbose plačiai vartojamas ir kitas galvijo pavadinimas, kuris lietuvių kalboje savo reikšme gana artimas ką tik aptartajam. Tai liet. *veršis*, lat. *vẽrsis*, pr. *werstian*. Slavų kalbose šio pavadinimo pėdsakų nesama. Liet. *veršis* šiuo metu literatūrinėje kalboje ir didelėje tarmių dalyje vartojamas jauniklio galvijo reikšme, plg. t. p. *veršìnga*, *veršiúotis*, kurie savo vartosena nesiskiria nuo anksčiau minė-

[39] H. Petersson, Arische und armenische Studien, Lund, 1920, p. 29; M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 505.

[40] J. Mikkola, BB, 22, p. 245.

[41] Г. Ильинский, РФВ, 60, p. 421–424.

[42] Smieszek, Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności, IV, p. 397–401, plg. M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 90.

[43] J. Pokorny, Et. Wb., p. 1061; C. D. Buck, Dict., p. 155.

[44] A. Bezzenberger, BB, 27, p. 176.

[45] V. Machek, Et. Sl., p. 524.

[46] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 318, 625.

[47] M. Vasmer, Et. Wb., III, p. 90; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1077; F. Sławski, Sł. et., I, p. 99; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 44–45.

[48] J. Pokorny, Et. Wb., p. 1175.

[49] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1078.

[50] EM, IV, p. 160.

tų *telìnga, teliúotis*. Tačiau dalis tarmių (daugiausia dzūkai) žodį *veršis* vartoja „buliaus, jaučio“ reikšme. Tokia reikšme šis žodis randamas K. Širvydo žodyne („Stadnik/taurus. Wiersis“, I leid., 174; „Byk. Taurus/Werßis“, V leid., 22). Lat. *vèrsis* vartojamas tik „jaučio, buliaus“ reikšme. Pr. *werstian* (Elbingo žod. 674 žodis), kuris veikiausiai kilęs iš formos **wersistian*, kur *-ist-* yra mažybinė priesaga[51]. Jis užfiksuotas „veršio (Kalb)“ reikšme. Tokiu būdu pirminė liet. *veršis* reikšmė yra „bulius, jautis“. S. D. Bakas klydo, angl. *bullock* „buliukas“ reikšmės pasikeitimo į „jautis“ paralelę įžiūrėdamas lat. *vèrsis* „jautis“ < „veršis“[52].

Liet. *veršis*, lat. *vèrsis*, pr. *werstian* siejami su lot. *verres* „kuilys, meitėlis“, skr. *vṛ́ṣaḥ* „bulius, jautis“, *vṛ́ṣṇiḥ* „vyriškas; tekis“, *vṛ́ṣaṇaḥ* „pautai“. Toliau šie žodžiai siejami su ide. **aṷer-* „drėkinti, apšlapinti, tekėti“, plg. skr. *vár* „vanduo“, toch. A *wär* ir kt. Tokiu būdu pirminė liet. *veršis* ir kt. reikšmė būtų „išleidžiantis sėklą, šlapinantis“. Šiai etimologijai galima nurodyti nemaža semantinių paralelių, plg. rus. вепрь „kuilys“: skr. *vápati* „išmeta (sėklą)“, got. *auhsa* „jautis“, skr. *ukṣá* „bulius“ : skr. *ukṣáti* „apšlaksto“, lot. *ūrus* „stumbras“, šved. dial. *ure* „bulius“ : sen. isl. *ūr* „smulkus lietus“. Tiesa, kai kurios šios paralelės kelia abejonių, bet su ką tik minėtu liet. *veršis* kilmės aiškinimu sutinka dauguma tyrinėtojų[53].

Lietuvių kalboje vartojamas ir tik šiai vienai kalbai būdingas karvės patino pavadinimas *jáutis*. Tarmių dalyje šis žodis vartojamas ne apskritai karvės patino reikšme, o kastruoto, žemės ūkio darbams naudojamo galvijo reikšme. Tokia veikiausiai ir buvusi pirminė šio žodžio reikšmė. Kaip šalia *žìrgo* atsirado arimui naudojamas gyvulys *arklỹs*, taip ir šalia *veršio* atsirado *jáutis* „į jungą kinkomas veršis“. Žodis *jáutis* iš pradžių galėjo netgi būti vartojamas tik junginyje su *veršis*. Liet. *jáutis* etimologija nekelia abejonių: jis siejamas su skr. *yáuti* „riša, kinko“, liet. *jùngas*, *jáugtas* „diržas, kuriuo pririšamas dirbamam jaučiui prie ragų jungas“ ir kt., plg. dar su ta pačia ide. šaknimi siejamus sen. isl. *eykr* „darbinis gyvulys, arklys“, skr. *yṓgyaḥ* „darbinis gyvulys“[54].

Prūsiškas vandenvardis *Jautin* rodytų, kad senovės prūsai irgi yra turėję žodį, tiksliai atitinkantį liet. *jáutis*[55].

Panašiai kaip lietuvių kalboje, veislinis ir darbinis jautis slavų kalbose taip pat turi atskirus pavadinimus, plg. rus. бык „bulius“, rus. вол „jautis (darbinis)“. Tačiau šie pavadinimai neturi nieko bendra su atitinkamais baltų kalbų buliaus ar jaučio pavadinimais. Be to, jie veikiausiai gana nesenos kilmės ir tik slavų kalboms būdingi žodžiai[56]. Tiesa, rus. бык, kuris daugelio tyrinėtojų siejamas su veiksmažodžiu, reiškiančiu „baubti, bliauti“ (plg. ček. *bykati*), turi tikslų atitikmenį ir lietuvių kalboje, plg. liet. *bũkas* „Botaurus stellaris“[57]: liet. *bũkti* „baubti, bliauti“, *baũkti*. Liet. *bũkas* kilmę labai gražiai patvirtina jo sinonimai – *baublỹs* : liet. *baũbti*, *rėklỹs* : liet. *rė̃kti*.

[51] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 53.

[52] S. D. Buck, Dict., p. 153.

[53] J. Pokorny, Et. Wb., p. 80–81; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1228–9; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 652; EM, IV, p. 565; F. Kluge, Et. Wb., p. 518; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 353; F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, p. 234.

[54] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 191; J. Pokorny, Et. Wb., p. 508–510; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 110.

[55] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 51, 233.

[56] M. Vasmer, Et. Wb., I, 158, 216; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 41–44; F. Sławski, Sł. et., I, p. 52.

[57] И. Эндзелин, Lingua Posnaniensis, 1, p. 3.

Lietuvių literatūrinėje kalboje, o taip pat kai kuriose tarmėse vartojamas veislinio jaučio pavadinimas *bùlius*. Šis žodis, kaip ir lat. *bullis*, pasiskolintas iš vokiečių, plg. Rytų Prūsijos vok. *boll*, *bull*, vid. vok. žem. *bulle*[58]. Vokiškas veislinio jaučio pavadinimas siejamas su ide. **bhel-* „išpūsti, pusti, tinti“, plg. angl. *ballock* „testiculus“, gr. φαλλός „penis“, sen. air. *ball* ir kt.[59]. Vadinasi, veislinis jautis tokį vardą būtų gavęs nuo savo lyties organų.

Kaip minėjome, baltų kalbos ide. **gu̯ou* „galvijo“ reikšme neišlaikė. Tačiau jose randame keletą kitokios kilmės galvijo pavadinimų.

Lietuvių ir senovės prūsų kalbose gerai išlaikyta ide. **pe̯ku-*, kurios pirminė reikšmė, daugelio tyrinėtojų nuomone, buvo „pešamas, vilnos gyvulys, avis“, o paskui išsirutuliojo galvijo apskritai reikšmė. Ide. **pe̯ku-* siejama su gr. πέκω „kerpu, šukuoju“, lot. *pecto*, *-ere* „šukuoti“, liet. *pèšti*, gr. πέκος „vilna“ ir kt. Iš šios šaknies kilusį galvijo pavadinimą turi nemaža ide. kalbų, plg. skr. *páśuḥ* „galvijas, gyvulys“, av. *pasu-* „galvijas, mažas galvijas“, lot. *pecū* „galvijas“, sen. vok. aukšt. *fihu* „galvijas“ (got. *faihu* „turtas“)[60].

Liet. *pẽkus* dažnai pasitaiko senuosiuose raštuose. Kaip rodo akademinio lietuvių kalbos žodyno kartoteka, dar palyginti neseniai šis žodis buvo gyvas Švenčionių apylinkėse. Šiuo metu liet. *pẽkus* gyvas tik Baltarusijos TSR esančiose lietuvių salose (Zietela). Švenčionių apylinkėse užfiksuota ir forma *pẽkas*, kuri vartota ne tik „galvijo“, bet ir perkeltine „kvailio“ reikšme.

Šis galvijo pavadinimas gerai išlaikytas ir prūsų kalbos paminkluose: katekizmuose penkis kartus užfiksuota vnsk. gal. forma *pecku* ir du kartus to paties linksnio forma *peckan*[61].

Anksčiau dalis kalbininkų, jų tarpe ir K. Būga, šiuos baltų kalbų galvijo pavadinimus laikė germanizmais. K. Būgos nuomone, prūsai savo žodį gavo iš gotų, o per prūsus jis pateko ir į lietuvių kalbą[62]. Pagrindinė priežastis tokiai nuomonei atsirasti buvo tai, kad baltiškose šio žodžio formose vietoj laukiamo *(š)s* yra *k*. Tačiau baltų kalbose vietoj laukiamo sibilianto veliarinis aptinkamas ir kituose žodžiuose, kurių niekas nemėgina laikyti skoliniais[63]. E. Hermanas, įrodinėdamas liet. *pẽkus* neskolintinę kilmę, ypač rėmėsi šio žodžio reikšmės specifika („galvijas, mažas galvijas, avis“)[64].

Latvių kalboje ide. **pe̯ku-* „galvijas“ nėra išlaikyta, nesama šio žodžio pėdsakų ir slavų kalbose.

Lietuvių kalboje gana plačiai vartojamas tik šiai kalbai būdingas galvijo pavadinimas, sietinas su veiksmažodžiu *kélti*[65]: *kélta*, *kéltai* (daugiskaitinė forma), *kéltava*, *kéltuva*, *keltuvà*, *kéltos* „karvių pulkas“, *kéltuvė* „karvė“, *keltuvẽ*, *kéltuvės* „galvijai, banda“. Kartais žodis *kéltuva* vartojamas ir apskritai gyvulio, netgi naminio

[58] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 64; EM, I, p. 348; K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, Kaunas, 1934, p. 37; J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, p. 20.

[59] F. Kluge, Et. Wb., p. 110; J. Pokorny, Et. Wb., p. 120–121; C. D. Buck, Dict., p. 154.

[60] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 564; J. Pokorny, Et. Wb., p. 797; F. Kluge, Et. Wb., p. 822.

[61] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 392.

[62] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 85, 86; III, p. 496, 897.

[63] E. Fraenkel, Die baltischen Sprachen, Heidelberg, 1950, p. 13–18.

[64] E. Hermann, AfslPh, 40, p. 161; Chr. S. Stang, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo–Bergen–Tromsö, 1966, p. 93; J. Otrębski, Die Sprache, 12, p. 50–51.

[65] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 238.

paukščio reikšme (plg. *Kéltuvos* „karvės, arkliai, avelės, kiaulės, žąses“ K. Būga (Ad.), *Ožka negadna kéltuva* ir t.t.) (LKŽd., V, 530–1, 551–2). Forma *kéltuva* taip pat yra vartojama ir „galvijų būrio, bandos“ reikšme. Minėti galvijo pavadinimai vartojami rytinėse lietuvių kalbos tarmėse, o taip pat kai kuriuose senuosiuose raštuose, pvz., formą *keltuva* gana dažnai vartoja K. Širvydas, pasitaiko M. Mažvydo, J. Bretkūno raštuose.

Tik lietuvių kalbai būdingas ir žodis *galvìjas* „gyvulys (ppr. naminis, raguotis); žvėris“. V. Machekas liet. *galvìjas*, kaip matėme, mėgino sieti su slav. *gov-* (rus. говядо ir kt.) ir vok. *Kalb* „veršis“. Tačiau toks siejimas sunkiai pagrindžiamas: liet. *galvà* reikšmė „atskiras žmogus ar gyvulys“ (plg. Karvių su telyčiom peržiem aštuonios gálvos reiks išliuobti, LKŽd., III, 79) rodo, jog *galvìjas* neatskiriamas nuo *galvà*, plg. Volfenbiutelio Postilės *pekui galviui*, o taip pat vok. *so und soviel Haupt Rindvieh*[66].

Lat. *luõps* „galvijas, gyvulys“, kuris yra visiškai vienišas tiek baltų, tiek ir slavų kalbose, atitikmenį turi albanų kalboje – alb. *lopë* „karvė“. Tai viena iš nedaugelio baltų ir albanų kalbų leksinių izoglosų. Su šiais žodžiais mėginama sieti ir švedų vok. *loobe*, *lioba* „karvė“[67]. Tačiau pastarieji gali būti ir kokie nors naujai atsiradę siaurai vartojami karvės pavadinimai.

J. Mikola lat. *luõps* mėgino kildinti iš **lampas*, o pastarąjį sieti su got. *lamb* „ėriukas“[68]. Tačiau siejimas su alb. *lopë* „karvė“, mums atrodo, yra įmanomesnis.

Iš lat. *luõps* veikiausiai kilo ir liet. *lúopas* „nerangus žmogus, liurbis, žioplys“ (LKŽd., VII, 692).

Liet. *lopas* „galvijo“ reikšme aptinkamas S. Daukanto raštuose (LKŽd., VII, 648), kur jis pateko, be abejo, iš latvių kalbos.

Labai neaiškus ir vienišas baltų kalbų gyvulininkystės srities leksikoje yra prūsiškas karvės vardas *klente* (Elbingo žodynėlio 673 žodis), *clynth* (Grūnavo žodynėlio 4 žodis). Abiejuose prūsų kalbos paminkluose jis užfiksuotas „karvės“ reikšme[69]. Be to, šis karvės pavadinimas, atrodo, yra palikęs pėdsakus ir prūsų toponimijoje, plg. vietovardį *Clynteyne* < pr. *clynth* + suf. *-ein-*[70]. Taigi minėto prūsiško karvės vardo autentiškumas nekelia abejonių.

Pr. *klente* kilmė mėginama gana įvairiai aiškinti.

A. Becenbergeris pr. *klente* (jo nuomone, iš **tlentē*) siejo su gr. πτέλας „kuilys“, liet. *tẽlias*[71].

L. Geitleris prūsiškąjį karvės pavadinimą siejo su rus. кляча (< **klętjā*) „kuinas, prasta kumelė“[72]. Čekų kalbininkui pritarė ir J. Mikola[73].

A. Briukneris pr. *klente* kildino iš lenk. *klępa* „sena karvė“[74], plg. t.p. slov. *klęka* „liesa karvė, kuinas“.

Mažiausiai įtikėtina, atrodo, yra A. Becenbergerio etimologija.

---

[66] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 132.
[67] EM, II, p. 528; J. Pokorny, Et. Wb., p. 654.
[68] J. Mikkola, BB, 21, p. 219–220.
[69] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 360.
[70] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 66, 233.
[71] A. Bezzenberger, BB, 27, p. 176.
[72] L. Geitler, Litauische Studien, Prag, 1875, p. 65.
[73] A. Mikkola, AfslPh, 39, p. 12.
[74] A. Brückner, AfslPh, 20, p. 504.

Kiti tyrinėtojai, aiškindami pr. *klente* kilmę, galimas daiktas, eina teisingu keliu.

Mums atrodo, kad toks prūsų kalbos karvės pavadinimas galėjo atsirasti pačioje prūsų kalboje iš atitinkamo, tačiau šios kalbos paminkluose neužfiksuoto veiksmažodžio, plg. liet. *klénkti* „sunkiai, vargingai eiti", lat. *klencêt*. Slavų kalbose iš tos pačios šaknies veiksmažodžio, plg. rus. клякать „klupti", s. sl. *klęčati*, slov. *klékati* „klupti, svyruoti, netvirtai laikytis" ir kt.[75] taip pat savarankiškai atsirado atitinkami gyvulio pavadinimai. Karvei iš visų naminių gyvulių kaip tik ir būdingiausia lėta, sunki eisena.

Tokiu būdu visos trys baltų kalbos turi skirtingus karvės pavadinimus. Seniausią pavadinimą išlaikė latvių kalba. Lietuvių ir prūsų kalbose pastarąjį pavadinimą, atitinkantį lat. *gùovs*, išstūmė naujesnis (liet. *kárvė*, pr. *curwis*). Prūsų kalboje karvės pavadinimas, atliepiantis liet. *kárvė*, neįsigalėjo veikiausiai dėl to, kad šios šaknies žodis buvo vartojamas „jaučio" reikšme.

Baltų kalbose esama daug įvairių galvijo, dažniausiai karvės, vardų, kurie susiję su kuria nors šio gyvulio ypatybe, ypač daug tokių vardų randame latvių kalbos tarmėse. Pati gausiausia jų grupė susijusi su atitinkama gyvulio spalva.

Lat. *aũbe* „eine Kuh mit weissem Kopf" (EH, I, 183), plg. lat. *aũbe* „Haube" < vok. *Haube*[76].

Lat. *bale* „Name einer weissen Kuh" (EH, I, 200), plg. lat. *bãls* „blass, bleich".

Lat. *bàltaste* „Name einer Kuh mit weissem Schwanz" (EH, I, 201) < *baĺts+aste* „uodega".

Lat. *bàltkàja* „Name einer Kuh mit weissen Beinen", *baltkājeņa* (EH, I, 202) < *baĺts+kãja* „koja".

Lat. *baltsãne* „ein Kuhname", *baltsanīte* (EH, I, 202) < *baĺts+sãnis* „šonas".

Lat. *bę̀nga* „Name einer geäpfelten Kuh" (EH, I, 212), plg. lat. *bę̃ñgulis* „(als Kosename) ein Kind"?

Lat. *brùklene* „Name einer rotbraunen Kuh" (EH, I, 246), plg. lat. *brūkle*, *brùklene* „die Strickbeere, Preisselbeere (vaccinium vitis idea); wegen ihrer roten Farbe vielfach mit rotwangigen Mädchen verglichen".

Lat. *brũnala* „eine braune Kuh", *brũnaļa*, *brùnale*, *brũnuļa*, *brũnava*, *brũne*, *bruñce* (EM, I, 341; EH, I, 245, 246), *bruñķe* „verächtl. Bezeichnung für eine braune Kuh" (EH, I, 245), plg. lat. *brũns* „braun" < vid. vok. žem. *brūn*[77].

Lat. *ciẽlava* „Kuhname; eine Kuh mit weissem Kopf" (EH, I, 277), plg. lat *ciẽlava* „die Bachstelze".

Lat. *cīruole* „eine weissköpfige Kuh" (EM, I, 392), plg. lat. *cīrulis* „die Lerche", *cīruļgaĺvas* „grosse Schneeflocken" (EM, I, 392).

Lat. *drīzala* „ein Kuhname (die Gestreifte?)" (EH, I, 335), plg. lat. *drīzęna* „ein Strahl", *drìksnaîns* „strahlig, geschrammt". Jeigu šio karvės vardo reikšmė būtų ne „dryžuotoji", tai jį būtų galima sieti ir su lat. *drīzs* „greitas", plg. lat. *drīzuļi* „frühreife Früchte".

---

[75] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 576.

[76] J. Sehwers, Sprachlich-kulturische Untersuchungen, p. 4.

[77] J. Sehwers, ten pat, p. 19.

Lat. *dûkala* „Name einer schwarzbraunen Kuh", *dùkalę, dūkaļa, dūkana, dùkaņa, dûce* „eine dunkelbraune Kuh mit schwarzem Kopf; Name einer grauen Kuh" (EM, I, 523; EH, I, 345, 346), plg. lat. *dūkans* „graubraun".

Lat. *dūmaļa* „eine dunkel-, schwarzbraune Kuh, eine rote Kuh mit braunem Kopfe", *dumala* „eine dunkelbraune Kuh", *dùmula* (EM, I, 514, 527, 528; EH, I, 347, 348), plg. lat. *dūmals* „rauchfarbig, dunkelgrau".

Lat. *gulbene* „Name einer weissen Kuh" (EH, I, 416), *gùlbis* (EM, I, 676), plg. lat. *gùlbis* „gulbė".

Lat. *iřbe* „Name einer fein gesprenkelten Kuh" (EH, I, 431), plg. lat. *iřbe* „Feldhuhn".

Lat. *juosle* „eine weisse Kuh, deren Vorder- und Hinterteil dunkel ist" (EH, I, 571), plg. lat. *juôslaîns* „gestreift", *juôslene* „ein Schwein mit einem gürtelartigen Streifen um die Mitte" (EM, II, 127).

Lat. *kruonala* „Name einer (dunkel)-roten Kuh; Name einer Kuh", *kruõnuļa, krùonale, krùonaļa* (EM, II, 295; EH, I, 664), plg. lat. *kruõnis* „die Krone; der Kranz" < vid. vok. žem. *krõne*[78].

Lat. *krustala* „Name einer Kuh", *krustaļa* (EM, II, 288; EH, I, 660), plg. lat. *krusts* „das Kreuz".

Lat. *ķùtala* „eine Kuh mit weissem Rückenstreifen", *kūtaļa* (EM, II, 393; EH, I, 709), plg. lat. *ķūtaîns* „streifig (vomVieh)" < est. *küüt* „streifig; Vieh mit weissem Rückenstreifen" (EM, II, 393).

Lat. *làuce* „eine Kuh mit einer Blässe", *làuča, lauka, làukala, làukaļa, làukaža, laûcika* (EM, II, 425, 426; EH, I, 722), plg. lat. *làuks* „blässig".

Lat. *màntalę* „Name einer schwarzen Kuh" (EH, I, 782), plg. lat. *mañdala* „Name einer Kuh, die am Montage gefallen ist" (?).

Lat. *māraliņa* „Name einer Kuh" (*...kas bij raiba – raibaliņa, kas sarkana – māraliņa...*), *māraļa* (EM, II, 583; EH, I, 792), plg. lat. *mārani* „rot Kraut, damit man rot färbet" (EH, I, 792).

Lat. *melle* „eine schwarze Kuh", *melne, mellika, męlluža, mellene* (EM, II, 596; EH, I, 798), plg. lat. *męlns* „schwarz".

Lat. *mice* „Name einer weissköpfigen Kuh", *mička* (EH, I, 811), plg. lat. *mice* „eine Weibermütze, Haube; eine Mütze überhaupt", *mička* < vok. žem. *müttse*.

Lat. *mugriņa* „Name einer Kuh mit andersfarbigem Rücken" (EM, II, 661), plg. *mugura* „der Rücken".

Lat. *mustaļa* „eine Kuh mit schwarzen Lippen; guovs ar tumšāku (dūkanu) galvu", *mustala* „guovs ar tumšu purnu", *mustika* „eine schwarze Kuh" (EM, II, 672; EH, I, 835), plg. lat. *mustis* „ein schwarzer Hund" < est. *must* „schwarz", lyv. *mustā*. Forma *mustika* kilusi iš est. *mustik* (EH, I, 835).

Lat. *nakča* „Name einer schwarzen Kuh", *naktala* (EH, II, 3), plg. lat. *nakts* „die Nacht".

Lat. *pàlne* „Name für aschgraue Kühe" (EH, II, 152), plg. lat. *pèlni* „die Asche", *palss* „fahl" (?).

Lat. *pàlse* „Name einer falben Kuh" (EH, II, 152), plg. lat. *palss* „fahl".

Lat. *plaņķe* „eine weisse Kuh mit schwarzen od. roten Vorder- und Hinterteilen; eine schwarzbunte Kuh od. eine schwarze Kuh mit weisser Leistengegend; eine

[78] J. Sehwers, ten pat, p. 59.

bunte Kuh od. eine weissköpfige Kuh“ (EH, II, 283), plg. lat. *plañks* „bunt“ (EM, III, 319), *plaņķene* „ein buntes Tuch“ (EH, II, 283).

Lat. *punika* „Name einer braunen Kuh“ < est. *punik* „rote Kuh“ (EM, III, 413).

Lat. *raîbe* „eine bunte Kuh“, *raîbala, raibaļa, raîbaļa, raîbaļa, ràibala, raîbuļa, ràibuļa, raibule, raibuļîte, raibelîte, raibalîte, raîbele, raîbene, ràibale, raibuoliņa, reibulîte* (EM, III, 467, 468, 505; EH, II, 350), plg. lat. *ràibs* „bunt, fleckig, scheckig“.

Lat. *raîcka* „eine bunte Kuh“, *raiča* (EM, III, 469; EH, II, 351) taip pat veikiausiai reikėtų sieti su ką tik išvardintais pavadinimais.

Lat. *ràine* „ein Kuhname“ (EH, II, 351), plg. lat. *raîns* „bunt, gestreift“.

Lat. *salnika* „eine eisschimmelfarbige Kuh“ (EM, III, 675), plg. lat. *salîns* „schimmelfarbig“.

Lat. *sañtala* „Name einer schwarzen Kuh“, *santene* „Name einer Kuh“ (EH, II, 433–4), plg. lat. *sants* „der Sammet“.

Lat. *sarķe* „der Name für eine (rote, braune) Kuh“, *sarķe, sarķene* „Name einer roten Kuh“, *sarkane, sarkaļa, sarce* „eine braune Kuh“ (EM, III, 722; EH, II, 441, 443), plg. lat. *sarks* „etwas rötlich“.

Lat. *sàrtala* „ein Kuhname“, *sârtala, sārtîte* „Name einer roten Kuh“ (EM, III, 807; EH, II, 473), plg. lat. *sārts* „rot“.

Lat. *sarmule* „eine graue Kuh“ (EH, II, 444), plg. lat. *sarma* „der Reif“.

Lat. *sẽmaļę* „eine hellgraue Kuh“ (EH, II, 481), plg. lat. **sẽms* „hellgrau mit schwarzen Flecken“.

Lat. *sirmala* „eine graue Kuh“, *sirmaļa, sirmula, sìrmule* (EM, III, 846, 847; EH, II, 488, 489), plg. lat. *sirms* „grau“.

Lat. *sirsniņa* „Name einer Kuh mit einem herzförmigen Fleck auf der Stirn“ (EH, II, 489), plg. lat. *sirds* „das Herz“.

Lat. *skudre* „juoda karvė“, *skudrīte*, plg. lat. *skudre* „die Ameise“[79].

Lat. *slauna* „Name einer schwarzen Kuh; gescheckte Kuh; eine schmutzige Kuh; eine Kuh mit rotweissen od. schwarzweissen Seiten“, *slàune* „eine Kuh mit weissem Bauch; eine schwarze Kuh mit weissem Bauch; eine Kuh mit weissen Seiten“; *slaûnala* „gescheckte Kuh“, *slaũnene* „ein Kuhname“, *slauniķe, slaunuža, slaũnis* „eine Kuh mit buntem Bauch und bunten Seiten“, *slaure* „eine gefleckte Kuh“, *šļaune* „eine an Hüften od. Schenkeln bunte Kuh“, *šļàune* (EM, III, 919, 220; IV, 67; EH, II, 521, 522), plg. lat. *slauns* „an Hüften od. Schenkeln bunt, scheckicht“, *šļauns*.

Lat. *sniẽdze* „Name einer weissen Kuh“ (EM, III, 977), plg. lat. *sniegs* „der Schnee“.

Lat. *spîdaļa* „Name einer Kuh mit glänzendem Fell“, *spîdala* „ein Kuhname“ (EM, III, 1000; EH, II, 552), plg. lat. *spîdêt* „glänzen“.

Lat. *strīpaļa* „Name einer gestreiften Kuh“ (EM, III, 1092), plg. lat. *strīpa* „der Streifen“.

[79] Skruzdę su karve sieja ir įvairūs latvių prietarai, plg.:

„Viena pati man gotiņa,
Tai skudrīti vārdu liku,
Lai telītes vairojās
Kā skudrītes pūlītē“ (LD, 28960).

„Govis mēdz trīs reizes ap skudru pūli apvest, pirms tās uz tirgu ved pārdot, ar to cerību, ka tad būšot daudz pircēju kā skudru“ (J. Alūnāns, Mājas Viesis, 1857, 270) ir kt., plg. P. Šmits, Latviešu tautas ticējumi, p. 551.

Lat. *šķũtaļa* „Name für eine Kuh, deren Rücken sich in der Farbe vom übrigen Körper unterscheidet" (EH, II, 641), plg. lat. *skũt* „rasieren" (?).

Lat. *trese* „Name einer Kuh, die eine Blässe (trese) hat" (EM, IV, 231), plg. lat. *trese* „die Blässe".

Lat. *tùmšsaŕķe* „die Dunkelrote (von einer Kuh gesagt)" (EM, IV, 263), plg. lat. *tùmšsaŕkans* „dunkelrot".

Lat. *ūbele* „eine graue Kuh" (EM, IV, 403), plg. lat. *ùbęls* „dunkelgrau".

Lat. *uõgra* „Name einer schwarzen Kuh" (EH, II, 743), plg. lat. *ùogle* „die Kohle" (?).

Lat. *vabule* „Name einer schwarzen Kuh; Name einer braunen Kuh", *vabuole*, *vabaļa* „Name einer schwarzen Kuh" (EM, IV, 428; EH, II, 746), plg. lat. *vabule* „der Käfer"[80].

Lat. *valg'is* „ein weisser Ochs" <est. *walgu* (EM, IV, 455).

Lat. *zale* „eine rotbraune Kuh" (EM, IV, 684; EH, II, 800), plg. lat. *zals* „rötlich gelb".

Lat. *zeltere* „?" (*guosniņas – viena zale, uotra zeltere*) (EM, IV, 705), plg. lat. *zęlts* „das Gold", *zeltenes* „ein Strauch mit gelber Blüte".

Lat. *ziêdala* „Name einer bunten Kuh", *ziêdaļa*, *ziedaļa*, *ziêdele*, *ziêča*, *ziêdaine*, *ziêduone* (EM, IV, 737, 738; EH, II, 810, 811), plg. lat. *ziêds* „die Blüte, Blume".

Lat. *zile* „Kuhname", *zilene* „eine blaue Kuh", *ziluža* „eine graue (?) Kuh" (EM, IV, 719, 721; EH, II, 806), plg. lat. *zils* „blau".

Lat. *zĩmala* „eine Kuh mit einem Zeichen (auf den Stirn)", *zìmala*, *zîmala*, *zīmala*, *zĩmaļa*, *zìmaļa*, *zîmaļa*, *zīmaļa*, *zîmele*, *zìmule*, *zìmuļa*, *zīmalīte*, *zìmale*, *ziemala* (EM, IV, 734, 735, 736, 742; EH, II, 810), plg. lat. *zìme* „das Zeichen" Forma *ziemala* gali būti ir kitokios kilmės, plg. lat. *ziema* „der Winter".

Lat. *zvaĩgala* „eine Kuh mit einem weissen sternartigen Mal auf der Stirn", *zvaigale*, *zvaigaļa* (EM, IV, 761; EH, II, 813, 814), plg. lat. *zvàigzne* „der Stern".

Latvių kalboje plačiai vartojami karvių vardai, kilę iš karvės gimimo dienos ar apskritai laikotarpio pavadinimo[81]. Tokios kilmės vardai lietuvių kalbai yra svetimi. Slavų kalbose jų pasitaiko, plg. rus. полднёха, вечареха, вторёха, понеделка, žem. luž. *póńžela*[82], tačiau vartojami daug rečiau negu panašūs latvių kalbos karvių vardai.

Lat. *cętala* „Name einer Kuh, die am Donnerstag gefallen ist", *cętaliņa*, *cętaļa*, *cętuļa*, *cęture*, *cęturtale*, *cętuža*, *cękula* „Bezeichnung einer Kuh, die am Donnerstag gefallen ist, od. die ein Zeichen an der Stirn hat", *cękuļa*, *cękule*, *cękata*, *čęka* „eine Kuh, die am Donnerstag geboren ist" (EM, I, 368, 376, 409; EH, I, 262, 267), plg. lat. *cętuřtais* „der vierte", *cętuřtdìena* „der Donnerstag".

Lat. *dienaļa* „eine Kuh, die am Tage gefallen ist" (EM, I, 483), plg. lat. *dìena* „der Tag".

Lat. *laũnadzīte* „eine Kuh, die um die Zeit des *launags* geboren ist" (EH, I, 723), plg. lat. *laũnags* „die Mittagszeit", *laũnadzīte* „das Mädchen, das um die Zeit des *laũnags* geboren ist".

Lat. *mañdala* „Name einer Kuh, die am Montage gefallen ist", *mañdaļa*, *mañcka*, *mandža*, *mañčka*, *maņdža* (EM, II, 560; EH, I, 782, 783), plg. vok. *der Montag*.

---

[80] P. Šmits, Latviešu tautas ticējumi, p. 550.

[81] P. Šmits, ten pat.

[82] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 46.

Lat. *mãrika* „Name einer Kuh, die an einem Marientag geboren ist" (EH, I, 792), plg. lat. *Mãra* „die Jungfrau Maria; Schutzpatronin der Kühe"[83].

Lat. *pirmaļa* „eine am Montag geborene Kuh", *pìrmala, pirmaliņa, pirmuļa, pirmuža* (EM, III, 225, 227; EH, II, 237), plg. lat. *pìrmais* „der erste", *pirmdìena* „der Montag".

Lat. *pìektaļa* „Name einer am Freitag gefallenen Kuh", *piektala, piektuļa, piẽktuža, piẽkuža, piẽkaļa, piêkča* (EM, III, 260, 261; EH, I, 253, 254, 256), plg. lat. *pìekts* „der fünfte", *pìektdiena* „der Freitag".

Lat. *pustaļa* „Name einer am Sonnabend *(pussvẽta)* geborenen Kuh", *pustuža* (EM, III, 435; EH, II, 334), plg. lat. *pussvẽta* „der Sonnabend".

Lat. *rîtala* „Name einer Kuh, die am Morgen gefallen ist", *rîtaļa, rîtuļa* (EM, III, 540, 541; EH, II, 377), plg. lat. *rîts* „der Morgen".

Lat. *sęstala* „Name einer am Sonnabend geborenen Kuh", *sestaļa, sęstuļa, sęska, sešķe, sęstika* (EM, III, 820, 821; EH, II, 478, 479), plg. lat. *sęstais* „der sechste", *sestdìena* „der Sonnabend".

Lat. *svę̂tala* „Name einer am Sonntag gefallenen Kuh", *svę̂tala, svę̂taļa, svę̂tuļa, svẽtuža* (EM, III, 1154, 1157; EH, II, 616), plg. lat. *svę̀ts* „heilig", *svètdìena* „der Feiertag; der Sonntag".

Lat. *trešala* „Name einer Kuh, die am Mittwoch geboren ist", *trešaļa, trešele, treška, trešķe, trešula, trešuļa, treštala, trese* (EM, IV, 231, 232; EH, II, 693), plg. lat. *trešais* „der dritte", *trešdìena* „der Mittwoch".

Lat. *uotraļa* „Name einer am Dienstag gefallenen Kuh", *ùotruļa, uortuļa, ùotaļa, uõtaļa, uôtaļa, uôtala, ùtaļa* (EM, IV, 423, 424, 426; EH, II, 741, 743, 744, 745), plg. lat. *ùotrs* „der andere, der zweite", *ùotrdiena* „der Dienstag".

Lat. *vakare* „Name einer am Abend gefallenen Kuh" (EM, IV, 447; EH, II, 751), plg. lat. *vakars* „der Abend".

Latvių kalboje taip pat esama daug įvairių siauriau ar plačiau vartojamų karvių vardų, susijusių su kuria nors šio gyvulio fizine ypatybe, įpročiu, melžimu ir t.t.

Lat. *briêdale* „Name einer Kuh mit steilen und spitzen Hörnern", *briêdaļa, briêdele* (EH, I, 243), *briêdala* „eine elenhaarige (graue) Kuh", *briedule* (EM, I, 336, 337), plg. lat. *briêdaļa* „die Elenkuh", *briêdis* „das Elen"[84].

Lat. *pipaste* „eine Kuh mit kurzem Schwanz" (EH, II, 235), plg. lat. *pipis* „die Ecke, der Zipfel eines Getreidesackes; das männliche Glied" (+*aste* „der Schwanz").

Lat. *puškala* „Name einer Kuh, die ein Haarbüschel zwischen den Hörnern hat" (EH, II, 336), plg. lat. *puškaîns* „mit Fransen besetzt".

Lat. *radze* „eine Kuh mit Hörnern", *raguolīte* „die Kuh", *stàvradze* „ein Kuhname" (EM, III, 463; EH, II, 350, 574), plg. lat. *rags* „das Horn".

Lat. *sîkala* „ein Kuhname", *sīkaļa* „eine Kuh mit kleinen Flecken; ein Kuhname" (EM, III, 851), plg. lat. *sîks* „klein, gering", *sīkaļa* „ein Mädchen von kleinem Wuchs".

Lat. *staltene* „Name einer stattlichen, gut, gefütterten Kuh" (EM, III, 1042), plg. lat. *staĺts* „stattlich, ansehnlich".

---

[83] K. Straubergs, Latviešu buramie vārdi, I, Rīgā, 1939, p. 397–402.

[84] P. Šmits, Latviešu tautas ticējumi, p. 550.

Lat. *zęmala* „Name einer Kuh (die kurze Beine hat); zęma guovs", *zęmaļa*, *zęmuļa*, *zemlūze* „eine Kuh mit niedrigen (kurzen) Füssen", *zemlūza* „eine Kuh mit Schaufelohren" (EM, IV, 707, 712; EH, II, 805), plg. lat. *zęms* „niedrig".

Lat. *barvede* „eine Kuh, die sich gewöhnlich an der Spitze der Herde befindet" (EH, I, 206), plg. lat. *barvedis* „der erste Mäher, der Anführer".

Lat. *blànde* „eine Kuh, die sich von der Herde abzusondern pflegt" (EH, I, 226), plg. lat. *blàndîties* „umherschweifen".

Lat. *dīkuļa* „eine Kuh, die leise brüllt" (EH, I, 326), plg. lat. *dīkuļuôt* „wiederholt laut weinen".

Lat. *dùkņa* „eine Kuh, die oft (leise) brüllt" (EM, I, 525), plg. lat. *dùkt* „hohl tönen, sausen".

Lat. *duša* „beruhigender Zuruf für Kühe beim Melken, der als Benennung einer Kuh aufgefasst wird", *duše*, *dušiņa* (EH, I, 345), plg. lat. *duš* „Zuruf der Kühen".

Lat. *ellika* „Benennung einer unbändigen Kuh" (EH, I, 368), plg. lat. *elle* „die Hölle" <vid. vok. žem. *helle* (EM, I, 568).

Lat. *graule* „die Kuh, die *graulē*", *gràule* (EM, I, 639), plg. lat. *graulêt* „mit vollem Munde langsam essen".

Lat. *īdaļa* „eine brüllende Kuh" (EH, I, 499), plg. lat. *īdêt* „leise brüllen".

Lat. *kruva* „eine unruhige Kuh" (EM, II, 291), plg. lat. *krūtiês* „sich aufdrängen".

Lat. *kuodaļa* „eine bissige Kuh" (EM, II, 340), plg. lat. *kuôdīt* „wiederholt beissen".

Lat. *mīstavnīca* „eine unruhige weibliche Person od. Kuh" (EH, I, 822), plg. lat. *mīstît* „Flachs brechen (eig. wiederholt treten)".

Lat. *rãmaļa* „ein Kuhname" (EM, III, 496), plg. lat. *rãms* „zahm, still".

Lat. *raṁbule* „eine Kuh" (EM, III, 476), plg. liet. *rambùs* „träge" (?).

Lat. *spārdaļa* „eine Kuh, die mit den Füssen stösst" (EM, III, 986), plg. lat. *spārdît* „wiederholt mit den Füssen heftig stossen, ausschlagen (von Pferden)".

Lat. *zibsna* „eine Kuh, die mit dem Schwanz schnell fuchtelt" (EM, IV, 717), plg. lat. *zibsnît* „leuchten lassen, blitzen".

Lat. *žàuga* „eine Kuh, die wiederholt die Herde verlassend ins Getreide geht, über Gräben springt u.s.w.", *žâukle* „eine Kuh, die tolt", *žaûste* „eine tollende Kuh", *žaûsteve* „eine Kuh, die zuweilen die Rolle eines Ochsen spielt" (EM, IV, 790, 791, 792; EH, II, 817), plg. lat. *žautiês* „klettern, fallen, stürzen", *žaûstava* „ein Mädchen, das in der Nachbarschaft umherzugehen und mit jungen Leuten zu toben pflegt".

Lat. *žņęr̃ga* „eine Kuh, die nicht recht fressen will" (EM, IV, 825), plg. lat. *žņęr̃gât* „wählerisch sein beim Essen, ohne rechten Appetit essen".

Lat. *agraine* „agri slaucama guovs" (EH, I, 4), plg. lat. *agrs* „früh".

Lat. *atdiene* „eine Kuh, die schon im zweiten Jahre kalbt; eine junge, nicht milchende Kuh", *atdienīte*, *a(t)daîne* (EM, I, 154; EH, I, 139), plg. lat. *dêt* „saugen", liet. *pirmdėlė* „eine Kuh, die zum ersten Mal gekalbt hat", skr. *dháyati* „saugt" (EM, I, 154, 465). Labai senos kilmės karvės pavadinimas.

Lat. *ciêtaļa* „eine Kuh, die längere Zeit nicht milchend ist" (EH, I, 278), plg. lat. *ciêts* „hart", plg. *guovs cieta slaukt* „schwer zu milken".

Lat. *garpiẽna gùovs* „eine Kuh, die längere Zeit (als üblich) keine Milch gibt" (EH, I, 386), plg. lat. *garš* „lang" + *piẽns* „die Milch".

Lat. *pãrslàucene* „eine Kuh, die nach einmaliger Begattung zwei Jahre nach einander Milch gibt", *pàrslàucine* (EM, III, 176; EH, II,|211), plg. lat. *pãrslàukt* „noch einmal melken".

Lat. *pil̃(n)piẽne* „eine frischmilchende Kuh" (EM, III, 216), plg. lat. *pil̃ns* „voll" + *piẽns* „die Milch".

Lat. *pirmpiene* „eine zum erstenmal milchend gewordene Kuh", *pirmpiena* (EM, III, 227; EH, II, 238), plg. lat. *pìrmais* „der erste" + *piẽns* „die Milch".

Lat. *riẽtaļa* „Name einer (milchreichen) Kuh", *riẽtaliņa, riẽtala, riẽča* „Rufname für Kühe" (EM, III, 544, 549; EH, II, 379), plg. lat. *riẽtêt* „voller werden; zufliessen", *guovs neriet* „die Kuh gibt keine Milch".

Lat. *semilše* (??) „eine Kuh, die nicht von neuen milchend geworden ist" (EM, III, 816).

Lat. *vadaļa* „guovs, kas ir vadājusies" (EM, IV, 429), plg. lat. *vadãt* „tragend, trächtig sein".

Lat. *cìemala* „Name einer Kuh", *cìemaļa* „Name einer Kuh, die von einem anderen Hof gekauft oder hergeführt ist", *cìemuļa* (EM, I, 393; EH, I, 277), plg. lat. *cìems* „das Gesinde, das Dorf".

Lat. *pìrcenīša* „eine gekaufte Kuh" (EH, II, 236), plg. lat. *pìrkt* „kaufen".

Lat. *blùzga* „eine schlampende Kuh, ein schlampendes Pferd" (EM, I, 319), plg. lat. *blūzêt* „schlampen".

Lat. *kabele* „Kosename für Kühe und Stuten" (EH, I, 572), plg. lat. *kabele* „eine alte, magere Stute" <rus. кобыла (EM, II, 129).

Lat. *kaika* „eine magere, hässliche Kuh mit langen Beinen, oder ein solches Pferd resp. Schaf" (EM, II, 132), plg. lat. *kaikt* „quienen, stümpern", *kaîkaris* „ein Zerlumper; eine Schindmähre".

Lat. *kandava* „eine grosse magere Kuh" (EM, II, 154), plg. lat. *kañdavât* „peitschen, prügeln; polternd bei einer Arbeit (etwas) schlagen, ohne jedoch dabei ernstlich zu arbeiten" (?).

Lat. *kocala* „Schimpfname für eine Kuh" (EH, I, 637), plg. lat. *kocis* „ein kleiner Sack" (?).

Lat. *kranka* „eine schlechte, magere Kuh" (EM, II, 259), plg. *krànkaîns* „mager (von Tieren); mit struppigem Haar". Lat. *kranka* J. Endzelynas linkęs sieti su vok. *krank* „schwach".

Lat. *kvę̃mpa* „ein grosses, dickes Tier (z.B. von einer Kuh)" (EH, I, 690), plg. lat. *kvempis* „ein fettes, rundliches Ferkel oder ein solches Kind".

Lat. *mītaļa* „Name einer schlechten Kuh od. Stute" (EM, II, 648) veikiausiai reikėtų sieti su lat. *mītene* „gegerbtes Leder" arba su lat. *mît* „tauschen". Dėl pastarojo siejimo plg. lat. *mîtenis* „ein eingetauschtes Pferd; die Schindmähre" (EM, II, 649).

Lat. *pûpala* „ein Kuhname", *pūpaliņa* „Kosename für Kühe" (EM, III, 448), plg. lat. *pùpuõls* „das Weidenkätzen; auch fem. als Kosewort gebraucht".

Lat. *skrepstīte* „eine magere Kuh" (EM, III, 891), plg. lat. *skreblis* „ein alter, hinfälliger Mann", *skreble* „eine alte Jungfer od. Frau", *skrębulis* „ein alter Pelz".

Lat. *mũja* „die Kuh (in der Kindersprache)", *mũmiņa* (EM, II, 678) – garsažodinės kilmės pavadinimai.

Lat. *nũža* „eine Kuh" (EM, II, 755; EH, II, 29), plg. lat. *nũž* „Interj. zur Beruhigung der Kühe".

Lat. *tpruciņa* „Kosename für eine Kuh", *tpruka*, *tprušiņa*, *tprutala*, *tprutaliņa* (EM, IV, 216, 217; EH, II, 689), plg. lat. *tprū* „Interjektion, gebraucht als Zuruf für Kühe".

Lat. *àrkale* „ein Kuhname" (EH, I, 129), plg. lat. *arkulītis* (?), plg. *mazākais brāliș, kuru sauca par arkulīti* (?).

Lat. *dolkata* „Name einer Kuh" (EM, I, 488), plg. lat. *dalkata* „ein Schwätzer", *dolkata*. Neaiškios kilmės žodžiai.

Lat. *jurika* „der Name einer Kuh, zęmkājīte" (EM, II, 120), plg. lat. *Juris* „Georg", *Jura diena* „der Georgitag", *jurītis* „ein schwächlicher, einfältiger Mensch; schlechter Tabak; der Wolf" (?).

Lat. *maīle* „ein Kuhname" (EH, I, 777), plg. lat. *maīle* „der Weissfisch" (?).

Lat. *pugala* „ein Kuhname" (EH, II, 321), plg. lat. *puga* „ein Knopf", *pugulains* „abgerundet erhöht, knopfförmig", *pugažiņa* „ein kleines Frauenzimmer" (?).

Lat. *purala* „ein Kuhname", *puraliņa* (EM, III, 416; EH, II, 327), plg. lat. *purene* „Dotterblume", *purainīte* (?).

Lat. *reg'e* „ein Kuhname" (EH, II, 363) neaiškios kilmės žodis.

Lat. *rīgala* „Name einer Kuh" (EM, III, 536) neaiškios kilmės žodis, gal būt, sietinas su lat. *Rīga* „Ryga".

Lietuvių kalbos tarmėse labiausiai paplitę karvių vardai yra susiję su gyvulio spalva:

Liet. *bal̃nė, bálnė, balnugãrė, balgal̃vė*, plg. liet. *bálnas* „baltas, su balta nugara (apie jautį ar karvę)".

Liet. *baltóji, bal̃tė, baltùika, baltmar̃gė, baltasnùkė, baltakãktė, baltazũbė, balkójė*, plg. liet. *báltas*.

Liet. *blìzgė*, plg. liet. *blizgėti*.

Liet. *būróji, būrùtė*, plg. liet. *bũras* „rainas, pilkas" <lenk. *bury*, baltr. буры.

Liet. *ciẽkė, ciekkãktė* (LKŽd., II, 13), plg. liet. *ciekis* „ženklas, dėmė" <vok. *zēchen* „Zeichen, Merkmal für die Pferde"[85].

Liet. *cìnkė, cinkakãktė* (LKŽd., II, 22), plg. liet. *cìnkas* „smulkiai margas, su smulkiais taškeliais".

Liet. *čẽkė* (LKŽd., II, 41), plg. liet. *čẽkas* „margas", plg. vok. *zēchen* „Zeichen".

Liet. *čírvė*, plg. liet. *čìrvas* „kortų spalva, širdis, raudis".

Liet. *degùtė* „juoda karvė", plg. liet. *degùtas*.

Liet. *dùmė, dũmė* „tamsios spalvos karvė" (LKŽd., II, 590), plg. liet. *dũmas* „dūmo spalvos".

Liet. *dvỹlė, dvylóji, dvylùtė, dvỹlka, dvylmar̃gė, dvylaũsė*, plg. liet. *dvỹlas* „tamsiai rausvas, žalas".

Liet. *juodóji, júodė, juõdė, júočkė, júodenka, juodùtė, juodõlė, juodoika, juodilė, juodùlė, juodzenkė, juodbal̃tė, júodmargė, juodmar̃gė, juodmárgė, júodžalė, juodaũsė, juodšõnė, juodarãgė, juodnugãrė*, plg. liet. *júodas*.

Liet. *kéršė, keršóji, kéršmargė, keršlaũnė*, plg. liet. *kéršas* „juodas su baltu maišytas, margas, dryžas".

Liet. *laũkė, laukóji, laukkãktė, laukakãktė*, plg. liet. *laũkas* „baltu snukiu ar balta kakta gyvulys".

---

[85] K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen, p. 40.

Liet. *margóji, márgė, maržė, margùtė, margùlė*, plg. liet. *márgas*.

Liet. *pálšė, palšóji*, plg. liet. *pálšas* „šviesiai pilkas“.

Liet. *pelėkė*, plg. liet. *pelėkas* „pelės plauko“.

Liet. *pìlkė, pilknugùrė, pilksmiĩltė*, plg. liet. *pìlkas*.

Liet. *raũdė*, plg. liet. *raũdas*.

Liet. *šėmóji, šėmė, šėmùtė, šėmárgė, šėmaržė*, plg. liet. *šėmas* „šviesiai, melsvai pilkas (ppr. apie galvijus)“.

Liet. *vàbuolė* „juoda karvė“ (Šakyna), plg. liet. *vãbalas*, dial. *vãbuolas*. Šį karvės vardą lietuviai galėjo pasiskolinti ir iš latvių, kur juoda karvė ypač mėgstama taip vadinti[86].

Liet. *žalóji, žãlė, žàlė, žaliùkė, žalùkė, žaliamárgė, žalausė*, plg. liet. *žãlas* „rausvas (apie galvijus)“.

Liet. *žiřnė* „pilka juodais taškiukais karvė“, plg. liet. *žìrnis*.

Liet. *žvaĩgždė* „toks karvės vardas“, plg. liet. *žvaĩgždė*.

Gana dažnai pasitaiko lietuviškų karvių vardų, kilusių iš įvairių augalų, ypač gėlių pavadinimų:

agrãstė (plg. liet. *agrãstas*), *aguonà, aguõnė, aviẽtė, bijũnė* (plg. liet. *bijũnas*), *dobilė, ẽglė, grũšnė, griũšnė* (plg. liet. *grũšnė* „kriaušė“), *jazmìnė* (plg. liet. *jazmìnas*), *jurgìnė* (plg. liet. *jurgìnas*), *kanãpė, kvietkà, kvietkė* (plg. liet. *kvietkà* „gėlė“), *lelijà, lelijė, liepa, margarìta* (plg. liet. *margarìta* „tokia gėlė“), *nastũrta, nastũrtka* (plg. liet. *nastùrta*), *pienẽ, ramùnė, ramùlė, razètė, rõžė, rūtà, rũtė, serbeñtė* (plg. liet. *serbeñtas*), *slỹvė* (plg. liet. *slyvà*), *spañguolė, vaivõrė* (plg. liet. *vaivõrė* „mėlynė“), *vijuõlė* (plg. liet. *vijuõlė* „žibutė“), *vyšnià, vỹšnė, žalrūtė, žemčiũgė* (plg. liet. *žemčiũgas*), *žẽmuogė, žibùtė, žìbė, žìbkė*.

Esama vardų, kilusių iš kitų gyvių, dažniausiai paukščių pavadinimų:

cỹrulė (LKŽd., II, 28; plg. liet. *cỹrulis* „vieversys“), *gegùtė, genẽlis* (plg. liet. *genỹs*), *krẽgždė, musýtė* (plg. liet. *mùsė*), *pémpė, stìrna, šárka, šařkė, šìršė, vijũnas*.

Štai kiti įvairios kilmės karvių pavadinimai:

Liet. *gražiùlė* „graži karvė“ (LKŽd., III, 543), *gražuõlė, gražùlė*, plg. liet. *gražùs*.

Liet. *kryžõtė* „karvė, kurios plaukai užaugę kryžiškai“ (LKŽd., VI, 678), plg. liet. *krỹžius*.

Liet. *duřklė* „karvė badiklė“ (LKŽd., II, 641), plg. liet. *dùrti*.

Liet. *stũmà* „nepaslanki kárvė“, plg. liet. *stùmti*.

Liet. *rieklė* „liesa karvė“, plg. liet. *rieklės* „kartelės drabužiams ar malkoms džiauti“.

Liet. *beřgždinė* „karvė, kuri nuolat bergždžia“, plg. liet. *beřgždžias*.

Liet. *žlìbė*, plg. liet. *žlìbas*.

Liet. *bùčkė* „karvė, tprukė“ (LKŽd., I, 914), plg. liet. *bùčki* „interj. tpruk (karvė šaukiant)“.

Liet. *bùkšė* „karvė, tprukė“, plg. liet. *bùkšė* „interj. tpruk (karvę šaukiant)“.

Liet. *bũbė* „karvė (vaikų kalboje)“ (LKŽd., I, 908), plg. liet. *baũbti*.

Liet. *bùzė* „karvė (vaikų kalboje)“, *bùžė, buziùkas* „veršiukas“, *buziùlis* (LKŽd., I, 1005, 1006), plg. liet. *buzà* „buiza“.

Liet. *šváika* „liesa karvė“, plg. Rytų Prūsijos vok. *schweike*, s. vok. aukšt. *sweiga* „Rinderherd e“[87].

[86] P. Šmits, Latviešu tautas ticējumi, p. 550.

[87] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1037; E. Schwentner, IF, 70, p. 113.

Apskritai karvių vardų tiek lietuvių, tiek latvių kalbų tarmėse esama labai daug. Kai kurie iš jų yra labai siaurai vartojami, pasitaiko net ir visiškai individualių vardų. Mūsų čia pateiktas karvių vardų sąrašas toli gražu nėra pilnas, bet vis dėlto atspindi bendras šio gyvulio vardų darybos bei vartojimo tendencijas.

Atskirą baltų kalbų karvių, kaip ir apskritai galvijų, vardų grupę sudaro beragių pavadinimai[88].

Baigiant stambiųjų raguočių pavadinimų apžvalgą, reikia konstatuoti, jog apskritai baltų kalbose palyginti labai gerai išlaikyti senieji ide. šių gyvulių pavadinimai. Tačiau atskiros baltų kalbos juos išlaikė nevienodai. Dalis baltų kalbų (lietuvių, prūsų) ir slavų kalbos turi bendrą kiek naujesnės kilmės karvės pavadinimą. Baltų ir slavų kalbos turi tik joms būdingą jauniklio galvijo pavadinimą. Tiek baltų, tiek ir slavų kalbose esama nemaža naujų, tik šioms kalbų grupėms ar atskiroms kalboms būdingų stambiųjų raguočių pavadinimų.

ARKLYS

Naminis arklys (Equus caballus) kilęs iš laukinių arklių veislių. Greičiausiai yra buvę keli laukinių arklių prijaukinimo centrai: Vidurinėje Azijoje, Pietų Sibire, Rytinėje Europoje. Lengvesnio tipo arkliai galėjo kilti iš laukinio arklio Equus Przewalski[1]. Tokius laukinius arklius 1879 m. Centrinėje Azijoje aptiko rusų keliautojas N. Pševalskis. Laukinių arklių dar visai neseniai būta ir Rytinėje Europoje. Pavyzdžiui, 1878 m. Ukrainoje sumedžiotas paskutinis laukinis arklys „tarpanas“ (rus. тарпан < kirgizų *tarpan* „laukinis arklys“). Šios rūšies laukinių arklių būta ir Lietuvoje[2]. Tačiau jie galėjo būti kilę ir iš sulaukėjusių naminių arklių, panašiai kaip yra buvę Pietų Amerikoje[3]. Laukinių arklių pėdsakų, kurių laukiniškumas nekelia abejonių, rasta dabartinės Estijos ir Latvijos TSR teritorijose. Šie pėdsakai datuojami VII – II tūkstantmečiu prieš mūsų erą[4]. Laukiniai arkliai galėjo būti prijaukinti V – IV tūkstantmetyje pr. m. e., o gal net ir vėliau, taigi vėliau negu kiti mūsų apžvelgti naminiai gyvuliai.

Sprendžiant iš šumerų piešinių, būtų galima teigti, kad arkliai jų krašte žinomi nuo III tūkstantmečio pr. m. e. vidurio[5]. Kiti tyrinėtojai arklio pasirodymą šiame krašte linkę nukelti į dar vėlesnius laikus – antrąjį tūkstantmetį pr. m. e.[6]

Senovės Babilone arkliai nebuvo auginami, bet kartais būdavo importuojami iš kaimyninių kalnuotų vietovių. Pirmą kartą arklys paminimas viename 2300 m. prieš m. e. užrašytame religiniame tekste. Arkliai buvo tokie reti, jog jie visai neminimi Hamurabio kodekse. Nuo 1750 m. prieš m. e. arkliai šiame krašte smarkiai paplinta[7]. Vėlesnėse babiloniečių literatūrinių kūrinių nuotrupų redakcijose šalia

[88] А. Сабаляускас, Из истории терминологии животноводства в балтийских языках, – „Проблемы индоевропейского языкознания“, Москва, 1964, p. 59–65.

[1] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 93.

[2] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 110.

[3] S. Mastauskis, Taikomoji zoologija, Kaunas, 1947, p. 697; К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, p. 183.

[4] К. Паавер, ten pat, p. 180–194.

[5] M. Hilzheimer, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 220.

[6] V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, p. 43.

[7] B. Meissner, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 221.

jaučio atsiranda ir kitas darbo gyvulys – arklys. Iš to laikotarpio kilusi ir pasakėčia „Ginčas tarp arklio ir jaučio“, kur jie ginčijasi dėl savo veislės pranašumo[8].

Senovės egiptiečiai su arkliais pirmą kartą susipažino, matyt, į jų kraštą įsibrovus azijiečių gentims „hiksams“. Mat, hiksai kariaudami jau naudoję kovos vežimus. Į Egiptą hiksai įsibrovė baigiantis Vidurinei ir prasidedant Naujajai karalystei, XVIII–XVI amžiuje prieš m. e.[9]. Faraono Tutmozio III (1525–1491 m. pr. m. e.) žygių į Siriją metraštyje tarp kito karo grobio ypač išskiriami arkliai, kurie čia minimi šalia „gyvų belaisvių“, karo vežimų, aukso ir sidabro[10].

Ypač didelę reikšmę arklių auginimas turėjęs hetitams. Arkliai minimi viename iš seniausių hetitų įrašų, kar aliaus Anitos įraše. XIV a. prieš m. e. hetitų įstatymuose nurodoma, kad už stambiojo raguočio, arklio arba avino pavogimą skiriama pabauda, penkiolika kartų didesnė už pavogtojo gyvulio vertę[11].

Senovės asirų menejoks naminis gyvulys nevaizduojamas taip dažnai kaip arklys[12].

Svarbų vaidmenį arklys yra vaidinęs ir senovės Indijoje. Ten jis ypač buvo naudojamas karo reikalams: kinkomas į karo vežimus. Per liaudies šventes būdavo ruošiamos arklių lenktynės[13].

Homero poemose kai kurie herojai – karaliai su ypatingu malonumu verčiasi arklių auginimu. Homeras šiems karaliams dažnai prideda epitetą „turtingi arklių“, „arklių tramdytojai“. Arklininkystė ryškiai atsispindi ir vaizduojamajame graikų mene[14].

Vėliau, arkliui virtus jojamuoju kovos žirgu, įvairiose šalyse atsiranda paprotys raitelį laidoti kartu su žirgu. Taip pat arkliai imami aukoti dievams įvairių švenčių metu. Toks paprotys būdingas senovės indams, iraniečiams, graikams, slavams, germanams, romėnams[15]. Palyginti netolimoje praeityje, kaip matysime vėliau, arkliai buvo aukojami ir baltų kraštuose.

Tiek archeologiniai, tiek ir įvairūs rašytiniai šaltiniai pateikia įdomių žinių apie arklių auginimą slavų kraštuose. Jau VI-ju m. e. amžiumi datuojamų iškasenų tarpe Lenkijos teritorijoje randami pentinai. Arabų keliautojas Ibrahimas Ibn-Jakubas rašo, kad X amžiuje Prahoje buvo gaminama puiki jojamo žirgo apranga. Apie arklininkystę Rusijoje iki X amžiaus tikslesnių žinių trūksta. Pavyzdžiui, kai kurie arabų ir bizantiečių šaltiniai nurodo, kad Rusijoje arklių maža, kad arklius ten turi tik kunigaikščiai. Tačiau iš X amžiaus antrosios pusės esama jau ir patikimų duomenų. Tuo metu slavų kraštuose arkliai naudojami jau net ir žemės ūkio darbams[16].

---

[8] V. I. Avdijevas, ten pat, p. 102.

[9] H. Ranke, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 220; M. Hilzheimer, Haustier, – ten pat, V, p. 220; C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 89.

[10] V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, p. 225.

[11] V. I. Avdijevas, ten pat, p. 310–311.

[12] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 90.

[13] V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, p. 544.

[14] C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 89; V. S. Sergejevas, Senovės Graikijos istorija, Vilnius, 1955, p. 104–105.

[15] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, p. 172, 175; V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, p. 544.

[16] W. Hensel, Die Slawen im frühen Mittelalter, p. 81–85; Л. Нидерле, Славянские древности, p. 319.

Lietuvos teritorijoje šalia kitų naminių gyvulių kaulų arklių kaulai randami žalvario amžiaus gyvenvietėje ties Palanga[17]. Baudijų (Prienų raj.) lobyje rastos apvalios žalvario plokštelės, archeologų nuomone, yra kamanų papuošalas. Šis faktas rodytų, kad tuo metu arkliai Lietuvoje buvo auginami ne tik mėsai, bet ir jodinėjimui[18].

I–IV m. e. amžiais datuojamų iškasenų tarpe arklių kaulai randami gana dažnai šalia kitų naminių gyvulių kaulų. Tiesa, jie, palyginus su kitų naminių gyvulių kaulais, sudaro gana mažą procentą: Nemenčinės piliakalnyje 2,5%, Migonių piliakalnyje (Kaišiadorių raj.) 3%, Dovainonių piliakalnyje 18,8%[19].

Senovės baltų tarpe buvo labai paplitęs paprotys laidoti arklį su mirusiu jo šeimininku. Lietuvos teritorijoje randama daugybė kapų, kur šalia raitelio yra ir sudeginto ar nesudeginto arklio griaučiai, jo aprangos liekanos[20].

P. Dusburgas, aprašinėdamas prūsų tikėjimą, nurodo, kad lietuviai ir kiti jų genties netikėliai minimą auką sudeginą pagal savo apeigas kurioje nors šventoje vietoje, tačiau arklius prieš deginimą taip nuvarą nuo kojų bejodinėdami, kad šie vos galį nustovėti.

1249 m. Christburgo sutartyje yra įrašyta, kad prūsai pasižada nedeginti mirusiųjų ir nelaidoti jų su arkliais. Hermanas Vartbergė rašo, kad Lietuvos kunigaikštis Algirdas buvo iškilmingai sudegintas su 18 karo žirgų. Vygandas Marburgietis kalba apie Kęstučio sudeginimą su žirgais, drabužiais, ginklais, medžiokliniais šunimis ir kt.[21]

Su laidotuvėmis susijusias tam tikras raitelių rugtynes baltų krašte apie 887–901 m. aprašo keliautojas Vulfstanas[22].

Vokiečių ordino pavergti latgaliai, kuršiai turėjo mokėti reguliarius mokesčius „nuo kiekvieno arklo“ ar „nuo kiekvieno arklio, kuris traukia akėčias“[23].

Indoeuropiečiai turėjo bendrą arklio pavadinimą. Kai kuriose kalbose šis pavadinimas išlaikytas, kitose išlikę tik jo pėdsakai, o dar kitose nei pėdsakų nebėra. Apskritai įvairiose ide. kalbose yra labai daug naujų, dažnai tik atskiroms kalboms būdingų šio gyvulio pavadinimų. Tai pasakytina netgi apie tas kalbas, kurios yra išlaikiusios senąjį ide. pavadinimą. Toks arklio pavadinimų kitimas dažniausiai susijęs su arklio, kaip žmogaus pagalbininko, funkcijų keitimusi.

Štai senieji ide. arklio pavadinimai, galimi atstatyti į prolytę **ek̑u̯o-s* : skr. *áśvaḥ*, av. *aspa-*, sen. pers. *asa-*, oset. *yäfs* (su pridėtiniu *y-*), gr. ἵππος, lot. *equus*, sen. isl. *iōr*, sen. angl. *eoh*, sen. air. *ech*, gal. *epo-* (*Eporēdia*, *Epona* „mulionum dea“),

---

[17] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 109–110; P. Kulikauskas, Lietuvos TSR MA Darbai, S. A, 2(7), p. 33–41.

[18] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 110.

[19] Ten pat, p. 252–253; K. Paaver i P. Kulikauskas, Acta Baltico-Slavica, 2, p. 271–272.

[20] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, ten pat, p. 394–400; J. Jaskanis, Acta Baltico-Slavica, 4, p. 29–65.

[21] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 400.

[22] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, p. 22–23.

[23] Latvijas PSR vēsture, I, p. 42.

toch. A *yuk*, vns. kilm. *ykes*, toch. B *yakwe* (kaip ir oset. su pridėtiniu *y*-), liet. *ašvà* „kumelė“[24].

H. Pedersenas su minėtais arklio pavadinimais mėgino sieti ir arm. *ēš*, vns. kilm. *išoy* „asilas“[25].

Het. *aswa* „arklys“ veikiausiai yra skolinys iš indo-iraniečių[26].

Šis ide. arklio pavadinimas vartotas tiek ir „arklio“, tiek ir „kumelės“ reikšme. Skr. *áśvā* „kumelė“, lot. *equa*, liet. *ašvà* šalia bendrojo arklio pavadinimo, kaip, rodos, teisingai nurodo A. Mejė, atsirado visose šiose kalbose savarankiškai[27].

Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, šio ide. arklio pavadinimo nesama slavų kalbose.

Tam tikrų ide. **ek̑u̯os* pėdsakų būtų galima įžiūrėti slavų hidronimijoje, plg. rus. Осва, Освей, Освея, Освица, Освина, Осевка, Осова, Осовка. Tačiau šie vietovardžiai veikiausiai yra baltizmai[28].

Šio ide. arklio pavadinimo išnykimo priežastį slavų kalbose galima aiškinti dvejopai. Pirma, čia galėjo turėti įtakos tas faktas, kad slavai su naminiais arkliais susipažino kiek vėliau negu jų kaimynai. Kaimynų, intensyviau kultivuojančių arklininkystę, terminologija galėjusi išstumti slaviškąją. Antra, senojo ide. arklio pavadinimo išnykimą slavų kalbose įmanoma aiškinti ir lingvistinio pobūdžio faktais. Ide. **ek̑u̯os*, būdamas bendras arklio pavadinimas, netiko prie kitų slaviškų gyvulininkystės terminų, susijusių su lytine diferencija[29].

Ide. **ek̑u̯os* nė vienoje baltų kalboje nėra užfiksuotas savo pirmine apskritai arklio reikšme.

„Kumelės“ reikšme forma *ašva* randama K. Širvydo žodyne, tačiau visuose jo leidimuose tas žodis duodamas po žodžio *kumelė*:

Klážá equa, kumelė‖aßwa (I leid., 54; III leid., 104, 109; V leid., 91, 95)[30].

Žodis *ašva* taip pat randamas P. Ruigio ir Chr. G. Milkaus žodynuose. Šiuose žodynuose skiriama žodžių *ašva* ir *kumelė* reikšmės:

Aßwa, wôs, f. eine Stutte großer Art (P. Ruhig, Lex., I, 8; Chr. G. Mielcke, Wb., I, 12)[31].

Kummélé, ês, f. eine Stutte (P. Ruhig, Lex., I, 70; Chr. G. Mielcke, Wb., I, 134).

Gestütt, Aßwos weislinnės, Weislei (P. Ruhig, II, Lex., 174; Chr. G. Mielcke, Wb., II, 231).

Stutte, gemeine, Kummélé, ês, f.

---

[24] J. Pokorny, Et. Wb., p. 301; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 20.

[25] H. Pedersen, KZ, 50, p. 311.

[26] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 62; H. Kronasser, Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen, p. 229.

[27] A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, p. 239–240; BSL, 29, LXIV.

[28] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 500; III, p. 536; В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев, Lietuvių kalbotyros klausimai, 4, p. 197; plg. t.p. J. Rozwadowski, Studia nad nazwami wód słowiańskich, Kraków, 1948, p. 176–177; M. Rudnicki, Lingua Posnaniensis, 1, p. 268–269; J. Endzelin, ZfslPh, 11, p. 119.

[29] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 51.

[30] Dictionarium trium lingvarum... Constantino Szyrwid... Quinta editio... Vilnae, 1713 (I leid. 1629 m., III leid. 1642 m.).

[31] Ph. Ruhig, Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, Königsberg, 1747; Chr. G. Mielcke, Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch, Königsberg, 1800.

Stutte, große, Aßwa, wôs f. (P. Ruhig, Lex., II, 346; Chr. G. Mielcke, Wb., II, 463).

F. Kuršaičiui žodis *ašva* iš gyvosios kalbos jau nežinomas. Jis rašo:

„Stute, die, kumẽlė, grosse S., nach Mielcke, aßwà (sonst unbekannt)" (F. Kurschat, Wb., II, 217)[32].

[aszwa, Subst. f. eine Stute grösserer Art, bei M. (=Mielcke A. S.) u. Bd. (=Brodowski A. S.) jetzt gar nicht mehr gebr. Davon abzuleiten aßutaĩ, aßutìnis s. d.] (F. Kurschat, Wb., 24)[33].

Taigi lietuvių kalbos paminklai parodo šio žodžio nykimo procesą: iš pradžios *ašvà* vartojama šalia žodžio *kumẽlė* be kokio nors reikšmės skirtumo, paskui *ašvà* įgauna specialią reikšmę ir pagaliau visai išnyksta. Tiesa, žodis *ašvà* „kumelės" reikšme pasitaiko kartais ir vėlesniuose rašto paminkluose, pavyzdžiui, A. Jakšto poezijoje[34], bet čia jis patekęs iš senųjų raštų, o ne iš gyvosios kalbos. Tokie žodžio *ašvà* pavartojimo faktai kai kuriems lingvistams sudarė klaidingą įspūdį, kad dabartinėje lietuvių kalboje vartojama forma *ašvà* vietoje senųjų raštų formos *ešva*[35].

Forma *ešva* aptinkama tiktai J. Bretkūno raštuose: „Kaip eržils žvengia visų ešvų" (LKŽd., II, 844). Sprendžiant iš sakinio, ji vartojama „kumelės" reikšme be kokio nors rūšinio skirtumo.

Kitų ide. kalbų šios šaknies arklio pavadinimai rodo, kad senesnė forma yra *ešva*. Tačiau negalima kategoriškai teigti, kad J. Bretkūno *ešva* yra tiesioginis ide. **eḱua* palikimas, mat, ši forma gali būti ir antrinės kilmės, atsiradusi šalia formos *ašva* kaip *ešìs* : *ašìs*, *ežeras* : *ãžeras*, *ešerỹs* : *ašerỹs*, *eštuonì* : *aštuonì*[36] ir kt.

Žemaičių tarmėse (Alsėdžiai, Kvėdarna, Luokė, Rietavas) darbo arklio reikšme vartojamas žodis *ašvienis* (pasitaiko ir forma *ašvienỹs*, LKŽd., I, 283). Tai veikiausiai anksčiau buvęs būdvardis, su priesaga *-einja-* padarytas iš formų *ašva* arba **ašvas*, plg. *bulbiẽnis* „bulvės stiebas", *ropiẽnis* „ropės lapas", *miežiẽnis* „miežinis" ir kt.[37]

Panašios kilmės veikiausiai bus ir S. B. Chilinskio biblijos vertime randama forma *ašviena* – vns. gal. *aszwieną* „klaczę" 418_{13} [38].

Lietuvių spaudoje žodį *ašvienis* mėginta vartoti „asilo" reikšme, plg. „...apėjo stebuklingą ašvienį (asilą)" (Ukininkas, 1902 m., Nr. 10, p. 30).

Senasis ide. arklio pavadinimas tam tikrų pėdsakų yra palikęs ir lietuvių toponimijoje, plg. vandenvardžius *Ašvà*, *Ašvijà*, *Ašvìnė*[39], vietovardžius *Ašvėnai*, *Ašvaraistė*[40].

Su liet. *ašvà* siejami ir kai kurie kiti lietuvių kalbos žodžiai. F. Kuršaitis, kaip matėme, su *ašvà* siejo liet. *ašutaĩ* „arklio uodegos ar karčių plaukai". Tokios nuo-

[32] F. Kurschat, Deutsch-littauisches Wörterbuch, I–II, Halle, 1870–1874.

[33] F. Kurschat, Littauisch-deutsches Wörterbuch, Halle, 1883.

[34] LKŽd., I, p. 283.

[35] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 62.

[36] Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, p. 121–124; W. R. Schmalstieg, Instituto Orientale di Napoli, Annali, sezione Linguistica, VII, p. 53–59.

[37] Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 13, 289; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, II, p. 213.

[38] Cz. Kudzinowski, Biblia Litewska Chylińskiego, III, Poznań, 1964, p. 10.

[39] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 9.

[40] Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas, p. 623.

monės dėl liet. *ašutaĩ* kilmės laikosi ir F. Špechtas[41]. Tačiau liet. *ašutaĩ* pastaruoju metu daugelio kalbininkų siejama su sen. sl. *осъть* „dagys“, rus. осот ir kt., iš ide. **aḱ-* „aštrus“[42]. Kol kas ir vieną, ir kitą etimologiją tiek nuneigti, tiek ir patvirtinti, sunku.

Galimas daiktas, kad su senuoju ide. arklio pavadinimu sietina ir liet. *ašóklis* „Ribes rubrum; raudonasis serbentas“, *ašóklė, ašvóklė, ašvõklė, ašvokšlė, vašóklė, vašókšlė*. K. Būga, taip aiškinęs liet. *ašvóklis* kilmę, rėmėsi semantinėmis paralelėmis: *avìs* : *aviẽtė*, vok. *Bocksbeere* „serbentas (juodasis)“: *Bock* „ožys“[43]. Prie šių paralelių galima dar pridėti vok. *Roßbeere, perdsbier*, o taip pat got. *aihvatundi* „erškėčiai“ (manoma, jog got. *aihvatundi* pirmasis komponentas yra ide. **eḱua-* „arklys“)[44].

Latvių kalboje šis ide. arklio pavadinimas nėra išlaikytas. Tačiau ir ten esama šiokių tokių jo pėdsakų, plg. vietovardžius *Asva, Asvenieks, Aswing*, ežero vardą *Asva*[45]. Su maža tikimybės dalimi galima spėti, jog su šiuo arklio pavadinimu sietini ir lat. *aśķi* „ašutai“, *aste* „uodega“.

Gana ryškūs senojo ide. arklio pavadinimo pėdsakai randami prūsų kalboje. Elbingo žodynėlyje užrašytas žodis *Aswinan Kobilmilch* (694 žodis)[46]. Pr. *aswinan* veikiausiai su priesaga *-in-* padarytas iš pr. **asva* „kumelė“. Pr. *aswinan*, matyt, kaip būdvardis turėjo būti vartojamas šalia žodžio *dadan* „pienas“. Taigi *aswinan dadan* – „kumelės pienas“, plg. pr. *Ructandadan Suwermilch* (=Sauermilch „rūgštus pienas“) (690 Elbingo žodynėlio žodis). Apie kumelės pieno reikšmę prūsų tarpe kalba įvairūs istoriniai dokumentai.

Su šiuo arklio pavadinimu reikėtų sieti ir kai kuriuos prūsų vietovardžius, plg. *Asswaylen, Asswene, Assuenus, Asswin, Eswiten*[47].

Elbingo žodynėlyje aptinkame dar vieną žodį, kurį taip pat mėginama sieti su aptariamuoju arklio pavadinimu – *Arwaykis Volle* (434 žodis) (Volle „d. i. ein junges Pferd männlichen Geschlechts“). Šį žodį kai kurie tyrinėtojai sieja su rus. орь „arklys, žirgas“ (*arwaykis* < *ar-* „arklys“ + *waykis* „vaikas“). Mėginta iš *arwaykis* padaryti ir formą **aswawaykis*. Tačiau gal priimtiniausias yra A. Becenbergerio taisymas: jis *arwaykis* taiso į *aswaytis*. Tokiam taisymui linkęs pritarti ir R. Trautmanas. Vadinasi, pr. *arwaykis* būtų kilęs iš **asva* + *aitis*, plg. liet. *Póvilas* : *Poviláitis*, *brólis* : *brólaitis* „broliukas“, *kiaũlė* : *kiauláitė* ir kt. Žinoma, ir A. Becenbergerio aiškinimas kelia abejonių, ypač kliūva to *r* vietoje *s* atsiradimas[48].

Kaip matome, senojo ide. arklio pavadinimo nykimo procesas, baltų kalbose prasidėjęs jau labai seniai, lietuvių kalboje, galima sakyti, tebevyksta dar ir dabar. Panašus šio pavadinimo nykimo procesas vyko daugelyje ide. kalbų: senieji ark-

[41] F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, p. 36.

[42] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 18–19; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 285; J. Pokorny, Et. Wb., p. 19.

[43] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 20; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 189.

[44] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 19; J. Pokorny, Et. Wb., p. 301.

[45] J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I, 1, p. 45; J. Endzelin, ZfslPh, II, p. 119.

[46] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 305; Prūsų kalbos paminklai, p. 73.

[47] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 12, 34; K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 536; J. Endzelīns, Senprūšu valoda p. 145–146.

[48] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 88, 302; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 144.

lio pavadinimai būdavo išstumiami įvairių naujadarų ar skolinių. Slavų kalbose, kaip minėjome, šio pavadinimo nebeliko nė pėdsakų. Germanų kalbų šakoje tokį pavadinimą yra išlaikiusios tik sen. anglų, sen. islandų ir iš dalies gotų kalbos. Čia išplinta : sen. vok. aukšt. *(h)ros*, vok. *Roß*, angl. *horse*, sen. isl. *hross* ir kt., siejami su ide. **(s)ker-* „šokti“[49], vok. Pferd < vid. lot. *paraverēdus* „Postpferd zum Dienst auf Nebenlinien“[50], vok. *Gaul*, iš pradžių dažniausiai reiškęs prastą arklį[51]. Graikų kalboje atsiranda φάρας, φαρίον < arabų *fāris* „raitelis“[52], lotynų kalboje žodį *equus* išstumia *caballus*, pradžioje reiškęs darbo arklį ar šiaip prastą kuiną[53]. Indų kalbose atsiranda neaiškios kilmės: skr. *ghoṭaḥ*, *ghoṭakaḥ*, pali *ghoṭaka* – „prastas arklys“, hindi *ghoṛā* „arklys“[54]. Nauji arklio pavadinimai, matyt, dažniausiai yra atsiradę drauge su šio gyvulio funkcijų kitimu: jo naudojimu jojimui, žemės ūkio darbui ir t.t.

Baltų kalbose šalia senojo ide. **eḱṷa* atsirado naujas tik baltų kalboms būdingas arklio pavadinimas – liet. *žìrgas*, lat. *zirgs*, pr. *sirgis*. Šių žodžių reikšmė visose kalbose yra kiek skirtinga: lietuvių kalbos *žìrgas* reiškia gražų gerą arklį, latvių *zirgs* – apskritai arklį, o prūsų *sirgis* – eržilą. Latvių kalboje šio žodžio reikšmė yra naujausia. Gana dažnai pasitaiko, kai vienoje kalboje vartojamas žodis turi tam tikrą poetinį atspalvį, kitoje yra paprastas rūšinis terminas, plg. arm. *ji* „arklys“ < skr. *háya*, kuris aptinkamas tik Vedose ir turi poetinį atspalvį[55]. Ne visai aišku, ar senesnę reikšmę išlaikęs prūsų kalbos žodis, ar lietuvių, nors apskritai abi jų reikšmės yra gana artimos. Pavyzdžiui, net ir lietuvių kalboje *žìrgas* kai kuriose tarmėse (Dieveniškės, Trakai) pavartojamas „eržilo“ reikšme[56]. Pastarasis arklio pavadinimas baltų kalbose veikiausiai įsigalėjo tuo metu, kai senovės baltų giminės arklius pradėjo plačiai naudoti karo reikalams. Tokią prielaidą, gal būt, patvirtintų ir esanti šio baltų kalbų arklio pavadinimo etimologija. A. Leskynas[57], R. Trautmanas[58], H. Hirtas[59], V. Tomsenas[60], K. Būga[61] liet. *žìrgas* sieja su liet. *žiřgti*, *žeřgti*, plg. t. p. *žiřgis* „kryžminis kumeliukas ant stogo“, *žiřgės*, *žiřgiai* „dvišakas medis kailiui užmauti ir džiovinti; kartys dobilams, šienui džiovinti“. Silpnoji šios etimologijos pusė yra semantika. Pirminė liet. *žìrgas* ir kt. reikšmė turėjusi būti „greitai bėgantis“, plg. liet. *žìrgt* – ištiktukas plačiam žengimui nusakyti. Šiam baltų kalbų arklio vardui semantinės paralelės būtų sen. rus. клюся „kumelys“, sen. lenk. *klusię* „arklys“, ček. *klisna* „kumelė“: got. *hlaupan* „bėgti“, vok. *laufen*, sen. rus. скокъ „šuolinis arklys“, rus. скакун, polab. *skocáikə* „eržilas“: rus. скакать „šokuoti“[62], o taip

[49] F. Kluge, Et. Wb., p. 608; J. Pokorny, Et. Wb., p. 934.
[50] F. Kluge, Et. Wb., p. 542–543.
[51] F. Kluge, Et. Wb., p. 236.
[52] C. D. Buck, Dict., p. 168.
[53] A. Walde, Et. Wb., I, p. 125.
[54] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 361–362.
[55] В. Порциг, Членение индоевропейской языковой области, p. 239.
[56] A. Lyberis, Kalbos kultūra, 7, p. 60.
[57] A. Leskien, Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Leipzig, 1884, p. 358.
[58] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 427.
[59] H. Hirt, BB, 24, p. 259.
[60] V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, p. 249.
[61] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 260.
[62] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 55–57; V. Machek, Et. sl., p. 205.

pat jau minėtas germanų arklio pavadinimas – vok. *Roß*, angl. *horse* ir kt. : ide. **(s)ker-* „šokti".

J. Mikola liet. *žìrgas* siejo su lot. *grex* „banda, būrys, gauja"[63]. Taip pat būta mėginimų šį baltų kalbų arklio pavadinimą sieti su liet. *žeřti*, su arm. *jar* „arklio karčiai"[64]. Tačiau visi šie pastarieji trys atvejai atrodo labai nepatikimi. Priimtinesnė yra pati pirmoji etimologija *(žìrgas : žeřgti)*.

Mums atrodo, jog liet. *žìrgas*, pr. *sirgis*, lat. *zìrgs*, turint galvoje, kad pirminė jų reikšmė galėjo būti ir „eržilas", kaip tai rodytų pr. *sirgis*, be to, būtų galima mėginti sieti su sen. isl. *grað* „nekastruotas", *graðungr* „veislinis jautis, bulius", *griedjungr*[65]. Priesaga *-ga-* baltiškame arklio (resp. eržilo) pavadinime galėjo atsirasti pagal tokius būdvardžius kaip **dveigas* (: *dveigỹs* „dviejų metų gyvulys"), **treigas* (: *treigỹs* „trijų metų gyvulys"). Tada pr. *sirgis* būtų tik Elbingo žodynėlio naujovė vietoje senesnio **zirgas*, plg. Elbingo žodynėlio *deywis*, *dumis*, *caymis*, *ragis*, *snaygis*, *wilkis* ir kt. vietoj laukiamų *-as* galūnės daiktavardžių[66].

Be Elbingo žodynėlio (*Sirgis Hengest*, 430 žodis), šis žodis gana dažnai pasitaiko ir prūsų toponimijoje, plg. *Sirgelauwk* (*<sirgis+laucks* „laukas, dirva"), *Sirgite*, *Sirgun*, *Czirgelawken*[67].

Šis arklio pavadinimas dažnai aptinkamas ir lietuvių bei latvių toponimijoje[68].

Galimas daiktas, jog iš šio baltiško žodžio kilo ir Pabaltijo suomių jaučio pavadinimas, plg. suom. *härkä*, est. *härg* ir kt.

Kaip matėme, bendraindoeuropietišką arklio pavadinimą išstūmė naujas, tik baltų kalboms būdingas, pavadinimas. Šį procesą mėginome sieti su arklio naudojimo funkcijų kitimu. Lietuvių kalboje šis procesas vyko dar toliau, būtent, čia atsirado jau tik jai vienai būdingas pavadinimas *arklỹs*. Šis žodis atsirado tada, kai šalia jaučių žemę pradėta arti ir arkliais. Iš pradžių *arklỹs*, matyt, bus reiškęs prastesnį, į arklą kinkomą, ariamą žirgą ir galėjo būti vartojamas junginyje *arklỹs žìrgas*, plg. *dúonriekis peĩlis*.

Iš žodžio *árti* kilęs ir kitas lietuvių kalboje retkarčiais pasitaikantis arklio pavadinimas – *artùvas* „darbininkas arklys" (LKŽd., I, 261).

Latvių kalboje šios šaknies arklio pavadinimo šiaip nepasitaiko: žodžiai *âŗkls*, *âŗklis*, mažybinė forma *aŗkliņš* vartojami tiktai „arklo" reikšme. Tačiau A. Becenbergerio užrašytuose latvių kalbos tekstuose aptinkame formą *âŗkls*, vartojamą ir „arklio" reikšme. Apie pasiskolinimą iš lietuvių šiuo atveju negalima galvoti, nes minėtas pavyzdys užrašytas Duntės apylinkėse (Šiaurės Vakarų Latvijoje, į rytus nuo Limbažų) (EM, I, 141). Veikiausiai tai bus A. Becenbergerio klaida.

Ide. kalbos neturi bendro nekastruoto arklio patino pavadinimo. Įvairiose kalbose šis pavadinimas padarytas labai įvairiai, plg. isp. *caballo padre* (pažodžiui „arklys tėvas"), n. gr. ἄλαγο βαρβᾶτο (pažodžiui „barzdotas arklys", iš pradžių toks pažyminys *(barzdotas)* vartotas kalbant apie žmogų, kuris nėra eunuchas, t.y. nėra

[63] J. Mikkola, AfslPh, 39, p. 14

[64] EM, IV, p. 727.

[65] J. Pokorny, Et. Wb., p. 441.

[66] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 32.

[67] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 157–158, 189, 233.

[68] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 206; Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas, p. 1021; J. Endzelin, ZfslPh, II, p. 119.

kastruotas, kuriam auga barzda)[69], lenk. *stadnik* „eržilas“ : *stado* „banda“, serb. пастух „eržilas“, bulg. пастух : пастух „piemuo“[70], air. *(ech-) cullach* „eržilas“, bret. *marc'h kallo'h* (pažodžiui „su pautais, nekastruotas“)[71].

Kaip ką tik minėti keltų kalbų eržilo pavadinimai, atrodo, semantiškai tuo pačiu būdu atsirado ir baltiškasis – lietuvių ir latvių eržilo pavadinimas, plg. liet. *eržilas, eržalas, erželas, eržilis, eržiõkas* (LKŽd., II, 835), *ergis* „jaunas eržilas“ (LKŽd., II, 827), *aržilas* „eržilas“ (LKŽd., I, 262), lat. *ẽrzelis*, mažybinės formos *ęrzęlęns, ẽržuks, ẽrzeļuks* (EM, I, 577; EH, I, 374), *eržuks* (*e* trumpumas ir žodžio geografija rodytų, kad ši forma paskolinta iš lietuvių kalbos)[72].

Baltiškasis eržilo pavadinimas siejamas su av. *ərəzi* „Hodensack“, dviskaita *ərəzi* „Hoden“, arm. *orji-k* „Hoden“, *orji* „nekastruotas“, *miorji* „μόνορχις“, gr. ὄρχις „Hode“, alb. *herdhe* „Hode“, vid. air. *uirgge* „Hode, membrum virile“, n. air. *uirghe*[73].

Semantiškai tokį liet. *eržilas* kilmės aiškinimą remia ir vok. *Bulle* „bulius, veislinis jautis“, sen. isl. *boli*, angl. *bull* : gr. φαλλός „penis“, sen. air. *ball*[74].

K. Būga[75], remdamasis semantine paralele, vid. vok. aukšt. *geil* „libidinosus“ : *geile* „Hode“, liet. *eržilas*, gr. ὄρχις „Hode“ siejo su liet. *arškùs* „smarkus, karštas, aržus; nesugyvenamas, piktas“ (plg. *arškùs drigañtas, arškùs kumelỹs*) (LKŽd., I, 254), *aržùs* „smarkus, karštas; atkaklus; gašlus“ (plg. *aržùs eržilas*), *aržlùs* „neklusnus, priešingas; aržus“ (LKŽd., I, 263).

Kai kuriose lietuvių ir latvių tarmėse randame dar ir kitą abiem kalboms bendrą eržilo pavadinimą: liet. *drigañtas, drigoñtas, dragañtas* (LKŽd., II, 427, 488, 489), lat. *drigants* (EM, I, 498). Kai kurie tyrinėtojai (J. Zubatas, H. Petersonas) šį žodį laikė savu baltų kalbų žodžiu[76]. Tačiau iš tikrųjų jo šaltinis yra lenk. *drygant* „eržilas“ (jau XVI a. lenkų kalbos paminkluose pasitaikantis neaiškios kilmės žodis)[77]. Latvių kalbos žodžio geografija rodytų, kad latviai šį žodį galėję gauti per lietuvius. Tokios formos kaip liet. *dragañtas*, lat. *drigalts* „neramus vaikas, peštukas“ atsirado šiose kalbose dėl kitų žodžių įtakos[78].

Latvių ir lietuvių kalbose randame ir kitą svetimos kilmės arklio pavadinimą, kuris latvių kalboje vartojamas ir eržilo reikšme – lat. *rumaks, rumāks* „ein Beschäler (Hengst)“, *rumaks* „ein Pferd“, *rumāks* „ein schwerfälliges Lastpferd“, *rumāks* „ein dunkelgelbes od. bräunliches Pferd“ (EM, III, 557; EH, II, 383), plg. t. p. *rumaks* „ein breitschulteriger Bursche“. Liet. *rumókas* „šalinis arklys (Handpferd)“ pasitaiko Rytų Prūsijos lietuvių kalbos žodynuose ir daugiau kontaktų su lenkų

[69] C. D. Buck, Dict., p. 81, 169.

[70] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 60.

[71] C. D. Buck, Dict., p. 162.

[72] EH, I, p. 370.

[73] J. Pokorny, Et. Wb., p. 782; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 123; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 71; K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 153; J. Zubatý, BB, 18, p. 259; J. Scheftelowitz, BB, 28, p. 299–313.

[74] F. Kluge, Et. Wb., p. 110.

[75] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 355; III, p. 780.

[76] J. Zubatý, BB, 17, p. 324; H. Petersson, Arische und armenische Studien, Lund, 1920, p. 79.

[77] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 151; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 105; A. Brückner, Sł. et., p. 99.

[78] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 105; EM, I, p. 498.

kalba turinčiose tarmėse. Šio žodžio šaltinis yra lenk. *rumak* „žirgas, kovos žirgas, *argamākas*“[79]. Lenkų *rumak*, savo ruožtu, yra tiurkų-totorių kilmės žodis[80]. Į latvių kalbą šis arklio pavadinimas galėjo patekti ir per lietuvių kalbą.

Slaviškos kilmės yra ir lat. *ogeris* „der Hengst“ (EH, II, 117), plg. lenk. *ogier*.

Baltų kalbose, bent lietuvių ir latvių, randame bendrą arklio pavadinimą, kuris su skirtingomis priesagomis vartojamas ir arklio patelei, ir patinui žymėti, plg. liet. *kumẽlė* „arklio patelė“, *kumelỹs* „paaugęs arklys; eržilas“, *kumeliùkas* „arklių jauniklis“ (LKŽd., VI, 866, 867, 868, 870), lat. *kumeļš* „eržilas; gražus arklys“, *kumelis*, *kumelīce* „kumelinga kumelė“, *kumeliņš* „kumeliukas“ (EM, II, 311; EH, I, 673–4). Ir lietuvių, ir latvių kalbose šie žodžiai vartojami su įvairiausiomis priesagomis, kurios jiems suteikia vienokį ar kitokį reikšmės atspalvį.

Šių žodžių kilmė kol kas gana neaiški. Kalbininkų tarpe yra populiariausia Ž. Šarpantjės (J. Charpentier) etimologija, kur liet. *kumelỹs*, lat. *kumeļš* siejama su skr. *kumaráḥ* „jaunikaitis“[81]. Tačiau ši etimologija turi savo trūkumų. Pirmiausia jau kelia abejonių skr. *kumaráḥ* kildinimas iš **kum-ēló-*. Antra, ir sanskrito žodžio reikšmės neduoda pakankamo pagrindo tokiam lyginimui. Skr. *kumaráḥ* gali reikšti „vaiką“, „berniuką“, „sūnų“, „princą“, plg. skr. *kumārī* „mergaitė, duktė“. Pagrindinė sanskrito žodžio reikšmė, kaip nurodo M. Mairhoferis, veikiausiai buvusi „netvirtas, švelnus, silpnas“, plg. ved. *kumārá-deṣṇa* „hinfällige Gaben vorleihend“[82].

J. Pokornas[83], bene pirmasis paneigęs minėtą Ž. Šarpantjės etimologiją, liet. *kumẽlė* ir jo giminaičių kilmę pamėgino išaiškinti kitu būdu. Jo nuomone, liet. *kumẽlė* pirminė reikšmė galėjusi būti „kastruotas arklys“, taigi šis žodis būtų antrinis vedinys iš *kumelỹs*, kuriam tokia semantika yra visiškai įmanoma. Toliau J. Pokornas šiam baltų arklio pavadinimui atstato prolytę **kom-* ir sieja jį su slav. *komolъ* „beragis“. Abiem atvejais pirminė žodžių reikšmė būtų „apipiaustytas“. J. Pokornas linkęs sieti su šiais žodžiais ir pr. *camnet* „arklys“, liet. *kamíenas*. Mums atrodo, jog J. Pokorno aiškinimas būtų gana įtikimas, jeigu pirminė baltiškų žodžių forma būtų **kumas*. Tiesą sakant, J. Pokornas liet. *kùmė* „kumelė“ ir laiko pagrindine forma. Tačiau liet. *kùmė* yra retrogradinis darinys, atsiradęs iš formos *kumẽlė*, lygiai kaip iš *barsùko* (plg. baltr. борсук < turk. *barsuk*) atsirado *barsas*, iš *gegùtės – gẽgė* ir kt.[84]

Liet. *kumẽlė*, *kumelỹs* įvairiais būdais mėginama sieti su sl. *komonь* (plg. rus. комонь „žirgas“, ček. *komoň* „arklys“), *konь* (plg. rus. конь, lenk. *koń*). Iš tikrųjų šie žodžiai labai primena vienas kitą savo išore, o reikšmės visai sutampa. Tačiau jų giminystę įrodyti kol kas neįmanoma[85].

Labai neaiškus žodis yra ir pr. *camnet* „arklys“. Šis žodis randamas S. Grūnavo žodynėlyje (41 žodis), kuriame prūsiški žodžiai, kaip žinoma, ypač iškraipyti. El-

[79] A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar, 1877, p. 128; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 748.

[80] A. Brückner, Sł. et., p. 468.

[81] J. Charpentier, KZ, 40, p. 435; IF, 25, p. 246.

[82] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 232–233.

[83] J. Pokorny, KZ, 56, p. 130–133.

[84] P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, p. 21–22; A. Augstkalns, StB., 4, p. 63–65.

[85] A. Brückner, Sł. et., p. 253–254; V. Machek, Et. Sl., p. 216; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 309; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 609, 618; E. Berneker, Et. Wb., p. 555; О. Н. Трубачев, Происхождение..., 50–52; EM, II, p. 311.

bingo žodynėlyje, kur iš eilės surašyti net septyni įvairių rūšių arklių pavadinimai, tokio pavadinimo nesama. Kad užrašymas *camnet* yra nevykęs, matyti ir iš baltų kalboms svetimos galūnės. Taigi šiuo atveju pr. *camnet* galima įvairiai taisyti ir sieti tiek su slav. *komonь*, tiek su liet. *kumelỹs*, nors šiaip pr. *camnet* labiausiai vis dėlto primena slav. *komonь*[86].

Labai sudėtingas yra kito, gal būt, irgi visose trijose baltų kalbose vartojamo arklio pavadinimo klausimas – tai liet. *kẽvė* „prastas liesas gyvulys; kuinas", *kíevė* „prasta kumelė", *kẽvinas* „prastas arklys, kuinas", *kėvis*, *keĩvis* (LKŽd., V, 496, 672, 677, 766)[87], lat. *ķève* „kumelė", *ķêve*, *ķẽva*, mažybinės formos: *ķēvele*, *ķēvelīte*, *ķèvene*, *ķẽvene*, *ķēvens*, *ķęvēns*, *ķẽvēna*, *ķèvenīce*, *ķēvine*, *ķęvka*, *ķèvęlęns* (EM, II, 377; EH, I, 700–1), pr. *kaywe* „kumelė" (Elbingo žodynėlio 433 žodis)[88]. Pirmiausia aišku, kad tai nėra bendras visų trijų baltų kalbų žodis, nes latvių kalbos žodžio konsonantizmas rodo, kad latviams šis žodis yra skolinys. Antra, labai neaišku, ar prūsiškas kumelės pavadinimas iš tikrųjų yra tos pačios šaknies žodis, kaip liet. *kẽvė* ir lat. *ķève*.

Peržvelgus lietuviškus šio pavadinimo variantus, iš karto į akis krinta keistas šaknies vokalizmas: *-ė-*, *-ie-*, *-ei-*. Dar A. Becenbergeris, aiškindamas pr. *kaywe* kilmę, siejo prūsišką žodį su tariama lietuvių kalbos žodžio forma **kievė*[89]. A. Becenbergerio mintį pakartoja ir R. Trautmanas[90]. K. Būga 1910 m. gegužės mėn. 13 d. laiške J. Endzelynui, kalbėdamas apie R. Trautmano veikalą, be kita ko nurodo „südlit. *kẽvė XII, 142 yra geros fantazijos darbas"[91]. Kaip matome, tokia forma, kokią kažkada įsivaizdavo A. Becenbergeris, dabar jau yra „Lietuvių kalbos žodyne". Tačiau mums atrodo, kad vis dėlto K. Būga buvo teisus, teigdamas, kad tokia forma fantazijos darbas. Formos su *-ie-* yra užrašytos tose Lietuvos vietose, kur *ė* > *ie* (Ignalina, Vidiškės), arba jų kaimynystėje (Daugėliškis), kur žodis *kíevė* šalia *dėdė* ar *tėvas* gali pasitaikyti kaip sporadiškas iš gretimos tarmės atėjęs reiškinys. Forma *keĩvis* taip pat veikiausiai netikras dalykas, nes užrašyta ji vienintelį kartą Klaipėdos apylinkėse, gal būt vietoje gerai nenugirsto *kėvis*. Nors čia dar galėtų būti ir koks nors sporadinis *ė* į *ei* išvirtimas, koks kartais pasitaiko Kuršių pamario žvejų šnektoje ir lyviškose latvių tarmėse[92]. Tokiu būdu labiausiai patikima lietuvių kalbos šio pavadinimo forma yra *kẽvė* (su šaknies balsiu *ė*).

Pastaruoju metu daugelis kalbininkų, tiesą sakant, dažniausiai suomių ir baltų kalbų santykių tyrinėtojų, yra tos nuomonės, kad latviai šį žodį yra pasiskolinę iš lyvių, plg. lyv. *kẽv* „kumelė", o lietuviai, savo ruožtu, jį pasiskolinę iš latvių ir modifikavę reikšmę[93]. Tokiai nuomonei iš dalies linkęs pritarti ir J. Endze-

[86] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 189; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 352.

[87] A. Lyberis, Kalbos kultūra, 7, p. 60–61.

[88] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 88.

[89] A. Bezzenberger, BB, 23, p. 318; 27, p. 168.

[90] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. XII, 142, 351.

[91] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 820.

[92] J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Lietuvių žvejų tarmė prūsuose, Kaunas, 1933, p. 5–6; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 75; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 138–139; M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, p. 150–166.

[93] V. Thomsen, Samlede Afhandlinger, IV, Köbenhavn, 1931, p. XI; I. H. Toivonen, Finnisch-ugrische Forschungen, 20, p. 144; J. Mikkola, Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, 2, p. 443.

lynas[94], pirmiau lat. *kęve* laikęs lituanizmu (...wohl aus li. *kėvė* „кляча“)[95]. Lituanizmu lat. *kęve* laiko ir D. Zemzarė[96]. Sprendžiant liet. *kėvė*, lat. *kęve* kilmės klausimą, mums atrodo, labai svarbų vaidmenį vaidina pr. formos *kaywe* kilmė. Jeigu latviai savo žodį gavo iš lyvių, o lietuviai iš latvių, tada apie kokį nors pr. *kaywe* ryšį su minėtais lietuvių ir latvių žodžiais negalėtume kalbėti, nes tokį procesą labai sunku įsivaizduoti chronologiniu atžvilgiu, o, be to, ir apskritai baltams nebūdinga kokius nors žemdirbystės ar gyvulininkystės terminus skolinti iš Pabaltijo suomių – daug dažnesnis yra priešingas procesas.

Kad šis arklio pavadinimas nėra skolinys iš lyvių, rodytų ir tas faktas, kad liet. *kėvė*, mums atrodo, turi labai patikimą etimologiją. E. Frenkelis šį žodį sieja su pr. *keuto* „oda“, liet. *kėvalas* ir kt.[97] Tokiai E. Frenkelio etimologijai daugelyje kalbų galima surasti įvairių semantinių paralelių, plg. liet. *skūrà* „prasta kumelė, prastas arklys“, *skūrinis* „prastas arklys“: liet. *skūrà* „oda“ (< baltr. скура), liet. *lùpena* „prastas arklys“: liet. *lùpti*, lat. *âdiniẽks* „prastas arklys“ : lat. *âda* „oda“, rus. одёр „prastas, tingus arklys“ : rus. драть „lupti, dirti“, vok. *Schindmähre* „prastas arklys“ : vok. *schinden* „lupti, dirti“[98].

Pr. *kaywe*, kaip minėjome, A. Becenbergeris ir R. Trautmanas siejo su liet. **kiẽvė*. Tačiau pr. *kaywe* gali būti kilęs netgi iš lietuvių *kėvė*. Į prūsų kalbos žodžio šaknies vokalizmą, gal būt, reikėtų žiūrėti kaip į paprastą perrašymo ar užrašymo klaidą vietoje **kieywe* ar **keywe*, plg. Elbingo žodynėlio *Plieynis* (38-tas žodis) : liet. *plėnys*, *pleynis* (75-tas žodis) : liet. *plėnis*, *plėvė*. Elbingo žodynėlio rašyboje *-y-* kartais, atrodo, galėjęs žymėti prieš jį esančio balsio ilgumą[99]. Pagaliau šis *-y-* galėjo perrašant atsirasti dėl šalia esančių *Sweykis*, *Arwaykis*.

Atrodo, pagrįstai J. Endzelynas abejoja A. Becenbergerio pr. *kaywe* siejimu su liet. *kaĩmenė* „banda“, nes *kaĩmenė* reiškia ne „arklių būrys“, o apskritai – „kaimo gyvuliai“. Tačiau J. Endzelyno mėginimas pr. *kaywe* taisyti į **kanwe* ir sieti su slav. *конь* „arklys“, spėjant, kad *-vė* yra tokia gat galūnė, kaip ir lietuvių kalbos žodžio *kárvė*, labai neįtikimas. Tiesą sakant, J. Endzelynas kategoriškai to ir neteigia (Varbūt...)[100].

Tokiu būdu gal patikimiausia būtų hipotezė, jog *kėvė* pirmiausia atsirado lietuvių kalbos dirvoje „prastos kumelės“ reikšme, o paskui iš lietuvių kalbos jau apskritai „kumelės“ reikšme pateko į prūsų ir latvių kalbas.

Latvių kalboje randamos gana keistos minėto arklio pavadinimo formos *kaĩve* „arklys“ (Vecaucė), *kàivele* „su niekinamu atspalviu arklio ar kumelės vardas“ (Lubana, Meiranai, Cesvainė, EH, I, 575). Dvibalsį *-ai-* šiuose žodžiuose veikiausiai reikėtų aiškinti kaip atsiradusį substitucijos keliu, nes latvių kalbos žodžiuose po *-k-* paprastai nebūna priešakinės eilės balsių.

Baltų kalbose esama labai daug įvairių arklio pavadinimų, dažniausiai būdingų tik atskiroms šios grupės kalboms. Šie pavadinimai paprastai pažymi kokią nors arklio ypatybę, turi niekinamą ar maloninį reikšmės atspalvį.

[94] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 187.
[95] EM, II, p. 377.
[96] D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, Rīgā, 1961, p. 45.
[97] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 248.
[98] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 58; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 254.
[99] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 26; FBR, XII, p. 148; XV, p. 101.
[100] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 187.

Liet. *kuĩnas* „menkas, liesas, silpnas arklys; kėvė“ jau randamas K. Širvydo žodyne (III-jame, 1642 m., leidime):

Szkapá Caballus tardus Kuynas
Szkapi Caballinus Kuynißkas
Szkapiná (Caballinus caro. Arkliena)
kuyníena. (Dict., 436).

Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse žodis *kuĩnas* vartojamas kaip būdvardis „beragis“ reikšme (plg. *kuĩnas veršis, kuinà kárvė*, Daugėliškis, Tverečius). Žodis *kuĩnas* „prastas arklys“ ten nevartojamas, jo vietoje vartojama *kėvė*. K. Būga panašų daiktavardžio pavirtimo būdvardžiu atvejį įžiūri ir liet. *taũras, taurùs* „doras, geras, tinkamas“ : *taũras* „laukinis galvijas (Bos primigenius)“[101]. Lietuvių kalboje toks prasto arklio pavadinimas labai paplitęs: jis vartojamas literatūrinėje kalboje, randamas didelėje tarmių dalyje. Tačiau kitos baltų kalbos jo nepažįsta. Šalia *kuĩnas* pasitaiko ir šio žodžio variantas *kulĩnas* (LKŽd., VI, 844), o taip pat *škùina* (Kapsukas, Tirkšliai). Žodį *kuĩnas* veikiausiai reikėtų sieti su kitais pastarąjį labai primenančiais baltų kalbų arklio pavadinimais.

Tai liet. *kùika* „liesa, menka kumelė, kėvė, kuinas“, *kuikas, kùikė, kuĩkė* (LKŽd., VI, 779), lat. *kuĩka* „prastas arklys“ (EM, II, 300). Su šiais pavadinimais, tur būt, reikėtų sieti ir pr. *paustocaican*<*pausto* „laukinis“+*caican* „arklys“ (Elbingo žodynėlio 654 žodis)[102], lat. *kaĩkaris* „kuinas, prastas arklys“ (EM, II, 132), liet. *kaĩkaras* „labai aukštas žmogus; tinginys“, plg. t. p. liet. *kaĩkaruoti* „stipti, gaišti“ (LKŽd., V, 48). E. Frenkelis toliau šiuos žodžius sieja su skr. *kekaraḥ* „žvairas“, lot. *caecus* „aklas“, air. *caech* „vienakis“, got. *haihs* „vienakis“[103]. Lietuvių kalbos žodžių *kuĩnas, kùika* šakninio *-ui-* atsiradimą jis aiškina neigiamu šių žodžių prasmės atspalviu. Apskritai ši etimologija kelia nemaža abejonių. Mums atrodo, kad baltiškieji žodžiai gali būti atsiradę visai kitu būdu: juos, gal būt, reikėtų sieti su liet. *keĩpti* „menkėti, silpnėti, liesėti“, *kaĩpti* „nykti, silpnėti; alpti“. M. Mairhoferis labai abejoja, ar ir skr. *kekaraḥ* šalia ta pačia reikšme vartojamų *kedara-, teraka-* sietinas su lot. *caecus* ir kt.[104]

Liet. *škùika* „prastas arklys“ taip pat sietinas su *kùika*. *š-*, kaip ir žodyje *škùina*, galėjo atsirasti dėl kontaminacijos su *škapà* ar kuriuo kitu žodžiu arba tiesiog galėjo būti pridėtas kaip savotiškas ekspresijos sustiprinimas (plg. *kabálda* : *škabálda* „kas eina šlubuodamas“, *kìnka* : *škìnka* „sudžiūvęs žmogus ar gyvulys“)[105]. Į šią pačią grupę skirtini ir liet. *kluĩka, šluĩka*.

Daug prasto arklio pavadinimų lietuvių kalboje atsirado semantiškai tuo pačiu būdu: jie kilo iš žodžių, reiškiančių „baigtis, dvėsti, galą gauti“ ar tiesiog reiškiančių „nudvėsusio gyvulio kūną“. Šie pavadinimai paprastai vartojami kalbant ne tik apie arklius, bet ir apie kitus senus, prastus gyvulius. Tokios kilmės yra:

Liet. *baĩgena, baiglíena, baĩgšena*, plg. liet. *baĩgtis* „galą gauti, mirti“.

---

[101] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 297; II, p. 318, 635; А. Сабаляускас, Проблемы индоевропейского языкознания, Москва, 1964, p. 63.

[102] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 91, 391; Prūsų kalbos paminklai, p. 72.

[103] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 202.

[104] M. Mayrhofer, Et. Wb., I, p. 264.

[105] Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 191–192.

Liet. *diẽngalis, dienagalỹs, dienãgalis* (LKŽd., II. 346, 347) < liet. *dienà* + *gãlas*, plg. lat. *diengalis* „ein altes, durch zähes Leben sich auszeichnendes Wesen" (EM, I, 483).

Liet. *dvasnà, dveskà, dvẽslyna, dvẽsena, núodvasa* (LKŽd., II, 672, 679, 680), plg. liet. *dvẽsti* „stipti", *dvasnà* „nudvėsusio gyvulio kūnas", *dvẽsena*.

Liet. *gaĩšena, gaĩštaras, gaĩštara, núogaiša* (LKŽd., III, 37–8, 41), plg. liet. *gaĩšti* „galą gauti", *gaĩšena* „nudvėsusio gyvulio kūnas".

Liet. *maità*, plg. liet. *maità* „nudvėsusio gyvulio kūnas".

Liet. *padlà*, plg. liet. *padlà* „dvėseliena" < lenk. *padło*.

Liet. *púolena*, plg. liet. *pùlti* „gala gauti", *púolena* „nudvėsusio gyvulio kūnas".

Liet. *sprógena, núosproga*, plg. liet. *sprógti* „stipti, dvėsti".

Liet. *stìpena*, plg. liet. *stìpti, stìpena* „nudvėsusio gyvulio kūnas".

Panašiu būdu atsirado ir kita lietuvių kalbos prasto arklio pavadinimų grupė:

Liet. *kuĩbena, kùiba* (LKŽd., VI, 778), plg. liet. *kuibina* „iš kojenų padarytas apavas; naginė" < lat. *kuĩba, kuĩbẽna* „nuo gyvulio kojų nulupta oda; iš tokios odos padarytas apavas", plg. est. *koib* „koja"[106].

Liet. *lùpena, lupsnà, lupynà, lùpeta, lupỹnė, lùpkė*, plg. liet. *lùpti* „dirti, odą lupti", *lùpena* „lupama žievė, nuolupa".

Liet. *skūrà, skūrìnis*, plg. liet. *skūrà* „oda" < baltr. скура.

Į tą pačią semantinę grupę skirtini:

Lat. *âdiniẽks, âdniẽks, âdenis, âdeniẽks, âdenĩca, âdminis* (EM, I, 236; EH, I, 192), plg. lat. *âda*, liet. *óda*.

Liet. *kalabãnas* (LKŽd., V, 100), plg. liet. *kalabãnas* „gramozdas".

Liet. *kaplỹs* (LKŽd., V, 238), plg. liet. *kaplỹs*.

Liet. *kybelka* „sulysęs, netvirtomis kojomis gyvulys (ppr. arklys)" (LKŽd., V, 720), plg. liet. *kìbelkos* „juok. kojos".

Liet. *kluknà* (LKŽd., VI, 165), plg. *kluksėti* „kvakšėti", *kluknóti* „klukšniais lakti".

Liet. *klùmpis* (LKŽd., VI, 171), plg. liet. *klùmpis* „ištižęs ar apsileidęs žmogus".

Liet. *kramùkas* „visai mažas, negreitas arklys" (LKŽd., VI, 418), plg. liet. *kramas* „nušašėlis, susna", *kramùila* „kas mažas, neužaugęs".

Liet. *kriklà* „liesas arklys" (LKŽd., VI, 580), plg. *krìkti* „darytis netvirtam".

Liet. *kriókas* „didelis, nevykęs, nerangus žmogus ar arklys", *kriókis* (LKŽd., VI, 602, 603), plg. liet. *kriõkti*.

Liet. *kulčius* „tingus arklys", *kùltena* „nuvarytas arklys, kuinas" (LKŽd., VI, 821, 850), plg. liet. *kùlti* „mušti, perti".

Liet. *lapatkis* (LKŽd., VII, 142), plg. liet. *lapatúoti* „sunkiai, nerangiai eiti", *lapatõkas* „apsileidęs žmogus", *lapõnas, lapnõtis* „kas lapsnoja (apie arklį)".

Liet. *lòbeda, lòbena* (LKŽd., VII, 637), gal būt, reikėtų sieti su liet. *lẽbeda* „ištižęs, nerangus, liurbis".

Liet. *susnà*, plg. liet. *sùsti* „džiūti".

Liet. *klẽperis* (LKŽd., VI, 50) < vok. *Klepper*.

Liet. *krãgas* (LKŽd., VI, 395), *krãkas, strẽkas, škrãkas* galėjo būti paskolinti iš vokiečių arba latvių kalbų, plg. vok. dial. *Kracke, Kragge*[107], lat. *krãg'is, skrãg'is*.

[106] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 296; EM, II, p. 300.

[107] F. Frischbier, Preussisches Wörterbuch, I, p. 416.

Minėti lietuvių kalbos pavyzdžiai aptinkami Klaipėdos krašte. Latviai tokius prasto arklio pavadinimus taip pat yra gavę iš vokiečių.

Liet. *lušõkas* < lenk. *łoszak* (LKŽd., VII, 712).

Liet. *škapà* < lenk. *szkapa*. Tos pačios kilmės veikiausiai ir liet. *škabàrda*.

Nepaprastai daug įvairios kilmės „prasto arklio" pavadinimų randame latvių kalbos tarmėse:

Lat. *ābīderis* „ein mageres Pferd", plg. lat. *àbìderis*, *ārdbīlis* „ein gabelartiges Werkzeug, mit dem man die Darrbalken von einander stösst" (*ārds*+*bīdît*) (EH, I, 191; EM, I, 241).

Lat. *begìs* „ein altes Pferd" (EH, I, 211). Kilmė neaiški.

Lat. *bèmbelis* „ein steifes, faules Pferd" (EM, I, 278, 279; EH, I, 212), plg. lat. *bèmbelis* „ein Schimpfwort", *bemberis* „ein knotiger Baum", liet. *bembỹs*, *bamblỹs*.

Lat. *bestis* „ein altes Pferd", *bešķis* „ein Pferd" (EM, I, 281) J. Endzelynas linkęs kildinti iš slav. *bestija*.

Lat. *blànkāns* „ein träges Pferd" (EH, I, 226), gal būt, reikėtų sieti su lat. *bleñkt* „gaffen".

Lat. *cõbiķis* „eine Schindmähre" (EH, I, 279), plg. lat. *cõbliņš* „ein langsamer Mensch".

Lat. *čapāns* „ein altes, hinfälliges Pferd", *čāpis* „ein träges Pferd" (EM, I, 408; EH, I, 285), plg. lat. *čâpât* „langsam gehen", *čāpulis* „jem., der langsam geht".

Lat. *čapris* „ein altes, schlechtes Pferd", plg. lat. *čaprs* „schlecht, elend" (EM, I, 404).

Lat. *čem̃bris* „ein altes, schlechtes Pferd" (EM, I, 409) J. Endzelynas linkęs sieti su kuršių **cembris*, plg. liet. *kem̃bras* „liesas, prakaulus".

Lat. *drēberis* „ein grosses, mageres Pferd; ein schnelles, feuriges Pferd" (EM, I, 497; EH, I, 333) J. Endzelynas linkęs kildinti iš vok. *Traber* „bėgikas; gerą ričią turintis arklys".

Lat. *kacāps* „ein mageres Pferd" (EH, I, 572) veikiausiai kilęs iš niekinamąjį atspalvį turinčio tautybės pavadinimo.

Lat. *kàibala* „slikta ķēve" (EH, I, 573) veikiausiai perdirbta iš rus. кобыла.

Lat. *kaîkaris* „eine Art Pferd; eine Schindmähre" (EM, II, 132), plg. lat. *kaîkaris* „ein Zerlumpter, ein Habenichts", liet. *kaĩkaras* „labai aukštas žmogus; tinginys, valkata".

Lat. *kaņa* „ein Pferd" (EH, I, 585) J. Endzelynas linkęs kildinti iš rus. конь.

Lat. *kanēris* „eine Schindmähre" (EH, I, 584), plg. lat. *kaneris* „ein Hase", gali kartais būti ir rus. конь perdirbinys.

Lat. *kankans* „ein schlechtes Pferd", *kankāns* „ein grosses, mageres Pferd" (EM, II, 155, 156), plg. lat. *kankât* „mit grossen, müden Schritten gehen, traben", lat. *kankāns* „etwas Grosses, Schweres, Weiches".

Lat. *kārķis* „ein altes Pferd", *kāķis* (EM, II, 197), gal būt, reikėtų sieti su lat. *kārķis* „der Haken", *kāķis*.

Lat. *kāsis* „eine Schindmähre" (EH, I, 606) J. Endzelynas linkęs sieti su lat. *kàsis* „der Haken". Tokiam siejimui pritartų ir lat. *kārķis* kilmės mūsų aiškinimas.

Lat. *ķencītis* „ein schlechtes Pferd" (EM, II, 365), plg. lat. *ķeñcis* „der Schmad-derer, Trödler".

Lat. *klam̃pa* „eine Schindmähre, ein altes, steifes Pferd, ein lahmes Pferd", *klampis* „ein altes Pferd" (EM, II, 212; EH, I, 609) veikiausiai reikėtų sieti su lat. *klam̃pât* „schwerfällig gehen".

Lat. *klams* „ein altes, mageres, schwaches Pferd" (EM, II, 212) J. Endzelynas linkęs sieti su liet. *klemnas* „silpnas". Tačiau mums atrodo, įtikimiau būtų lat. *klams* kildyti iš rus. хлам „šlamštas, laužas".

Lat. *klam̃za* „ein altes, abgemagertes Pferd, die Schindmähre" (EM, II, 212; EH, I, 610), plg. lat. *klamža, klamza* „jem., der mit schweren Schritten geht", lat. *klam̃zât* „schwerfällig gehen".

Lat. *klang'is* „ein grosses, abgemagertes Pferd", *kleñg'is* „eine Schindmähre" (EM, II, 214, 223) J. Endzelynas sieja su lat. *klęng'is* „der Bummler, Taugenichts".

Lat. *klaũga* „eine Schindmähre" (EH, I, 611), plg. lat. *klaũg'is* „ein Stück Holz; ein Grossmaul".

Lat. *knadzis* „ein altes Pferd", *knadze* „eine alte Stute", plg. lat. *knag'is* „ein Haken oder ein Pflock" < vok. *Knagge* (EM, II, 241; EH, I, 626).

Lat. *kõksis* „eine Schindmähre" (EH, I, 640) kilmė neaiški. Gal reikėtų sieti su lat. *kuksis* „ein fuchsiges, gelbes Pferd" arba *kuksît* „langsam gehen".

Lat. *krabiņš* „ein altes, abgemagertes Pferd" (EM, II, 255) gal reikėtų sieti su lat. *krabiķis* „ein in die Erde gesteckter ästiger Pfahl, an dem man Getreide auf dem Felde trocknet", *krabinât* „krabbeln, sich fortbewegen".

Lat. *krag'is* „die Schindmähre", *krãg'is, skrãg'is* „ein altes Pferd", *krakis* „ein schlechtes, schwaches Pferd" yra kilę iš vok. *Kracke, Kragge* (EM, II, 255, 256, 265).

Lat. *krampis* „ein altes, mageres Pferd" (EM, II, 258; EH, I, 641) veikiausiai reikėtų sieti su lat. *kram̃pis* „der Schliesshaken".

Lat. *krapants* „ein schwaches, mageres Pferd" J. Endzelynas linkęs sieti su liet. *krapinėti* „sunkiai eiti" (EM, II, 260).

Lat. *krapšķis* „ein altes, mageres Pferd", *krapšis* (EM, II, 260; EH, I, 642), plg. lat. *krapis* „ein Schimpfname".

Lat. *krepsis* „eine Schindmähre" (EH, I, 649), plg. lat. *krepecêt* „stilll husten", *krepeči* „Schleimauswurf".

Lat. *krimpa* „ein mageres Pferd" (EM, II, 279), plg. lat. *krim̃pãns* „ein weinendes kleines Kind", *krimpa* „als Schimpfwort für eine hagere Weisperson".

Lat. *kroksis* „eine Schindmähre" (EH, I, 658), gal būt, reikėtų sieti su lat. *kruķis* „die Krücke, die Ofengabel", *krukīte* „Schimpfname für ein kleines Mädchen".

Lat. *ļamāks* „ein dickes, schwerfälliges Pferd" (EM, II, 530), plg. lat. *ļamaka* „ein Mensch, der seinen Körper nicht stramm hält, ein Plumpsack", *ļamāns* „ein grosser, plumper, gefrässiger Mensch od. Hund".

Lat. *limaks* „ein faules Pferd" (EH, I,742), gal būt, reikėtų sieti su ankstesniuoju pavadinimu.

Lat. *mîtenis* „ein eingetauschtes Pferd; die Schindmähre", *mietenis* „die Schindmähre" J. Endzelynas sieja su lat. *mît* „tauschen", plg. *mīta̧a* „Name einer schlechten Kuh od. Stute" (EM, II, 649, 656).

Lat. *naina, naine* „ein mageres, abgejagtes Pferd" (EM, II, 690) gal reikėtų sieti su lat. *naine* „die Witwe" < est. *naene* „Weib"?, plg. *tā tāda naĩne vien ir* (von ei-

ner weiblichen Person, EH, II, 3). Iš niekinamo moters pavadinimo galėjo atsirast ir gyvulio pavadinimas.

Lat. *nâtnene* „die Schindmähre", *nātanais zirgs* „die Schindmähre", *nâtenis* „ein schwaches, weisses Pferd", *nâtna ķēve* „eine schwächliche Stute", *nâtns zirgs* „ein weisses und schwaches Pferd" (EM, II, 702), plg. lat. *nâtns* „die Leinwand", kurio pirminė reikšmė buvusi „iš dilgėlių": *nâtre* „dilgėlė". Dėl žodžio *nâtns* „prastas" reikšmės, plg. *kārklu vācietis* „spottende Benennung für einer Deutschtuer, dem es doch nicht gelingt".

Lat. *stīvnica* „ein steifes Pferd", *stīvuicis* (EM, III, 1077), plg. lat. *stîvs* „steif, starr" < vid. vok. žem. *stīf.*

Lat. *storaks* „ein träger Mensch od. ein solches Pferd", *storags* (EM, III, 1080; EH, II, 584), plg. lat. *stoŕcka* „Schimpfname für ein weibliches Lebewesen", *storgaks* „ein Dicker, Unbeholfener".

Lat. *svanaris* (?) „ein abgemagertes Pferd", *zvanārs* „ein altes, schwaches, mageres Pferd" (EM, III, 1143; IV, 765; EH, II, 814), plg. lat. *zvanārs* „alte, schlechte, hässliche Uhr" < rus. звонарь „Glöckner; Schwätzer".

Lat. *teslis* „ein faules Pferd", plg. lat. *test* „keuchen" (EM, IV, 168).

Lat. *tūcis* „ein faules Pferd" (EM, IV, 278), gal būt, reikėtų sieti su lat. *tūkât* „stossen, kneten, stopfen".

Latvių kalbos tarmėse randame daug ir kitų arklio pavadinimų, dažniausiai susijusių su kuria nors šio gyvulio ypatybe:

Lat. *aĩcis* „das Pferd (scherzhafte Bezeichnung)" (EM, I, 12), gal būt, reikėtų sieti su lat. *àita, aĩča* „Schaf".

Lat. *auzainis* „Pferd", *àusaînis* (EM, I, 231; EH, I, 188, 189), plg. lat. *auzas* „Hafer".

Lat. *briêdis* „ein elenhaariges Pferd" (EM, I, 337; EH, I, 243), plg. lat. *briêdis* „das Elen".

Lat. *ēbelis* „ein stolzes Pferd", *ēberis* „Schimpfwort für ein altes Pferd", *ēberis* „ein gutes Pferd; ein flinkes Pferd von kleinem Wuchs" (EM, I, 572; EH, I, 371) gal kartais reikėtų sieti su vok. *Eber* „kuilys".

Lat. *gàisuonis* „ein wildes, unbändiges Pferd" (EH, I, 378), plg. lat. *gàisuonis* „ein Windbeutel; ein unruhiger Mensch", lat. *gàiss* „die Luft".

Lat. *rēceknis* „ein heftig wiehernder Hengst", plg. *rèkt* „brüllen, heulen" (EM, III, 517).

Lat. *spārdauniece* „eine Stute, die auszuschlagen liebt", *spārdaunīce* (EM, III, 986), plg. lat. *spārdīties* „um sich schlagen".

Lat. *sperška* „eine ausschlagende Stute" (EH, II, 548), plg. lat. *speît* „ausschlagen".

Lat. *stakņa* „ein Pferd, das beim Ziehen einer Fuhre hin wieder stehen bleibt" (EM, III, 1041), plg. lat. *staknît* „stehen bleiben".

Lat. *svipastis* „ein Pferd, das mit dem Schwanz um sich schlägt", plg. lat. *svàipît* „peitschen" + *aste* „der Schwanz" (EM, III, 1160).

Lat. *tiza* „eine Stute, die lahmt, nicht vorwärtskommt" (EM, IV, 199), plg. lat. *tizât* „lahmen, hinken".

Lat. *tramdis* „ein scheues Pferd", *tramiķis* (EM, IV, 221), plg. lat. *tramîgs* „scheu, wild".

Lat. *žiblis* „ein Pferd mit einem Auge“ J. Endzelynas linkęs sieti su lat. *žibt* „flimmern, geblendet werden“ (EM, IV, 808).

Lat. *žlanga* „ein Pferd, das viel Wasser trinkt“ (EM, IV, 815), plg. lat. *žlañgât* „lange, langsam und viel trinken (von Menschen und Pferden gesagt)“.

Lat. *žuklis* „ein schnelles Pferd“, plg. lat. *šukls* „schnell, flink“ (EM, IV, 829).

Su atskiromis arklio ypatybėmis susiję ir kai kurie lietuvių kalbos arklio pavadinimai:

Liet. *bėgūnas* „lengvo bėgimo arklys“, *bėguonėlis* (LKŽd., I, 597), plg. liet. *bėgti*.

Liet. *bìšius* „mažas arklys“, *bìškinas* „vidutinis, nestambus arklys“, *bìšė* „prasta kumelė“ (LKŽd., I, 700), plg. liet. *bìškénti* „smulkiais žingsniais bėgti“; gali būti garsažodinės kilmės, plg. *bišku* „jaučio šaukimo garsažodis“.

Liet. *gyvéntuvas* „dirbamas arklys“ (LKŽd., III, 379), plg. liet. *gyvénti*.

Liet. *karčiūkas* „gerų karčių arklys“ (LKŽd., V, 270), plg. liet. *kařčiai*.

Liet. *ristūnas* „lengvo bėgimo arklys“, *ristiniñkas*, *ristõkas* (A. Lyberis, 60)[108], plg. liet. *risčià*.

Liet. *šarūnas* „gerai šeriamas, puikus arklys“ (A. Lyberis, 61) veikiausiai reikėtų sieti su liet. *šórai* „prie kamanų akiūkliai, neleidžiantieji arkliams dairytis į šalis“.

Liet. *vežìmninkas* „stiprus, tinkantis vežimui traukti arklys“ (A. Lyberis, 61), plg. liet. *vežìmas*.

Liet. *žvigìnis* „gerai šeriamas, pavažiuoti į svečius skirtas arklys“ (A. Lyberis, 61), plg. liet. *žvýgauti* „nuolat žvengti“(?).

Liet. *kuñteris* „mažas, bet stiprus arklys“ (LKŽd., VI, 903) skolinys iš vokiečių, plg. vok. *Kunter*.

Liet. *risõkas* „lengvo bėgimo arklys“, slavizmas, plg. rus. рысак (A. Lyberis, 60).

Liet. *stainìnis* „gerai šeriamas, pavažiuoti į svečius skirtas arklys“, slavizmas, plg. lenk. *stajenny* (A. Lyberis, 61).

Tiek lietuvių, tiek ir latvių kalbose galima išskirti grupę arklių pavadinimų, būdingų daugiausia vaikų kalbai. Šie pavadinimai dažniausiai yra garsažodinės kilmės.

Liet. *ýgagas* „arklys (vaikų kalboje)“, *yčiùkas* „kumeliukas“ (LKŽd., IV, 7, 20), plg. liet. *ygaga* „interj. arklio žvengimo garsui nusakyti“.

Liet. *kažis* „kumelys“, *kòžė* „kumelė (vaikų kalboje)“, *kòžis* „arklys, kumeliukas (vaikų kalboje)“, *kòžius*, *kùzė* „arklys (vaikų kalboje)“, *kuzià*, *kùzis kùzius*, *kùžis*, *kùžius* (LKŽd., V, 464; VI, 392, 1017, 1018, 1021, 1022), plg. liet. interj. (šaukiant arklį) *kùš*, *kuzì*, *kuzià*, *kuziù*, *kùž*, *kužiù* ir kt.

Liet. *kiřkilas* „eržilas“ (LKŽd., V, 836), plg. liet. *kiřkti*.

Lat. *ciginš*, *ciga*, *cigus* „das Füllen, das Ross“, *cigulis* „das Füllen“, *čiga* (EM, I, 379; EH, I, 269, 290), plg. lat. *ciga*, *cig* „Lockruf für Füllen, für Pferde“.

Lat. *kose* „Kosename für eine Stute“, *košiņš* „das Pferd, Pferdchen (gew. in der Kindersprache)“, *koša*, *košiņa košis*, *košelis*, *kuziņa* „ein junges Pferd, ein Pferd überhaupt in der Kindersprache“, *kuze* „ein Füllen“, *kuzlis*, *kuža* „das Pferd, ein kleines Füllen“, *kužiņa* „Liebkosungswort für ein Pferd“ (EM, II, 255, 331; EH, I, 639, 681), plg. lat. *kuz*, *kuze*, *kužu* „ein Lockruf für die Pferde“.

[108] A. Lyberis, Kalbos kultūra, 7, p. 59–63.

Lat. *sugulis* „ein kleines Füllen", *sūgulis*, *suka* „das Füllen (in der Kindersprache)", *sukulis* „ein kleines Füllen", *sukuliņš*, *sukuls*, *suksis* „ein Pferd, das nicht mehr gut laufen kann", *sukulis* „ein nicht sehr starkes Pferd", *šuka* „ein junges hübsches Pferd od. Füllen" (EM, III, 1117, 1118; IV, 105; EH, II, 600, 601, 607, 657), plg. lat. *suk*, *suku*, *šuk*, *šuku* „Interjektion, Lockruf für ein Füllen".

Lat. *tprūta* „das Pferd (in der Kindersprache)", *tprūtiņa*, *tprūte* (EM, IV, 217), plg. lat. *tprū* „Interjektion, gebraucht um Pferde zum Stehen zu bringen".

Lietuvių ir latvių kalbose yra gana daug arklio vardų, susijusių su šio gyvulio spalva (tiek lietuvių, tiek ir latvių kalbose randame nemaža spalvų vardų, vartojamų tik kalbant apie arklius):

Liet. *bal̃tis*, *baltõkas*, *baltàsis*, *baltẽlis*, *bal̃ckis*, *bal̃čius*, *balt(a)mar̃gis*, *balt(a)ker̃šis*, *baltplẽsnis*, *balt(a)gal̃vis*, *balt(a)kãklis*, *balt(a)kãktis*, *balt(a)kar̃tis*, *balt(a)kõjis*, *baltasmùrglis*, *balt(a)prùsnis*, *balt(a)snùkis*, *balt(a)uodẽgis*, *baltaslẽpsnis* (LKŽd., I, 498–504; A. Lyberis, 62), plg. liet. *báltas*.

Liet. *beliõkas* „širmas arklys" (LKŽd., I, 604), slavizmas, plg. rus. беляк.

Liet. *bẽris*, *bẽris*, *bėràsis*, *bėrõkas*, *bėriõkas*, *bėriõtė*, *bėrìnas*, *bėrùkas*, *bėriùkas*, *bėrẽlis*, *bėrūnėlis*, *bėruõlis*, *bėrvalėlė*, *bẽrširvis* (LKŽd., I, 625, 632; A. Lyberis, 62), plg. liet. *bẽras*, *bėrvas*.

Liet. *blẽsis*, *blèsis*, *blìsis* „arklys su baltu ruožu per kaktą; laukis" <vok. *Blässe* (LKŽd., I, 737, 752; A. Lyberis, 62).

Liet. *briedplaũkis* „briedžio plauko spalvos, rudširmis" <liet. *bríedis* + *pláukas* (LKŽd., I, 853; A. Lyberis, 63).

Liet. *brìšis*, plg. liet. *brìšas* „palvas; tamsiai rausvas, briedžio spalvos" (LKŽd., I, 867; A. Lyberis, 62—3).

Liet. *brũnis*, *brũnasis* (LKŽd., I, 894), plg. liet. *brũnas* „juodbėras, rusvas", *briũnas* <vok. žem. *brūn*[109].

Liet. *bulãnas* „šviesiai gelsvo plauko arklys; geltis" <rus. буланый „sartas, raudas (arklys)" (LKŽd., I, 939; A. Lyberis, 63).

Liet. *cinãkis* „arklys su baltomis, žvairomis akimis" (LKŽd., II, 20) <*cinas* „alavas" (<vok. *Zinn*) + *akìs*.

Liet. *čẽkis* (LKŽd., II, 41; A. Lyberis, 62), plg. liet. *čẽkas* „margas" <vok. *Scheck*[110].

Liet. *darãšis*, *darãšius*, *derẽšis*, *derẽšius*, plg. liet. *darãšas*, *derẽšas* „sartas (raudas) su baltais plaukais (apie arklį), timsras" <lenk. *deresz* <vengr. *deres* (LKŽd., II, 183, 277; A. Lyberis, 62; K. Bartkus, 382[111]).

Liet. *gel̃svis*, *gelsvõkas*, *gelsvàsis*, *gel̃tis*, *geltẽlis*, *geltàsis* (LKŽd., III, 220, 221, 223; A. Lyberis, 63), plg. liet. *gel̃svas*, *gel̃tas*.

Liet. *gniedis* „bėras arklys" (LKŽd., III, 458), plg. liet. *gniedas* „bėras" <rus. гнедой.

Liet. *júõdis*, *juõckis*, *juodõkas*, *juodàsis*, *juodùkas*, *júodberis*, *juodbriūnis*, *juodmar̃gis*, *júodširmis*, *júodširvis*, *júodžerkštis*, *júodplẽsnis*, *juod(a)gal̃vis*, *juod(a)kãklis*, *juod(a)kar̃tis*, *juod(a)kõjis*, *juod(a)prùsnis*, *juod(a)snùkis*, *juod(a)uodẽgis* (LKŽd., IV, 398, 400–10; A. Lyberis, 62), plg. liet. *júodas*.

---

[109] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 60.

[110] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 72.

[111] K. Bartkus, Literatūra ir kalba, VI, p. 371–393.

Liet. *kaštãnas, kaštãnis, kaštõnas, kaštõnis* (LKŽd., V, 401, 403; A. Lyberis, 62), plg. liet. *kaštãnas* „rusvaplaukis“, *kaštõnas, kaštãnas* „toks medis ir jo vaisius“, *kaštãnas* <lenk. *kasztan.*

Liet. *kéršis* (LKŽd., V, 624), plg. liet. *kéršas* „lopais juodas, lopais baltas“.

Liet. *láũkis, laukõkas, laukaũsis, lauk(a)kãktis* (LKŽd., VII, 176, 178, 183, 184; A. Lyberis, 62), plg. liet. *láũkas* „baltu snukiu ar balta kakta“.

Liet. *moliũgis*, plg. liet. *moliũgas* „molio spalvos“.

Liet. *obuolaĩnis, obuolmušỹs* (A. Lyberis, 63), plg. liet. *óbuolmušas* „dėmėtas, nedideliais tamsiais ar šviesiais skrituliukais“, *obuolỹs*. M. Nydermano nuomone, liet. *óbuolmušas* yra klaidingas lenk. *jabłkobity* vertinys[112].

Liet. *pálšis, palšõkas, palšàsis, palšiùkas, palšbėris, palšmařgis* (A. Lyberis, 62, 63; K. Bartkus, 382), plg. liet. *pálšas* „šviesiai pilkas“.

Liet. *palvis, palvỹs* (A. Lyberis, 63), plg. liet. *palvas* „šviesiai geltonas, gelsvas“.

Liet. *pelėkis* (A. Lyberis, 63), plg. liet. *pelėkas* „pelės spalvos“.

Liet. *pelėnius* (A. Lyberis, 63), plg. liet. *pelenaĩ.*

Liet. *plėsnis* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *plėsnas* „rausvai ar rudai širmas“, slaviškos kilmės žodis, plg. rus. плеснь.

Liet. *pìlkis, pilkėlis* (A. Lyberis, 63), plg. liet. *pìlkas.*

Liet. *raudàsis, raudùkas, raũdžerkštis, raũdžilis, rùdširvis, raũdširmis, raũdširvis, raudonšiřmis, raudónbėris* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *raũdas* „rausvas, sartas“, *rùdas, raudónas.*

Liet. *sařtis, sartõkas, sartàsis, sartùkas, sartėlis* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *sařtas* „šviesiai bėras, gelsvas“.

Liet. *šalnis* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *šalnas* „lyg šalna, šerkšnu aptrauktas“.

Liet. *šėkis* „keršas arklys“ (Žagarė, Šakyna), plg. lat. *sẹķis* „ein buntes Pferd“ (EM, III, 815).

Liet. *šeřkšnis* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *šeřkšnas.*

Liet. *šiřmis, širmõkas, širmàsis, širmùkas, širmėlis, širmbėris* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *širmas* „baltas su maišytais tamsiais plaukais“.

Liet. *šiřvis, širvàsis, širvõkas, širvaĩnis, širvùkas, šiřvabėris* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *šiřvas* „baltas su maišytais tamsiais plaukais, širmas“.

Liet. *šỹvis, šyvàsis, šyvõkas, šyvùkas*, plg. liet. *šývas* „šviesiai pilkas“.

Liet. *žerkštỹs* (A. Lyberis, 62), plg. liet. *žeřkštas* „šerkšno spalvos“.

Lat. *âbuolainis* „wer geäpfelt ist (Beiname des Pferdes)“, plg. lat. *âbuõls* „der Apfel“, *âbuõlaîns* „geäpfelt“, *âbuõltaîns, âbuõluôts* (EM, I, 234–5; EH, I, 192).

Lat. *baltenis* „weisses Pferd, ein Schimmel“, *baltiņš, baltenīca* „eine weisse Stute“, *baltenīša*, plg. lat. *balts* „weiss“ (EM, I, 257; EH, I, 202).

Lat. *bẽris* „ein braunes Pferd“, *bẽrītis, bẽruks, bẽriņš*, plg. lat. *bẽrs* „braun“ (EM, I, 290, 291, 292; EH, 216).

Lat. *blesis* „ein Pferd mit einer Blässe“ <vid. vok. žem. *blesse* (EM, I, 314; EH, I, 228).

Lat. *briêdis* „ein elenhaariges Pferd“ (EM, I, 337; EH, I, 243), plg. lat. *briêdis* „das Elen“.

Lat. *brũnis* „ein braunes Pferd“, *bruñcis*, plg. lat. *brũns* „braun“ <vid. vok. žem. *brūn* (EM, I, 340, 341; EH, I, 246).

[112] M. Niedermann, ZfslPh, 4, p. 42–44; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 515.

Lat. *dãrcis* „ein scheckiges Pferd“, *dārķis*, plg. lat. *dãrks* „scheckig, bunt“ (EM, I, 447, 448).

Lat. *dũkanis* „ein braunes Pferd“, *dùkanis*, *dūcis*, *dùcis*, *dûcis*, *dūkainis* „gelbes Pferd mit schwarzer Mähne“, *dūkanbēris* „ein dunkelbraunes Pferd“, plg. lat. *dũkans* „graubraun“ (EM, I, 523, 525; EH, I, 346).

Lat. *dulis* „ein hellbraunes Pferd“, *dulimbēris* „ein dunkelbraunes Pferd“, plg. lat. *duls* „dunkelfarbig“ (EH, I, 340).

Lat. *dzeĺtis* „ein gelbes Pferd“, *dzeĺtnis*, *dzeltenis*, *dzeĺtinis*, *dzęltānis*, *dzęltainis*, plg. lat. *dzęltãns* „gelb“ (EM, I, 542; EH, I, 353).

Lat. *gaîķis*, in der Verbindung *gaîķa zirgs* „ein buntes (braun und grau gefleckte) Pferd“ (EH, I, 376), plg. lat. *gaiķis* „der Flüchtige, Unbändige“ (*zirgs iet kâ gaiķis)*, lat. *gaîķis* „aušīgs, vieglprātīgs, pārspīlęts cilvęks“ (EM, I, 584).

Lat. *kuksis* „ein fuchsiges, gelbes Pferd, der Fuchs“ veikiausiai kilo asimiliacijos keliu iš **puksis* < vok. *Fuchs* (EM, II, 301; EH, I, 668).

Lat. *làucis* „ein Pferd mit einer Blässe“, *làuķis*, *laukęne* „eine Stute mit einer Blässe“ (?), plg. lat. *làuks* „blässig“ (EM, II, 426, 428; EH, I, 722, 723).

Lat. *luõsītis* „ein Pferd, das *luoss* ist“, *luošelis* „ein gelbbraunes Pferd“, plg. lat. *luõss* „falb, gelbgrau“ (EM, II, 528).

Lat. *muõris* „ein braunblaues, graues Pferd“ (EM, II, 683; EH, I, 841), plg. lat. *muõris* „der Mohr“ (?).

Lat. *mũsainis* „ein geflecktes Pferd, ein Schimmelpferd“, plg. lat. *mũsaîns* „gefleckt, bunt“ (EM, II, 679).

Lat. *palseris* „ein hellgraues Pferd“, plg. lat. *palsaîns* „schimmelfarbig“, *paĺsans* (EM, III, 62–3; EH, II, 152).

Lat. *pelêce* „eine graue Stute“, *pelêķis* „ein graues Pferd“, plg. lat. *pęlęks* „grau“ (EM, III, 196; EH, II, 221).

Lat. *raũdis* „ein rotes Pferd“, plg. lat. *raũds* „rot, rötlich, braun“ (EM, III, 483).

Lat. *ripainis* „ein Apfelschimmel, ein Pferd mit runden Flecken; ein rundes, wohlgenährtes Pferd“, *rīpainis* „ein scheckiges Pferd“, plg. lat. *ripa* „ein runder Fleck“ (EM, III, 530, 539; EH, II, 373).

Lat. *saĺnis* „ein Eisschimmel“, *salniķis*, plg. lat. *saĺns* „schimmelfarbig“ (EM, III, 675).

Lat. *sarkanis* „ein hellbraunes Pferd“, plg. lat. *sarkans* „rot“ (EM, III, 720; EH, II, 443).

Lat. *seķis* „ein buntes Pferd“ veikiausiai kilęs iš lyv. *śek* „Schecke“ (EM, III, 815; EH, II, 476).

Lat. *sirķis* „ein Rotschimmel“, plg. lat. *sirks* „grauhaarig, gräulich“ (EM, III, 846).

Lat. *sirmis* „der Grauschimmel“, *sirmiņš*, *sirmsarītis*, plg. lat. *sirms* „grau“ (EM, III, 846, 847; EH, II, 489).

Lat. *sveķaĩnītis* „ein gelbes Pferd“, plg. lat. *svęķains* „harzig“ (EH, II, 613).

Lat. *ūbelis* „ein scheckiges Pferd; ein altes, hässliches Pferd“, plg. lat. *ūbele* „die Turteltaube“ (EM, IV, 403; EH, II, 740).

Prūsų kalbos paminkluose randame keletą tik šiai kalbai būdingų arklio pavadinimų.

Elbingo žodynėlyje užfiksuotas žodis – *Rapeno Jungekobel* (435 žodis) „jauna kumelė“. Iki šiol patikimesnės etimologijos šis žodis neturi. Ar nebūbų galima pr. *rapeno* laikyti skoliniu iš vokiečių kalbos, plg. vok. *Rappe*, kuris iš pradžių reiškęs „varną“, o vėliau ir „juodą arklį“?[113]

Gana neaiškios kilmės ir kiti du Elbingo žodynėlyje randami arklio pavadinimai – *Sweriapis Keynhengest* (431 žodis) ir *Sweykis Pflugpfert* (432 žodis). Pirmasis veikiausiai reiškęs „turnyrų arklį“ ir mėginamas kildinti iš lenk. **świerzop* „eržilas“, plg. lenk. *świerzepa* „kumelė“, o antrasis (dokumentuose aptinkami ir variantai *sweyke*, *sweike*, *sweke*) mėginamas sieti su sen. vok. aukšt. *sweiga* „Rinderherde“[114].

Apžvelgę baltų kalbų arklio pavadinimus, matome, kad juose esama daug įvairios kilmės pavadinimų. Pirmiausia, baltų kalbos išlaikė senąjį ide. arklio pavadinimą, kildinamą iš prolytės **eḱu̯o-s*. Slavų kalbose aiškesnių šio pavadinimo pėdsakų nerandame. Tik baltų kalboms būdingas arklio pavadinimas yra liet. *žirgas*, lat. *zirgs*, pr. *sirgis*. Vėliau lietuvių kalboje atsirado tik šiai kalbai būdingas arklio pavadinimas *arklỹs*. Šie arklio pavadinimų pasikeitimai veikiausiai sietini su arklio, kaip naminio gyvulio, funkcijų kitėjimu. Baltų kalbos turi tik joms būdingą ide. kilmės eržilo pavadinimą. Su slavišku arklio pavadinimu įvairiai mėginta sieti liet. *kumelỹs*, lat. *kumeļš*. Tačiau šie siejimai kol kas nėra sėkmingi. Apskritai baltų ir slavų arklio pavadinimai labai skiriasi. Kokių nors būdingų tik šioms kalbų grupėms bruožų, išskyrus kai kuriuos skolinimosi atvejus, nėra.

KIAULĖ

Europoje kiaulė, palyginus su šuniu, avimi ir stambiaisiais raguočiais, yra žmogaus prijaukinta gal kiek vėliau. Pirmykščio žmogaus gyvenime ji, atrodo, ir nėra vaidinusi tokio didelio vaidmens, kaip kiti ką tik minėti gyvuliai. Tiek Europoje, tiek Azijoje yra buvę atskiri kiaulių domestikacijos centrai. Europoje labiausiai paplitusios naminės kiaulės yra kilusios iš šerno (Sus scrofa ferus). Kiaulių domestikacijos centrų gausumas gali būti susijęs ir su ta aplinkybe, kad kiaulė dėl savo fizinių savybių yra blogiau transportuojamas gyvulys, negu, pavyzdžiui, stambieji ir smulkieji raguočiai bei arkliai.

Kiaulės pėdsakų neolito laikų archeologinėse iškasenose randama Dniepro upės baseine, Besarabijoje, o taip pat beveik visose šiaurinės ir vidurinės Europos neolito stovyklose. Jų aptinkama Po lygumos sijinėse gyvenvietėse, mikėnų kapuose[1].

Nemaža įdomių faktų apie kiaulių auginimą randame senųjų rytų šalių istoriniuose šaltiniuose. Čia kiaulės, atrodo, buvo prijaukintos gerokai anksčiau, negu Europoje. Pavyzdžiui, senovės Kinijoje ankstyvojo neolito gyvenvietėse kiaulės pėdsakai randami greta šuns, tuo tarpu kai kitų gyvulių pėdsakai pasirodo tik pačiame neolito gale. Chenanės buriamuosiuose įrašuose nurodoma, kad senovės Kinijoje per iškilmingas religines ceremonijas kartais būdavo aukojama net po 100 kiaulių[2].

[113] F. Kluge, Et. Wb., p. 582.

[114] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 260; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 443.

[1] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II, p. 360; C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 100–115; M. Hilzheimer, Schwein, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XI, p. 380–383.

[2] V. I. Avdijevas, Senovės rytų istorija, p. 576, 582.

Kad kiaulės buvo auginamos senovės Babilone, be kita ko, kalba ir tas faktas, kad šis gyvulys jau minimas garsiajame Hamurabio kodekse.

Izraelitai kiaulę laikė nešvariu gyvuliu ir kiaulienos nevalgė. Apskritai Azijoje kiaulė nors ir buvo auginama, tačiau mėgstama nebuvo. Beveik puslaukinė ji klaidžiodavo po miestus ir kartu su šunimis bei pesliais rūpinosi gatvių švara[3].

Apie kiaulienos valgymą nieko nėra minima nei senovės Egipto istoriniuose šaltiniuose, nors kaip naminiai gyvuliai kiaulės ten žinomos iš priešistorinių laikų. Pavyzdžiui, vieno priešistorinio kapo piešinyje yra pavaizduota kiaulių banda. Seniausiuose Hierakonpolio šventyklos archeologiniuose sluoksniuose rasta fajansinė kuilio statulėlė. Bėgantis kuilys, kaip hieroglifo ženklas, panaudotas jau viename pirmosios dinastijos laikų rašto paminkle. Tačiau apskritai kiaulės atvaizdų randama daug rečiau, negu kitų naminių gyvulių. Šie faktai rodytų, kad kiaulė ir senovės egiptiečių nebuvo labai mėgstama. Iš dalies tai patvirtintų ir toji aplinkybė, kad kiaulė vėlesniais laikais buvo laikoma piktojo dievo Seto, savo brolio Ozirio žudiko, gyvuliu. Labai neaišku, ir kam kiaulės senovės Egipte buvo laikomos. Herodotas pasakoja, kad jis savo kelionių metu matęs, kaip Nilo deltoje kiaulės naudojamos įminti į dirvą pasėtiems grūdams[4].

Senovės Graikijoje ir Romoje šis gyvulys buvo laikomas didesnėje pagarboje, negu Rytų šalyse. Homeras pasakoja, kad Odisėjas turėjęs dvylika bandų stačiaragių jaučių, tiek pat bandų avių, ožkų ir kiaulių. Romėnams patikusi kiauliena, o kiaulės atvaizdų jie nevengė parodyti ir savo meno paminkluose[5].

Labai populiariu gyvuliu kiaulė buvusi slavų žemėse. Apskritai, iš visų naminių gyvulių slavai, atrodo, daugiausia yra auginę kiaules ir avis. Apie jų auginimą šiuose kraštuose pasakoja ir X a. arabų keliautojai. Ypač palankios sąlygos kiaulėms auginti buvusios tarp Vyslos ir Desnos, kur didžiuliuose ąžuolų miškuose būdavo galima surinkti milžinišką kiekį gilių ir tokiu būdu be didesnio vargo parūpinti joms pašaro žiemai[6].

Dabartinių Pabaltijo respublikų teritorijose kiaulės pėdsakai kartu su šuns ir stambiųjų bei smulkiųjų raguočių pėdsakais aptinkami jau neolito laikų iškasenose[7].

Lietuvos TSR teritorijoje tyrinėtų piliakalnių (Nemenčinės, Migonių, Dovainonių, Bačkininkėlių) iškasenose, kurios datuojamos I–IV a., drauge su kitų naminių gyvulių kaulais rasta ir nemažas procentas kiaulės kaulų[8].

Senasis ide. kiaulės pavadinimas **sūs/*suų* gana gerai išlaikytas daugelyje indoeuropiečių kalbų: skr. *sūkaráḥ*, av. *hū-*, gr. ὗς, σῦς, lot. *sūs*, got. *swein*, vok.

---

[3] P. Thomsen, Schwein, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XI, p. 383–384; B. Meissner, Haustier, – ten pat, V, p. 221; O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II, p. 361.

[4] Ranke, Schwein, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XI, p. 383; C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 102.

[5] C. Keller, ten pat, p. 103; V. S. Sergejevas, Senovės Graikijos istorija, Vilnius, 1955, p. 109.

[6] Л. Нидерле, Славянские древности, p. 319–320.

[7] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, p. 79; Latvijas PSR vēsture, I, p. 11; История Эстонской ССР, под. ред. Г. И. Наана, Таллин, 1958, p. 10.

[8] P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, ten pat, p. 252–253; K. Paaveri P. Kulikauskas, Acta Baltico-Slavica, 2, p. 270–272.

Schwein, sen. vok. aukšt. *sū*, vok. *Sau*, alb. *thi*, toch. B *suwo*, rus. свинья, lat. *sivẽns* „paršas“ ir kt.

Kaip ir daugelio kitų senųjų ide. gyvulių pavadinimų, pirminė **sūs/*suų* reikšmė labai neaiški. Esama keletas aiškinimų, kurių vieni mažiau, kiti daugiau įtikinami, tačiau nei apie vieną jų nebūtų galima pasakyti, kad jis tikrai teisingas ir nekelia jokių abejonių. Mėginta ide. **sūs* sieti su indoeuropietiškuoju sūnaus pavadinimu (liet. *sūnùs*, rus. сын ir kt.), kildinant šiuos pavadinimus iš to paties veiksmažodžio, reiškiančio „gaminti, pradėti, gimdyti“, plg. skr. *sűtē*, *sāuti*, *sűyatē* „gamina, gimdo“. Fonetiškai toks siejimas įmanomas, tačiau jį labai sunku pateisinti semantiškai, ypač turint galvoje, kad kiaulė net ir prijaukinta buvo kiek vėliau, negu kiti naminiai gyvuliai. F. Špechtas[9] ide. **sūs* siejo su got. *bi-sauljan* „tepti, terlioti“, got. *swarts* „juodas“, lot. *sordes* „nešvarumai“. Keleto mėginimų būta ide. **sūs* šaltinio ieškoti ne pačių indoeuropiečių, o jų kaimynų kalbose. A. Nėringas[10] tokiu šaltiniu laikė suomių-ugrų prolytę **þuvo* (plg. suom. *sika*, mard. *tuwo*). E. Polivanovas, atstatydamas indoeuropietiškiems kiaulės pavadinimams prolytę **(t)sūs*, kildino ją iš senovės kinų *ču* „kiaulė, meitėlis“[11]. Tačiau gal daugiausia šalininkų susilaukė ta etimologija, kur ide. **sūs* aiškinamas kaip garsažodinės kilmės žodis. Semantiškai ją patvirtintų daugelio gyvulių, tame tarpe ir pačios kiaulės, įvairių kalbų garsažodiniai pavadinimai. Be to, šiai etimologijai palanki skr. *sūkaráḥ* interpretacija: „*sū* - darantis“, t. y. „gyvulys „darantis“ *su* garsą“. Šiuo atveju ir ide. **sū-* ir sen. kinų *ču* galėtų būti tokiu pat būdu atsiradę žodžiai[12].

Slavų kalbose šis ide. kiaulės pavadinimas, tiesa, truputį modifikuotu pavidalu, gerai išlaikytas: sen. sl. *svinija*, rus. свинья, ukr. свиня, baltr. свіння, bulg. свиня, serb.-chorv. свиња, slov. *svinja*, ček. *sviňe*, slovk. *sviňa*, lenk. *świnia*, kaš. *svińa*, aukšt. luž. *swinja*, žem. luž. *swińa*. Šis slavų pavadinimas veikiausiai sudarytas iš būdvardžio *svinъ* moteriškosios giminės formos **svīnī*, šioms formoms artimos lot. *suīnus* „kiaulės, kiauliškas“, got. *swein* „kiaulė“[13].

Iš baltų kalbų šį ide. kiaulės pavadinimą yra išlaikiusi tiktai latvių kalba: *suvẽns* „das Ferkel“, *suvẽns*, *suvēnelis*, *sivẽns*, *sivenis*, *sivēntiņš*, *sivēnīca* „eine Sau (die Ferkel hat U.)“, *sivēnīce*, *sivēne* „ein 6–7 Monate altes Schwein“, *sivẽnẽns* „ein kleines Ferkel“, *sivēnīdza = sivēnīca*, *sivēniete* „eine junge (nicht mehr als ein Jahr alte) Sau; eine *trächtige* Sau“, *sivēnuks* „das Ferkel“, *sivẽņuks* (EM, III, 850, 1129; EH, II, 491, 606). Formos su šakniniu *-i-* yra naujai atsiradusios latvių kalboje: joje gana dažnai *u* prieš *v* bei *b* pasikeičia į *i*, plg. *divi* „du“: *duvejāds* „dvejopas“, *zivs* „žuvis“: *zuvs*, *tivi* „arti“: *tuvu*, *driva* „dirva“: *druva*, *dibẽns* „dugnas“: *dubẽns* ir kt.[14] Latvių kalbos tarmėse esama ir daugiau šio pavadinimo variantų: *suikis* „ein Ferkel, ein Halbschwein“, *suikẽns*, *zuīkis* „ein kleines Ferkel“, *sukis* „ein Halbschwein, ein Ferkel“, *sukelis* (verächtlich), *sukẽns*, *sukentiņš*, *sukẽlẽns*,

[9] F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, p. 123.

[10] A. Nehring, Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat, Salzburg–Leipzig, 1936, p. 112.

[11] E. A. Polivanov, Archiv Orientální, 9, p. 405–406.

[12] О. Н. Трубачев,Происхождение..., p. 62; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 593; F. Kluge, Et. Wb, p. 626.

[13] V. Machek, Et. sl., p. 489; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 593.

[14] J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, p. 15; J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 50–52; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 615.

sukãns, *sukans*, *suņkis* „ein mittelgrosses Schwein", *siûka* „das Ferkel, Jungschweni," *siũkis*, *svĩkis* „ein sehr mageres Schwein", *svĩkelis* „ein kleines, mageres Ferkel", *svikaĺts* „das Ferkel, Jungschwein", *sukantiņš* „ein Ferkelchen", *suknĩši* „kleine Ferkel" (EM, III, 850, 1115, 1117, 1119, 1124, 1163; IV, 749; EH, II, 601, 602, 619‘ 620). Šie pavadinimai, kaip matome, gerokai nutolę nuo anksčiau mūsų minėtų tos pačios šaknies kiaulės pavadinimų. Kai kurių jų ir daryba yra labai sunkiai paaiškinama. Formas su *iu-*, gal būt, reikėtų aiškinti kaip kilusias iš **suvikis*, plg. *zuitiņa* < *zuvitiņa*[15]. Kai kurių formų atsiradimui galėjo kartais turėti įtakos garsažodžiai *suku* „Lockruf für ein Füllen; eine Interjektion", *suk* „Interjektion als Zuruf an einen Hund, dem man etwas zum Fressen hinwirft; als Lockruf für ein Füllen" (EM, III, 1116, 1118), plg. *sukulis* „ein kleines Füllen".

Prūsų kalboje taip pat randame šios šaknies kiaulės pavadinimą: Elbingo žodynėlio 682 žodis *Swintian Swin*. Šią prūsų kalbos formą galima įvairiai aiškinti. Pirmiausia į ją galima žiūrėti kaip į disimiliacijos būdu, o gal tiesiog dėl paprastos užrašymo klaidos, atsiradusią iš **swinstian* < **swīnistian* (plg. *parstian* „paršas", *werstian* „veršis", kurie savo ruožtu būtų kilę iš **parsistian*, **wersistian*, plg. *gertistian* „viščiukas" šalia *gertis* „gaidys"). Panašiai kaip pr. *camstian* „avis" bei slavų *ovьca* „avis" pr. *swintian* būtų mažybinė forma tapusi rūšiniu gyvulio pavadinimu. Tačiau priesaga *-tian* galėjo būti pridėta tiesiog prie kamieno *swīn-* be jokios mažybinės reikšmės pagal kitus gyvulių pavadinimus su šia priesaga[16]. Taip pat ne visai aišku, ar prūsai šį žodį perdirbo, pasiskolinę iš slavų (J. Mikola jo šaltiniu laikė kaš. *svinčą*, jam linkęs pritarti ir R. Trautmanas[17]), ar tai senas pačių prūsų kalbos žodis. Prisiminus, kad prūsų kalbos leksika gana dažnai skiriasi nuo kitų baltų kalbų ir sutampa su slavais, gal būt, pr. *swintian* reikėtų laikyti savu žodžiu. Tokiai prielaidai pritartų ir toji aplinkybė, jog su gyvulininkyste susiję terminai prūsų kalboje dažniausai yra savi žodžiai.

Šios šaknies kiaulės pavadinimas išliko ir sudurtiniame prūsų kalbos žodyje *seweynis* (229 Elbingo žodynėlio žodis: *Seweynis Sewstal*)[18]. Sunku pasakyti, kiek šis užrašymas atspindi tikrąjį prūsų kalbos žodžio pavidalą. K. Būga *seweynis* aiškino atsiradus disimiliacijos keliu iš **suveina-s* „suinus"[19]. J. Endzelynas linkęs manyti, kad *ew* vietoje *uw* galėjo atsirasti tiesiog berašant dėl šalia esančio vokiečių *sewstal* įtakos[20]. Tokiu būdu kiaulės pavadinimas, atstatomas iš minėto tvarto pavadinimo, atitiktų lat. *suvẽns*. Iš kitos pusės, turint galvoje, kad pr. *e* išreiškia platų *i*, pr. *seweynis* galima sieti ir su lat. *sivẽns*, kaip tai darė V. Burda[21]. Bet šiuo atveju prūsų kalbos dirvoje kiek sunkiau paaiškinti *uv* > *iv*, kuris šiaip jau būdingas tik latvių kalbai, nors Zietelos apylinkėse paliudytos formos *živẽ*, *živìs*, *liežìvis*[22] ko gero rodytų *uv* > *iv* nesvetimą buvus ir prūsų kalbai, bent tam tikrai jos tarmių daliai.

[15] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 155, 214

[16] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 53, 260–261.

[17] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 443; J. Mikkola, Baltisches und Slavisches, Helsingfors, 1902–3, p. 8.

[18] Prūsų kalbos paminklai, p. 63.

[19] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 615; III, p. 852.

[20] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 246.

[21] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 85, 425–426.

[22] Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 68; Э. А. Вольтер, Известия отделения русского языка и славесности Имп. Ак. Наук, т. 16, кн. 4, p. 151–160.

Tačiau mums atrodo, jog geriausiai būtų atstatyti tokią pr. *seweynis* formą, kurią būtų galima tiesiog sieti su pr. *swintian*.

Su prūsiškuoju kiaulės pavadinimu *swintian*, atrodo, būtų galima sieti prūsų kalbos upėvardį *Swene* bei kaimo pavadinimą *Swene*[23].

Didelė indoeuropiečių kalbų dalis išlaikė senąjį kiaulės vaiko pavadinimą: lot. *porcus*, air. *orc*, sen. vok. aukšt. *farah*, chotansak. *pāsa* (< **parsa-*) „kiaulė", kurd. *purs*. Ypač gerai šis paršo pavadinimas išlaikytas slavų ir baltų kalbose: sen. slav. *prasę*, sen. rus. *порося*, rus. поросенок, ukr. порося, baltr. парася, bulg. прасé, serb.-chorv. прâce, slov. *prasè*, ček. *prase*, slovk. *prasa*, lenk. *prosię*, kaš. *parsą*, aukšt. luž. *proso*, žem. luž. *prose*, polab. *porsą*, liet. *paršas*, pr. *parstian*[24].

Pirminė šio ide. žodžio reikšmė mėginama aiškinti įvairiai. E. Lidenas[25] ir F. Špechtas[26] liet. *paršas* ir kt. siejo su lot. *porca* „vaga", *perščti*, *praparšas* „griovys", aiškindami, kad pirminė šio ide. paršo pavadinimo reikšmė buvusi „knisikas". Semantinių paralelių tokiam aiškinimui esama, bet visa bėda, kad žodis reiškia ne kiaulę apskritai, o tik kiaulės vaiką – paršą. Būta mėginimų ide. **porĥos*, kaip „ugnies, t.y. aukojamąjį gyvulį", sieti su gr. πῦρ „ugnis", arm. *hur*, sen. vok. aukšt. *fuir* ir kitais šių žodžių giminaičiais[27]. Panašų mėginimą mes jau matėme, kai ide. **agnos* „ėriukas" buvo siejamas su kitu indoeuropiečių ugnies pavadinimu (liet. *ugnìs*, lot. *ignis*). Tačiau apie šiuos mėginimus O. Trubačiovo žodžiais galima pasakyti „остроумно, но маловероятно". Jeigu semantiškai tokios etimologijos ir būtų pateisinamos, tai fonetiškai jos be galo „pritemptos". Karštų šalininkų susilaukė E. Benvenisto[28] etimologija, kuria ide. **porĥo* siejamas su spalvos pavadinimu, plg. skr. *pŕsni-* „dėmėtas", gr. πέρκος. Semantiškai E. Benvenisto etimologija grindžiama tuo faktu, kad laukinės kiaulės paršiukų oda iki šešių mėnesių esti išmarginta juodais ir gelsvais išilginiais ruoželiais.

Lietuvių kalbos tarmėse *paršas* kartais vartojamas ir apskritai kiaulės ar netgi didelės kiaulės, meitėlio reikšme. Tačiau šios reikšmės naujesnės. Joms atsirasti ypač padėjo tas faktas, kad lietuvių kalbos tarmėse, kalbant apie kiaulės vaiką, dažniausiai vartojamos mažybinės žodžio *paršas* formos: *paršiùkas*, *paršùkas*, *paršẽlis*, *paršiščias*. Senoji paršo reikšmė išlaikyta ir žodžiuose *paršiúotis* „vesti paršus", *paršúotis*, *paršìnga* „vesianti (apie kiaulę)".

Liet. *parš(i)ùkas* pateko ir į kaimynines slavų kalbas: baltr. парсюк, парсючок, парсюляк, паршук, lenk. *parsiuk*, rus. парсук, паршук, парсюк. Slaviškieji žodžiai vartojami įvairiomis reikšmėmis: „paršas", „meitėlis", „liesas, prastai šertas paršas". Kai kurias rusų kalbos formas O. Trubačiovas linkęs aiškinti atsiradus ne skolinimo keliu, o redukcija iš kitų slaviškų formų. Tai daryti jį paskatino, gal būt, tas faktas, jog rus. парсук, парсюк[29] aptinkamos toli ir izoliuotai nuo Lietuvos teritorijos (apie Riazanę). Tačiau jas galima aiškinti kaip baltiškojo substrato liekanas.

---

[23] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 178.

[24] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 61; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 409.

[25] E. Lidén, KZ, 56, p. 218.

[26] F. Specht, Der Ursprung der indogermanischen Deklination, p. 34–35.

[27] J. P. Rona, El culto indoeuropeo del fuego, Montevideo, 1957, p. 14; plg. О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 63.

[28] E. Benveniste, Bulletin de la Société de linguistique de Paris, 45, p. 77, 85.

[29] В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, III, p. 19.

Baltiškos kilmės žodžių gana dažnai randame ir toli nuo dabartinės Lietuvos bei Latvijos esančiose slavų teritorijose[30].

Indoeuropietiškas paršo pavadinimas randamas ir prūsų kalbos paminkluose. Elbingo žodynėlyje įrašyta: *Prastian Ferkel* (686 žodis)[31]. Daugumas tyrinėtojų (A. Becenbergeris, R. Trautmanas, J. Endzelynas, K. Būga) pr. *prastian* taiso į *parstian* < **parsistian*[32]. Prūsų kalbos žodyje yra ta pati mažybinė priesaga, su kuria susidūrėme, kalbėdami apie pr. *eristian*, *camstian*, *swintian*. Prūsiškasis paršo vardas aptinkamas ir prūsų toponimuose, kurie, beje, taip pat patvirtina *parstian* atstatymo teisingumą, plg. *Parstlawke* < *parstian* + pr. *laucks* „laukas", *Porsekaymen* < **parsas* + pr. *caymis* „kaimas"[33].

Šis ide. paršo pavadinimas randamas ir suomių-ugrų kalbose: suom. *porsas*, est. *põrzas*, veps. *porzas*, vad. *põrzas*, lyv. *puõras*, mard. *purhts*, *puŕsez*. Šių žodžių indoeuropietiškumu daugelis tyrinėtojų neabejoja, bet kokiu būdu ir iš kurios ide. kalbos suomiai-ugrai tokį paršo pavadinimą pasiskolino, kalbininkų nuomonės skiriasi. V. Tomsenas buvo linkęs manyti, kad į suomių-ugrų kalbas minėti žodžiai pateko iš baltų[34]. Šią nuomonę karštai rėmė K. Būga. Jis rašė: „suom. *porsas*, md. *pur'hts*, *pyr'hts(ez)* (mokša), *pur'ts*, *pur'sez*, *purtsos* (erzia) „paršelis, Ferkel", zir. *porś*, *poryś*, votj. *parś*, *pariś*, vog. *pūrys*, *pôres*, *poreś*, ostj. *pôrös*, *pūröš* „kiaulė, Schwein" irgi turi būti aistiškos kilmės žodis... Prekybos keliu iš aisčių žemės *paršas* per mardvius galėjo lengvai nukeliauti net pas Permės ir Uralo suomius. Kiaulių veisimo centras, kaip rodo *paršo* žodžio geografija, yra buvęs ne rytuose, bet vakaruose. Dėl to suomiai-ugrai negalėjo gauti paršo iš skitų..., kurie, aiškiu Hėrodoto liudijimu, kiaulių visai nelaikę. *Paršo* ir **solo* (suom. *suola*...) „druskos" tolima kelione nėra ko nustebti, nes tuodu daiktu yra labai svarbiu žmogaus gyvenime. Kiti aistiškos kilmės žodžiai Rytuose yra pasiekę mardvius ir čeremisus. Kiaulei *(paršui)* ir druskai *(la. sàls)* iš aisčių žemės jau patekus mardvių ir čeremisų žemėn, nebesunku buvo iš čia su prekijais atsidurti ir pas savo tolimesnius kaimynus"[35]. Kiti tyrinėtojai, remdamiesi daugiausia geografiniais motyvais, minėtą suomių-ugrų kiaulės pavadinimą skiria suomių-ugrų prokalbės indoeuropietiškų skolinių sluoksniui[36]. Drauge su suom. *porsas* ir kt. į šį sluoksnį patenka ir kitų tyrinėtojų baltizmais laikomi žodžiai suom. *jyvä* „grūdas" (plg. liet. *javaĩ*), suom. *sisar* „sesuo" (plg. liet. *sesuõ*). Pastaruoju metu tokia nuomonė susilaukia vis daugiau ir daugiau šalininkų. Bet vis dėlto laikyti šį klausimą galutinai išspręstu būtų dar per anksti. Est. *pahr* „kui-

---

[30] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 63–64; M. Vasmer, Et. Wb., II, p. 317–318; T. Zdancewicz, Lingua Posnaniensis, 8, p. 346; Cz. Kudzinowski, Acta Baltico-Slavica, 1, p. 224.

[31] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92; Prūsų kalbos paminklai, p. 73.

[32] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 408; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 219; K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 305.

[33] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 424; II, p. 384; III, p. 677; G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 115, 131.

[34] V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, p. 206.

[35] K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 592.

[36] Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка, II, p. 38; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 542; J. Kalima, Festschrift für Hermann Hirt, Heidelberg, 1936, p. 199–214; E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja, III, Helsinki, 1962 p. 606.

lys“ J. Kalima, atskirdamas nuo kitų mūsų ką tik išvardintų suomių-ugrų kalbų kiaulės pavadinimų, laiko skoliniu iš baltų[37].

Baltų ir slavų kalbose yra dar vienas kiaulės pavadinimas, kuris, atrodo, būdingas tik šiom dviem ide. kalbų grupėms ir kurio kilmė ligi šiol kelia daug abejonių. Slavų kalbose šis žodis vartojamas dažniausiai šerno reikšme: sen. rus. вепрь, rus. вепрь, rus. dial. веперь „meitėlis“, вепрь, веприк „šernas, kuilys, meitėlis“, ukr. вепер „šernas, kastruotas kuilys“, baltr. вепер „šernas, meitėlis“, bulg. вепър „šernas“, serb.-chorv. вёпар „meitėlis“, slov. *veper* „šernas“, ček. *vepř* „kiaulė, meitėlis“, slovk. *vepor*, lenk. *wieprz* „kiaulė, meitėlis, šernas“, aukšt. luž. *wjapŕ* „meitėlis, šernas“, žem. luž. *wjapś*, polab. *víper*[38].

Iš baltų kalbų šis žodis gerai išlaikytas yra tiktai latvių kalboje: *vepris* „ein kastrierter Eber, ein Borg“, *vepruks* „ein kleiner (kastrierter) Eber“, *vęprękš* „ein nicht ganz kleiner *vepris*“, *veprękš*, niekin. *veprelis*, *vęprę̃ns*, *veprèlis* „ein nicht grosser *vepris*“, *veprukāns*, plg. t. p. *vepruôtiês* „unordentlich, liederlich am Tisch essen“, *veprelis* „ein unsauberes Kind“ (EM, IV, 538; EH, II, 771).

Lietuvių kalboje buvus šį kiaulės pavadinimą galima spręsti iš toponimijos: *Vẽpriai* (miestelis, esantis į pietų vakarus nuo Ukmergės), *Veprìnis* (ežeras Vievio r.), *Veprỹs* (ež. Antalieptė), *Veprìškiai* (du ežerai Vievio r.), *Vẽprynas* (ež. Veisiejai)[39].

Prūsų vietovardžiai *Weppren*, *Wepers* leidžia manyti nesvetimą tokį žodį buvus ir prūsams[40].

K. Būga savo pastabose ir papildymuose A. Preobraženskio rusų kalbos etimologiniam žodynui buvo iškėlęs mintį, jog lat. *vepris* gali būti paskolintas ir iš rusų kalbos („...заимствование из русского не исключено“)[41]. Tačiau minėto žodžio pėdsakai lietuvių ir prūsų kalbose tokiai prielaidai nepritaria, ir kiti tyrinėtojai lat. *vepris* baltiškumu neabejoja.

Tačiau be galo daug abejonių kelia šio žodžio kilmė, pirminė jo reikšmė. Kai kurie tyrinėtojai, semantiškai aiškindami, jog šernas savo vardą gavęs kaip „apvaisintojas“, jį sieja su skr. *vapati* „išmeta (sėklą)“, kiti su skr. *yabhati* „futuere“. Esama nuomonės, kad šerno vardą nulėmę jo šeriai, ir šis vardas mėginamas sieti su lot. *veprēs* „erškėčiai“. Kiti vėl, baltų-slavų žodžių *v-* laikydami pridėtiniu, jį sieja su sen. vok. aukšt. *ebur* „šernas, kuilys“, vok. *Eber*, lot *aper*[42].

Tiek slavų, tiek ir baltų kalbose esama nemaža įvairių kiaulės pavadinimų, būdingų tik vienai kuriai šių kalbų grupei ar net atskirai kalbai. Nesustodami prie tos rūšies slaviškų pavadinimų, plačiau apžvelgsime baltų kalboms būdingus šio gyvulio vardus.

Kastruotas kuilys lietuvių literatūrinėje kalboje ir nemažoje tarmių dalyje vadinamas *meĩtėliu* (vard. *meĩtėlis*, *meitėlỹs*). Tarmėse taip pat pasitaiko formos *maĩtelis*, *meičiùkas* „nedidelis paršas“, *meičiõkas*, *meĩčkus* (LKŽd., VII, 760, 1009). Šis pavadinimas sietinas su žodžiais *mìsti*, *maitìnti*, *maĩstas*, *maĩtas* „maistas, pa-

[37] J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttílaiset lainasanat, p. 145.

[38] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 66; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 183.

[39] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 190.

[40] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 199.

[41] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 648–649.

[42] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 183; V. Machek, Et. sl., p. 561; F. Kluge, Et. Wb., p. 150; EM, IV, p. 538; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 66; R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 351; Сравнительная грамматика германских языков, I, Москва, 1962, p. 57.

šaras“ ir kt.[43]. Tikslią liet. *meĩtėlis* semantinę paralelę randame slavų kalbose, plg. serb.-chorv. кр̏мāд „kiaulės“, кр́мак „meitėlis“, крмача „veislinė kiaulė“, кр̏ме „pusparšis“, rus. dial. коромнак „meitėlis“, bulg. кърмак : serb.-chorv. кр́мити „šerti“, rus. кормить „šerti, lesinti, maitinti, žindyti“, корм „pašaras, ėdesys, lesalas, ėdalas, maistas“[44].

Liet. *meĩtėlis* prūsų kalboje turi giminaitį *nomaytis* (*Nomaytis Burg*, Elbingo žodynėlio 684 žodis)[45]. Jo giminystė su liet. *meĩtėlis* nekelia abejonių. Tačiau R. Trautmanas abu šiuos baltų kalbų žodžius siejo ne su liet. *maitìnti*, pr. *maitātunsin* „maitintis“, pr. *maitā* „maitina“, o su pr. *ismaitint* „netekti, prarasti“. Tokiu būdu, R. Trautmano nuomone, pr. *nomaytis* tokį pavadinimą gavęs dėl kastravimo. Bet vis dėlto įtikinamiau pr. *nomaytis*, liet. *meĩtėlis* sieti su liet. *maitìnti*, *mìsti* grupės žodžiais, kaip tai daro J. Endzelynas ir E. Frenkelis[46].

Latvių kalboje šios šaknies kiaulės pavadinimo nesama, bet ten randame kitą gerą semantinę paralelę, patvirtinančią liet. *meĩtėlis*, pr. *nomaytis* : liet. *maitìnti* teisingumą, plg. lat. *baruôklis* „das Mastvieh, namentlich das Mastschwein“, *baruoklis*, *baruoksnis*, *baruôksnis*, *baruotnis*, *baruoknis*, *baruklis*, *baruokle* „ein (weibliches) Mastschwein“, *barukle* (EM, I, 265; EH, I, 206) : lat. *baruot* „šerti, maitinti, penėti“, *barība* „maistas, pašaras“.

Šiems kiaulių pavadinimams dar vienos semantinės paralelės esama ir lietuvių kalboje, plg. *penìmis* „penima kiaulė, paršas“, *peniùkšlas*, *peniùkšlis*, *pęslas* < **penslas* : *penėti*[47].

Visiškai neaiškios kilmės žodis yra liet. *kiaũlė*, kuris visose lietuvių kalbos tarmėse ir literatūrinėje kalboje vartojamas kaip rūšinis šio gyvulio pavadinimas. Lietuvių kalboje vartojami ir įvairūs žodžio *kiaulė* priesaginiai dariniai, kurių reikšmė kartais yra ir kiek nutolusi nuo pagrindinės reikšmės: *kiauláitė* „nedidelė jauna kiaulė“, *kiaulaĩtė*, *kiaulẽlė* „maža, jauna kiaulė, kiaulaitė“, *kiaulẽlis* „paršelis“, *kiaulėnas* „kiauliūkštis“, *kiaulíenas* „meitėlis“, *kiaulýkštė* „menka kiaulė“, *kiaulýkštis* „maža kiaulė“, *kiauliõkas* „pusėtino didumo paršas“, *kiauliõtė* „kiaulytė, kiaulaitė“, *kiaũlis* „meitėlis, paršas“, *kiaulỹs*, *kiaũliščia* „menka kiaulė“, *kiauliùkas* „paršiukas“, *kiauliūkšė* „nedidelė kiaulė“, *kiauliū́kštė*, *kiauliū́kštis* „nedidelis paršas“, *kiaũlius* „meitėlis, paršas“, *kiaulivà* „kiaulė (niek.)“, *kiaulùtė* „nedidelė kiaulė, kiaulaitė“ (LKŽd., V, 687, 689–90, 691, 696, 698, 699, 701).

Nė vienoje kitoje baltų ir slavų kalboje tokio kiaulės pavadinimo nerandame. Žodis *kiaũlė* būdingas tiktai vienai lietuvių kalbai. Tiesa, su šiuo žodžiu mėginama sieti gr. σωλούς· ὗς[48], bet toks siejimas yra be galo abejotinas.

Liet. *kiaũlė* savo fonetika labai primena visose trijose baltų kalbose randamą kiaulės patino – kuilio vardą, plg. liet. *kuilỹs*, *kuĩlius* (LKŽd., VI, 780–1), lat. *kuĩ-*

[43] E. Fraenkel, Et. Wb, p. 459–460; K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 411.

[44] И. И. Толстой, Сербо-хорватско-русский словарь, Москва, 1957, p. 357; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 66; C. D. Buck, Dict., p. 162.

[45] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 386; Prūsų kalbos paminklai, p. 73.

[46] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 216; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 459–460.

[47] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 569.

[48] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 249; O. Haas, Lingua Posnaniensis, 3, p. 77.

lis, pr. *cuylis*. Daugelis tyrinėtojų šį kuilio pavadinimą laiko slavizmu[49]. Tokia prielaida visiškai nereikėtų abejoti, jeigu būtų galima rasti tikslų šaltinį, iš kurio būtų galėjęs kilti liet. *kuilỹs*, lat. *kuĩlis*, pr. *cuylis*. Deja, tokio šaltinio nėra. Tyrinėtojai atstato formą *kylь*. Atstato ją, remdamiesi rus. dial. киляк „kuilys, meitėlis“, kurį savo ruožtu sieja su rus. кила „išvarža, trūkis; gumbas (augalų liga)“. O. Trubačiovo[50] nuomone, formos *kylь* reikšmė buvusi „iltis“. Kuilio vardas iš tikrųjų kartais būna kilęs iš ilties vardo, plg. rus. клыкач „kuilys“ : клык „iltis“, bulg. глиган „kuilys, šernas“, глиг : bulg. глиг „kuilio, šerno iltis“, vok. *Hauer* „kuilys, šernas“: *Hauer* „iltis“. Semantiškai O. Trubačiovo rus. килун, киляк aiškinimas būtų gana įtikinamas, tačiau lieka neaiškus fonetinis rus. клык „iltis“ ir **kylь* santykis.

Latvių kalbos tarmėse šalia kuilio pavadinimo formų *kuĩlis*, *kuĩlę̃ns*, *kuilins*, mažyb. *kuiļuks*, *kuilenĩtis* (EM, II, 300; EH, I, 667, 668) randame ir formas *ķìlis*, *ķīlins*, mažyb. *ķìlę̃ks*, *ķiļuks* (EM, II, 388; EH, I, 706). Formas šaknyje su *-i-* J. Endzelynas aiškina kilus iš to paties šaltinio, kaip ir su *-ui-*, tik pasiskolintas vėlesniu laikotarpiu. Panašiai atsitikę lietuvių kalboje su žodžiais *kùila* „išvarža, trūkis“ ir *kýla*, kurių pirmasis kilęs iš slaviškos formos **kyla*, o *kýla* į lietuvių kalbą atėjo po to, kai slavų *ky* > *ki*. Tiesą sakant, galima pastebėti, jog lietuvių kalboje yra ir tiesioginis slaviškų žodžių atitikmuo *kúlas* „gumbas; išvarža“ (LKŽd., VI, 819). Pakartotinas latvių *ķìlis* paskolinimas dar kartą verčia suabejoti slaviškojo šaltinio tikrumu. Argi gali būti, kad žodis, iš kurio įvairiais laikais kilo baltiškasis šio gyvulio pavadinimas, nebūtų išlikęs nė vienoje kaimyninėje slavų kalboje.

Kuilio pavadinimas prūsų kalbos paminkluose paliudytas vieną kartą: Elbingo žodynėlyje (683 žodis) *Tuylis Beer* (vid. vok. aukšt. *ber* „Zuchterber“)[51]. Ši forma, remiantis kitomis baltų kalbų kuilio pavadinimo formomis, atrodo, pagrįstai taisoma į *kuilis*. Iš dalies šią formą, gal būt, patvirtintų ir Rytų Prūsijos vok. dial. *Kuijel* „kuilys“, *Kujel*, *kuijeln* „lakstytis“[52], kurios gali būti dar tiesiogiai susijusios su prūsiškuoju kuilio pavadinimu.

K. Būga baltiškąjį kuilio pavadinimą mėgino aiškinti kaip savą žodį, siedamas jį su liet. *kiaũlė*, *kũkis* „meitėlis“, *kũkė* „kiaulė“, lat. *cũka*[53]. Tačiau vėliu ir K. Būga sutiko su aiškinimu, jog baltai šį žodį gavę iš slavų.

Vis dėlto, mums atrodo, esama tam tikro pagrindo baltiškąjį kuilio pavadinimą sieti su liet. *kiaũlė*. Šaknies vokalizmas galėjo kartais pasikeisti ir dėl slaviško skolinio *kùila* „išvarža, trūkis“ įtakos, o taip pat *ui* galėjo atsirasti kaip tam tikras emocinis niekinamos reikšmės rezultatas, plg. liet. *kuĩnas*, *kuĩkė*, *luĩnas* „beragis“, *muitą* „maita“, *buĩlis* „bulius“ ir kt.

Su liet. *kiaũlė* mėginamas sieti dar vienas baltiškas kiaulės pavadinimas, būtent, pr. *skewre*, *skawra*. Šis prūsų kiaulės vardas yra vienas pačių autentiškiausių prūsų kalbos gyvulių pavadinimų, mat, jis yra paliudytas abiejuose prūsų kalbos žodynėliuose. Elbingo žodynėlyje randame: *Skewre Suwe* (685 žodis), o S. Grūnavo:

[49] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 92; R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 451; E M, II, p. 300; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 305; J. Endzelin, IF, 33, p. 117.

[50] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 67.

[51] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92; Prūsų kalbos paminklai, p. 73.

[52] H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch, I, p. 442.

[53] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 296–297.

sau skawra (19 žodis)[54]. R. Trautmanas, atstatydamas prolytę **skiau-rē*, labai atsargiai (su ?) šį prūsų žodį siejo su liet. *kiaũlė*[55]. Panašiai elgėsi ir K. Būga[56] bei J. Endzelynas[57]. Vadinasi, prūsiškajame žodyje būtų kita priesaga ir pridėtinis *s-*. Tačiau labai sunku įrodyti pr. *skewre* ir liet. *kiaũlė* genetinį tapatumą: per daug skiriasi šių žodžių fonetika.

Prūsiškasis kiaulės pavadinimas yra išlikęs ir toponimijoje, plg. *Skeurekaym* < pr. *skewre* + pr. *caymis* „kaimas“[58].

Daug abejonių kelia ir lietuvių kalbos laukinės kiaulės vardo *šeřnas, šérnas, šérna* kilmės aiškinimas. Latvių kalboje laukinės kiaulės reikšme šios šaknies žodis nevartojamas. Liet. *šérnas* giminaitį buvus prūsų kalboje, rodytų prūsų upėvardis *Serenappe* < *seren* + *ape* „upė“, o gal ir vietovardis *Sernaw*[59].

E. Frenkelis, paneigęs E. Bernekerio aiškinimą, kuriuo liet. *šérnas*, remiantis semantinėmis paralelėmis su sl. *veprь* „šernas“: skr. *vápati* „išmeta (sėklą)“, got. *auhsa* „jautis“: skr. *ukṣáti* „apšlaksto“ ir kt., siejamas su skr. *kṣárati* „bėga, teka, sutirpsta“[60], liet. *šérnas* linkęs sieti su liet. *šeřkšnas, šařmas* ir kitais ide. **ǩer-* šaknies žodžiais[61]. Fonetiškai toks siejimas visai įmanomas, tačiau ide. **ǩer-* šaknies žodžiai tiek baltų, tiek ir slavų kalbose paprastai reiškia šviesias spalvas ar šviesių spalvų dalykus, plg. liet. *šiřmas* „baltas su maišytais tamsiais plaukais“, *šiřvas*, lat. *siřms*, sen. rus. серенъ „baltas“ ir kt., tuo tarpu šernas yra tamsios spalvos gyvulys.

Norėtųsi atkreipti dėmesį į E. Frenkelio žodyne neminimą, bet jau prieš šimtmetį A. Fiko paskelbtą liet. *šérnas* etimologiją. A. Fikas be jokio platesnio motyvavimo liet. *šérnas* siejo su liet. *šerỹs, šértis*, atstatydamas šaknį **šar-* „rauh sein“[62]. Gal būt, nerasdami tinkamesnių semantinių paralelių, vėlesnieji tyrinėtojai į šią etimologiją pažiūrėjo skeptiškai, ir ji, kaip matėme, nepateko net į etimologinį lietuvių kalbos žodyną. Tačiau A. Fiko etimologija vis dėlto yra labai įtikima: ją galima pagrįsti kitų kalbų semantinėmis paralelėmis, plg. vengr. *sertés* „kiaulė“: vengr. *serte* „šeriai“, slovk. *ošipiná* „kiaulė“: slovk. *šip* „dyglys“[63]. Šernui, kaip žinoma, dar labiau, negu naminei kiaulei, būdingi stambūs šeriai. Fonetiškai liet. *šérnas* sieti su liet. *šerỹs* irgi nėra jokių kliūčių; dėl darybos plg. liet. *kernà* „tankynė“, pr. *kirno* „krūmas“: liet. *kẽras* „krūmas; kelmas“ ir kt.[64]

Baltų kalbose, žinoma, išskyrus prūsų kalbą dėl jos rašto paminklų menkumo, randame labai daug kitų, siauriau vartojamų kiaulės pavadinimų. Ypač daug yra tokių garsažodinės kilmės pavadinimų.

---

[54] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 92, 94; Prūsų kalbos paminklai, p. 73, 78.

[55] R. Trautmann, ten pat, p. 429.

[56] K. Būga, Rinktiniai raštai, I, p. 296–297.

[57] J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 249.

[58] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 161, 233.

[59] G. Gerullis, ten pat, p. 155, 156.

[60] E. Berneker, IF, 8, p. 284.

[61] E. Fraenkel, Et. Wb., p. 974.

[62] A. Fick, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II, Göttingen, 1876 p. 695.

[63] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 67.

[64] A. Sabaliauskas, Baltistica, I(2), p. 162–163.

Liet. *ciucẽ* „kiaulė (maloninis ir pravardžiavimo žodis)“, *ciùkė* „čiukė, kiaulė“, *ciukùkas* „paršiukas, čiūkutis“, *ciukùtis* (LKŽd., II, 29), plg. kiaulių šaukimo bei varymo garsažodžius: *ciùga, ciūgà, ciuk, ciùkš.*

Liet. *čiugà* „kiaulė“, *čiūgà, čiùgalis* „paršelis (vaikų kalboje)“, *čiūgãlis* „paršas, kiaulė (maloninis vardas)“, *čiùgana* „kiaulė, čiukė“, *čiùgalis* „čiukutis, paršiukas“ (LKŽd., II, 94), plg. liet. *čiùg* „čiuk, čiuku (toks kiaulių šaukimas)“, *čiugà, čiūgà, čiuglė, čiugnóti* „kiaules šaukti“.

Liet. *čiūkà* „kiaulė“, *čiũkas* „kiaulė, paršas“, *čiukė* „kiaulė (vaikų kalboj)“, *čiũkė, čiùkis* „meitėlis“, *čiũkis, čiùklė* „kiaulė (vaikų kalboj)“, *čiùklis* „paršelis“, *čiukùtis* „paršas (maloninis žodis)“, *čiūkutis, čiùlė* „sena kiaulė“, *čiuĩnis* „paršas (maloninis žodis)“ (LKŽd., II, 95, 96, 99, 101), plg. kiaulių šaukimo garsažodžius: *čiùk, čiúk, čiũk, čiùka, čiukà, čiũka, čiùki, čiùku, čiukut, čiukúoti* „kiaulę šaukti sakant „čiuk čiuk“, *čiūkúoti.*

Liet. *čiúotė* „kiaulė, čiukė“, *čiúotis* „meitėlis (maloninis vardas)“ (LKŽd., II, 108, 109), plg. garsažodžius *čiúo, čiuõ, čiúot.*

Liet. *jùkšė* „kiaulė“, *jùkšius* „kiaulė, paršas“ (LKŽd., IV, 375, 376), plg. kiaulių varymo garsažodį *jùkš.*

Liet. *kiùksė* „kiaulė“ (LKŽd., V, 913), plg. *kiuksėti* „kriuksėti (apie kiaulę)“.

Liet. *kriukà* „kiaulė“, *kriùkė, kriuksẽ, kriùksė* (LKŽd., VI, 641, 644, 645, 647, 648), plg. *kriù* „interj. kiaulės kriuksėjimui nusakyti“, *kriùkt.*

Liet. *krùksis* „paršelis“ (LKŽd., VI, 695, 696), plg. *krùk* „interj. kiaulės kriuksėjimui nusakyti“.

Liet. *kuciùtė* „kiaulė“, *kuciùkas* „paršas, kiaulė (ppr. taip vadinama šaukiant)“ (LKŽd., VI, 755, 756, 757), plg. kiaulių šaukimo garsažodį *kùc.*

Liet. *kũkas* „kiaulė, paršas“, *kūkà* „kiaulė (vaikų kalboje)“, *kũkė, kuksa, kùksis* „paršas, paršiukas“, *kùkšis, kùktė* „kiaulė“, *kukùlė, kūkùtas* „paršelis“, *kūkùtė* „kiaulaitė“, *kukùtė, kūkùtis* „paršiukas, kiaulaitė“, *kukùtis, kukutỹs* (LKŽd., VI, 791, 792, 795, 801, 802, 803, 807, 810, 817, 818), plg. kiaulių šaukimo garsažodžius: *kūkal, kũkat, kūks, kūkt, kũkut.*

Liet. *kvykulỹs* „paršas“, *kvykùtis* „paršelis“ (LKŽd., VI, 1094), plg. liet. *kvỹkti.*

Analogiškos kilmės kiaulės pavadinimų randame ir latvių kalboje. Pirmiausia, atrodo, jog tik taip reikėtų aiškinti latvių literatūrinės kalbos kiaulės pavadinimą *cũka.* J. Endzelynas[65] lat. *cũka* buvo linkęs aiškinti kilus iš **sũka* (plg. pers. *xũk*, sen. angl. *sugu*, lot. *sucula*, kimr. *hucc*, lat. *sukis*) per mažybinę formą *cũciņa*, kurios *c-* laikomas asimiliacijos keliu atsiradusiu iš *s-*. Tačiau gausūs garsažodinės kilmės kiaulės pavadinimų pavyzdžiai tiek baltų, tiek apskritai indoeuropiečių, o taip pat ir neindoeuropiečių kalbose verčia manyti lat. *cũka* esant garsažodinės kilmės žodžiu, pvz., be minėtų lietuvių kalbos garsažodinės kilmės kiaulės pavadinimų, plg. dar rus. чуха, чухна, чухня, чушка, чучка, slov. *čúna, čúnka, čúnja, čúnjoga*, rus. юс „paršiukas“, юсочка „kiaulaitė“, rus. дюшка „kiaulė“, дюк, дзюк, дюхман, kaš. *buxla*, vok. *Zuckel* „junges Schwein“, *Suckel*, šveic. pranc. *couce, coutche, coutsi, couci* „noms familiers du cochon et cris pour l'apperler“, avar. *cuka* „kiaulė“[66].

[65] EM, I, p. 398.

[66] K. Būga, Rinktiniai raštai, II, p. 294; M. Niedermann, Tauta ir žodis, II, p. 443; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 75–76; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 68; K. Müller, ZfSl, 2, 1966, p. 225.

Šalia *cūka* latvių kalbos tarmėse randamos ir formos *cūcene* „ein junges Schwein, die Sau“, *cūcẽns* „ein kleines Schwein“, *cūcis* „ein junges Schwein“, *cūcietis* „das Schwein“, *cučka* „das Mutterschwein“, demin. *cūciņa*, niekin. *cūķele*, *cuža* „ein mageres Schwein“, *cugʻītis* „ein kleines (fettes) Ferkel“, demin. *cùcele*, *cūčiņa* (EM, I, 397, 398; EH, I, 279, 280), *čučka* „Mutterschwein“, *čūčis* „ein junges Schwein das Ferkel“, demin. *čùčuks*, *čūča*, demin. *čūčele*, *čūčelīte*, *čuga* „ein Kosename für Schwein“, *čugiņa* (EM, I, 418, 424; EH, I, 294, 298), *cigiņa* „das Schwein (in der Kindersprache)“ (EH, I, 269).

Garsažodinės kilmės taip pat yra:

Lat. *kviñka* „ein quiekendes Schwein“, *kviñta* „ein mageres, beständig quiekendes Schwein“, *kvīka* „ein quiekendes Schwein“, *kveksis* „eine Art Schwein“ (EM, II, 355; EH, I, 689), plg. lat. *kviñkt* „schwach quieken (von Ferkeln)“, *kvīkt* „quieken“.

Lat. *rekšis* „der Eber“, *reksis* „ein Schwein, Halbschwein“ (EM, III, 508), plg. lat. *rekstêt* „grunzen“.

Lat. *rukšis* „Beiname des Schweins“, *rucis*, *ruksẽns*, *rukšans*, *rukainīte*, *rūkainīte*, *rukaciņa*, *rukselīte*, *rūkulis*, *rukulīte*, *ruķelīte*, *rūkašiņa*, *rukažiņa*, *rūcītis*, *rūkstulīte*, *ruksis* „ein (junges) Schwein“, *rukse* „ein Ferkel (als Kosename)“, *rukšulītis* „ein kleines (weisses und sauberes) Ferkel“, *ruīcis* „das Ferkel“, *ruīsis* (EM, III, 553, 556, 557, 568, 569, 588; EH, II, 382, 383, 387), plg. lat. *rūkt* „brülen, knurren“, *rukstêt*.

Lat. *uīce* „Kosename für ein Schwein“ (EM, IV, 296) gana neaiškios kilmės žodis, gal reikėtų sieti su lat. *ùicêt* „(Kinder) auf Händen und Füssen dämmeln“.

Lat. *uršeklis* „ein grunzendes Ferkel“, *urguča* „eine (trächtige) Sau“ (EM, IV, 305, 308; EH, II, 715), plg. lat. *urr* „Interjektion, womit man Schweine (nach Hause) lockt“.

Kaip esame minėję, būta aiškinimų, jog ide. **porkos* pirminė reikšmė buvusi „knisikas“. Semantinių paralelių tokiam aiškinimui esama ir baltų kalbose:

Liet. *knistìkis* „kiaulė (mįslės žodis)“, *kniùsas*, *kniùstas*, *kniùstė* (LKŽd., VI, 258, 269, 270), plg. liet. *knìsti*.

Lat. *rakuliņa* „die Grabende – Beiname des Schweines“, *rakulīte*, *rakušiņa*, *ruocenīte*, *ruokuliņa*, *ruokulīte* (EM, III, 475–6, 576, 581; EH, II, 353), plg. lat. *rakt* „graben, wühlen“.

Lat. *rukša* „ein wühlendes Schwein“, *rušainīte*, *rušulīte*, *rušuliņa* (EM, III, 564, 565; EH, II, 383), plg. lat. *rušināt* „wühlen, scharren, kratzen, etwas graben“.

Tiek lietuvių, tiek latvių kalbose randame kiaulių vardų, kilusių iš spalvos pavadinimų:

Liet. *bálčikas* „baltas meitėlis“, *bálčkis*, *balčrius*, *bálčkė* „balta kiaulė“ (LKŽd., I, 481, 505), plg. liet. *báltas*.

Liet. *blìsė* (M. Katkus[67], 67), plg. liet. *blìsas* „laukas (apie gyvulį)“, *blèsis* < vok. *Blässe*.

Liet. *dẽglis* „degla kiaulė“, *dẽglė*, *deglẽ*, *dèglis*, *deglỹs*, *dèglius*, *deglóji*, *dãglis*, *daglẽ* (LKŽd., II, 141, 249), plg. liet. *dẽglas* „margas (apie kiaulę)“, *dãglas*.

Lat. *dagle* „eine brandfarbene Sau“, *daglis* „ein brandfleckiger Eber“, demin. *daglītis* „ein weiss- und schwarzbuntes Schwein“ (EM, I, 430; EH, I, 302), plg.

[67] M. Katkus, Raštai, Vilnius, 1965.

lat. *dagls* „weiss- und schwarzbunt, brandfarben mit schwarzen Flecken, gew. nur von Schweinen".

Liet. *juõčkė* (M. Katkus, 67), plg. liet. *júodas*.

Lat. *juõzis* „ein Ferkel mit einem Querstreifen über dem Rücken" (EM, II, 128), plg. lat. *juôsta* „der Gürtel", *juôzt* „gürten".

Liet. *kéršė* (M. Katkus, 67), plg. liet. *kéršas*.

Liet. *žilė* (M. Katkus, 67), plg. liet. *žilas*.

Esama ir kitokios kilmės kiaulės vardų, susijusių su kokiomis nors kitomis šio gyvulio ypatybėmis:

Lat. *koŗra* „ein grosses, mageres Schwein" (EM, II, 255), plg. lat. *koŗrât* „langsam gehen, sich schleppen".

Lat. *žņargle* „ein (mageres) Schwein, das nicht recht fressen will", *žņeŗgle*, *žņęŗba*, *žņęŗga* „ein nicht recht (fr)essen wollendes Ferkel od. Kind" (EM, IV, 823, 825; EH, II, 821), plg. lat. *žņeŗgât* „wählerisch sein beim Essen, ohne rechten Appetit essen".

Be anksčiau minėto kuilio (liet. *kuilỹs*) pavadinimo, daugelio kalbininkų laikomo skoliniu iš slavų kalbų, baltų kalbose pasitaiko vienas kitas ir rečiau vartojamas svetimos kilmės kiaulės pavadinimas:

Liet. *kabõnas* „meitėlis, bekonas", mažyb. *kabonaitis*, *kaboniõkas* (LKŽd., V, 25) veikiausiai kilo iš baltarusių, plg. baltr. кабан, rus. кабан, lenk. *kaban*. Slaviškųjų žodžių šaltinis yra tiurkų kalbos, plg. kirg. *kaban* ir kt.[68]

Liet. *kniùras* „meitėlis", *knùrus* „kuilys, šernas" (LKŽd., VI, 266, 279) taip pat veikiausiai skolinys iš slavų, plg. baltr. кнур „kuilys, šernas", ukr. кнур „meitėlis" lenk. *knur*. Savo ruožtu šis slavų kalbų žodis yra labai neaiškios kilmės, pilnesnė jo forma yra sen. rus. кнороз, kurio pirmasis komponentas siejamas su rus. корный (plg. корноухий „nupiautausis"), o antrasis mėginamas sieti su gr. ὄρχις „pautas", su kuriuo, kaip manoma, giminiuojasi ir lietuvių kalbos žodis *eržilas*[69].

Liet. *añtrius* „tekis, kuilys", *añtris*, *iñtrius* (LKŽd., I, 139; IV, 126), slavizmas, plg. lenk. *wnęt(e)r* „samiec z ukrytemi jadrami".

Lat. *maška* „eine Sau mit Ferkeln" (EM, II, 546–7; EH, I, 784) veikiausiai, kaip galvojo J. Endzelynas, yra kilęs iš *mačka*, o šis iš rus. мачка „Mütterchen".

Lat. *šviņka* „ein Schwein" (EH, II, 661), matyt, kilęs iš rus. свинка „kiaulė", dėl *š-* plg. lat. *švakstêt*: *svakstêt*, *švampâties*: *svampâtiês*, *švepstis*: *svepstis*, *švipstêt* : *svipstêt* ir kt.

Liet. *švinė* „kiaulė" (Žagarė, Šakyna, Gruzdžiai) taip pat gali būti slaviškos kilmės žodis, plg. lenk. *świnia*[70].

Kaip matome, kiaulės pavadinimai baltų kalbose nepaprastai įvairuoja. Jos neturi bendro rūšinio šio gyvulio pavadinimo. Atskiros baltų kalbos gerai išlaikė kai kuriuos senuosius ide. kiaulės vardus. Šiose kalbose daug garsažodinės kilmės kiaulės pavadinimų. Dalies pavadinimų kilmė ligi šiol nėra pakankamai išaiškinta. Baltų ir slavų kalbose kiaulės pavadinimai gerokai skiriasi, nors esama ir tam tikrų bendrų bruožų.

---

[68] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 495; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 69.

[69] M. Vasmer, Et. Wb., I, 580; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 65–66.

[70] A. Senn, Journal of Central European Affairs, 1956, Juli, p. 190, plg. E. Fraenkel, Et. Wb., p. 1045.

KATĖ

Jeigu esama pakankamo pagrindo šunį laikyti pirmuoju žmogaus keturkoju draugu, tai katę, be abejonės, reikia laikyti pačiu paskutiniu jo prijaukintu naminiu gyvuliu. Pirmieji katę prisijaukino senovės egiptiečiai. Senovės Egipto piešiniuose ji pradeda pasirodyti XII faraonų dinastijos viešpatavimo laikais, taigi II tūkstantmečio prieš m. e. pradžioje[1]. Kačių senovės egiptiečiai augindavo daug, jas laikė šventais gyvuliais, po mirties netgi balzamuodavo. Apie katės reikšmę senovės Egipte plačiai kalba graikų istorikas Herodotas, o Diodoras Sirakūzietis (antroji I a. prieš m. e. pusė – I m. e. amžiaus pradžia) aprašė įvykį, matytą savo akimis, kai vienas romėnas, netyčia užmušęs katę, pats buvo nužudytas įniršusios egiptiečių minios.

Europoje naminės katės pasirodo gerokai vėliau. Rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą naminė katė minima I m. e. tūkstantmečio viduryje. Jeigu dėl kai kurių šio laikotarpio lotyniškų šaltinių galima ir ginčytis, ar žodis *cattus (catta)* ten vartojamas laukinės ar naminės katės reikšme, tai popiežiaus Grigaliaus Didžiojo biografijoje, datuojamoje apie 600 m. e. metus, sakoma, kad jis „nieko pasaulyje neturėjo, išskyrus vieną katę, kurią dažnai glamonėdavo, tarsi bendro gyvenimo draugę šildydavo savo glėbyje“. V. Hėnas spėja, kad Romos imperijoje naminės katės išplito veikiausiai IV ar V m. e. šimtmetyje ryšium su Azijos žiurkių ar Ispanijos triušių antplūdžiu. Tuo metu ir lot. *cattus*, *catta*, anksčiau reiškęs įvairius laukinius žvėrelius (žebenkštį, kiaunę), įgauna naują – naminės katės reikšmę[2]. Iš Romos naminės katės, o kartu ir šio gyvulio pavadinimas plito į kitas Europos šalis. Veikiausiai I tūkstantmečio antrojoje pusėje katė pamažu pradeda plisti ir slavų bei baltų kraštuose. Antai VIII–XII amžių Lenkijos teritorijos archeologinėse iškasenose jau randama šiokių tokių naminės katės liekanų. Maždaug to laikotarpio iškasenose panašių liekanų randama ir Lietuvos bei Latvijos TSR teritorijose[3] (Anglijoje X-tajame amžiuje naminė katė taip pat dar retas gyvulys[4]).

Lot. *cattus*, *catta* kilmė yra labai neaiški. Kai kurie kalbininkai buvo linkę manyti, jog romėnai tokį šio, dar laukinio, žvėrelio pavadinimą galėję gauti iš germanų. Mat, germanų kraštuose laukinės katės buvę labai mėgstami žvėreliai. Germanų toponimijoje labai dažnai pasitaiko forma **kat(t)* „įlinkis, kreivumas“, taigi katės pirminė reikšmė galėjusi būti „gyvulys su lenkta nugara“. Tiesa, toks pat šio gyvulio pavadinimas buvo paplitęs ir keltų kraštuose, plg. kimr. *cath*, korn. *cath*, bret. *caz*, air. *cat*. Tai davė pagrindo šį katės pavadinimą laikyti bendru germanų-keltų ar keltų-germanų žodžiu[5]. Germanišką lot. *cattus*, *catta* kilmę iš dalies remtų

[1] V. Hehn, Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa, Berlin, 1902, p. 456–457; C. Keller, Die Abstammung der ältesten Haustiere, p. 81–83; M. Hilzheimer, Haustier, – M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, V, p. 220; H. Ranke, ten pat, p. 220; Е. А. Богданов, Происхождение домашних животных, p. 294–301.

[2] V. Hehn, ten pat, p. 462; O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, p. 565.

[3] W. Hensel, Die Slaven im frühen Mittelalter, p. 79, 94; К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, p. 370–371.

[4] Е. А. Богданов, ten pat, p. 295.

[5] O. Schrader, ten pat, I, p. 566; F. Kluge, Et. Wb., p. 357.

toji aplinkybė, kad lotynų kalboje iš tikrųjų esama nemaža laukinių gyvulių pavadinimų, pasiskolintų iš germanų, plg. lot. *alcēs* „briedis“ < germ. *álxis*, lot. *ūrus* „lokys“ < germ. **ur*, lot. *bisōn* „stumbras“ < germ. *wisund* ir kt. Taigi ir su laukinės katės pavadinimu romėnų kareiviai galėjo susipažinti germanų kraštuose. Tačiau tokią prielaidą pirmiausia griauna tai, kad germanų kalbų faktais negalima įtikimiau paaiškinti šio gyvulio pavadinimo kilmės. Be to, panašiam teigimui prieštarautų ir paties gyvulio istorija. Didesnio pritarimo nesusilaukė ir hipotezė, jog lot. *cattus* ir kitų šios šaknies Europos kalbų katės pavadinimo šaltinis yra nubiečių *kadi*. Pastaroji hipotezė daugiausia grindžiama tuo, kad Egiptas buvo katės domestikacijos židinys, bet jai patvirtinti kol kas maža duomenų. Todėl daugelis tyrinėtojų, skeptiškai žiūrėdami į abi ką tik mūsų minėtas hipotezes, lot. *cattus* laiko neaiškios kilmės keliaujančiu žodžiu[6].

Nėra vieningos nuomonės, kokiu keliu šis katės pavadinimas pateko į slavų kalbas. Slavų *kotъ* šaltinio mėginta ieškoti bent keliose vietose. A. Stender-Petersenas[7] tokiu šaltiniu laikė got. **katts*, K. Knutsonas[8] – vok. žem. *katt*. M. Fasmeris sl. *kotъ* buvo mėginęs kildinti iš vid. gr. κάττα (vėliau pats šio aiškinimo atsisakė)[9]. Tačiau daugiausia šalininkų vis dėlto susilaukė hipotezė, kad sl. *kotъ* šaltinis yra lot. *cattus*[10]. Tokią hipotezę, tur būt, labiausiai remtų ir paties gyvulio istorija.

Slavų kalbose žodis *kotъ* iš pradžių, matyt, buvo vartojamas kaip rūšinis gyvulio pavadinimas, tiek patino, tiek patelės reikšme, ir tik paskui, jau pačiose slavų kalbose, atsirado nauji pavadinimo variantai pagal gyvulio lytį bei amžių. Įvairūs šio katės pavadinimo variantai slavų kalbose paplitę gana plačiai, plg. sen. rus. котъка, rus. кот, кошка, котёнок, ukr. кіт, кішка, baltr. кот, кошка, bulg. котка, котак, котарак, кот, коте, serb.-chorv. кот (tik XVI a. raštuose), ček. *kocka*, *kocour*, *kote*, *kot* (tarmėse), slovk. *kot* (tarmėse), *kocúr*, *koča*, *kočiatko*, lenk. *kot*, *kotka*, kaš. *koet*, *koetka*, luž. aukšt. *kóčka*, *kocor*, *kacor*, luž. žem. *kót*, *koca*, *kocka*, *kocor*[11]. Kaip matome, šis katės pavadinimas labiausiai paplitęs šiaurinėje slavų kalbų grupėje – serbų-chorvatų, slovėnų kalbose jis beveik nevartojamas (plg. serb.-chorv. *mȁčka*, *мачак*, slov. *mâčka*, *mačák*, *máček*). Tokiu būdu jis savotiškai apima šiaurės slavų ir, kaip matysime, baltų kalbų arealą.

Toks katės pavadinimas randamas trijose baltų kalbose, plg. liet. *katė̃*, lat. *kaķis*, pr. *catto*. Šio pavadinimo patekimas į baltų kalbas taip pat gana neaiškus. J. Endzelynas baltų kalbų katės pavadinimą buvo linkęs laikyti skoliniu iš vokiečių žemaičių arba slavų kalbų (...zunächst entweder aus mnd. *katte* oder aus slav. *kotъ*)[12]. R. Trautmanas ir slavų, ir baltų šio gyvulio vardą laikė bendru skoliniu[13].

[6] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 643–644; F. Sławski, Sł. et., II, p. 559; О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 96; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 228.

[7] A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde, Göteborg, 1927, p. 354–356.

[8] K. Knutsson, Die germanischen Lehnwörter im Slavischen von Typus buky, Lund, 1929, p. 63–64.

[9] M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 643.

[10] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 96; F. Sławski, Sł. et., II, p. 559; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 643.

[11] О. Н. Трубачев, Происхождение ..., p. 95; F. Sławski, Sł. et., II, p. 559; M. Vasmer, Et. Wb., I, p. 643.

[12] EM, II, p. 171.

[13] R. Trautmann, B-sl. Wb., p. 120.

Tur būt, nė vieno šių teiginių nei kategoriškai atmesti, nei patvirtinti negalima. Vis dėlto, atrodo, teisingiau būtų baltų ir slavų katės pavadinimo klausimą spręsti drauge, tik, žinoma, nereikėtų suprasti, kad tas pavadinimas bendras baltų-slavų epochos skolinys. Tokiam teiginiui prieštarautų chronologija, nes tiek į baltų, tiek į slavų kalbas šis žodis atėjo jau naminės katės reikšme, o ši sąvoka, kaip matėme, atsirado tik I-mojo tūkstantmečio viduryje. Dėl tos priežasties šis katės pavadinimas nelaikomas net bendraslavišku skoliniu. Reikėtų spėti, kad slavai ir baltai su juo susipažino maždaug I-mojo tūkstantmečio pabaigoje kur nors netoli šiaurinių slavų ir pietinių baltų ribos, ir iš čia tas pavadinimas keliavo į pietus ir šiaurę, pietuose nepasiekdamas pačių pietinių slavų kalbų, o šiaurėje į latvių kalbą patekdamas per kuršius.

Lietuvių kalboje aptinkama nemaža šio katės pavadinimo variantų, plg. *katė̃*, *katìs*, *kãtinas* „katės patinas“, *kãtas*, *katiniõkas*, *kačiùkas* „katės vaikas“, *kačiùkė*, *kačiūkštis*, *kačiùtė*, *kačiūtė*, *kačiutis*, *kačiõkas*, *kačiūtis*, *katėnas*, *katėlis*, *katýnas*, *katinùkas*, *katýtis*, *katùkas*, *katùitis*, *katūtis* (LKŽd., V, 32–3, 406, 407, 410, 411, 415). Lietuvių kalboje, kaip ir kai kuriose slavų kalbose, plg. rus. кошка, ukr. кішка ir kt., rūšiniam šio gyvulio pavadinimui buvo apibendrintas patelės pavadinimas.

Šios šaknies katės pavadinimas gana gausiai pasitaiko ir lietuvių hidronimijoje, plg. *Kãtupis*, *Kãtino upelis*, *Katinėlis* (ež.), *Katìnravis*, *Katìšius* (ež.)[14].

Gana daug šio katės vardo variantų vartojama ir latvių kalboje, plg. lat. *kaķis*, *kaķe*, *kaķenīce*, *kaķene* „das Weibchen der Katze“, *kaķiẽte*, *kaķine*, *kaķiene*, *katene*, *katana*, *katins* „ein Kater“, *katans*, *katęns*, *kaķẽns* „eine junge Katze, ein Kätzchen“, *kaķulẽns*, *kaķulītis*, *kaķẽlẽns*, *kaķenītis* (EM, II, 139–40, 171; EH, I, 576, 592).

J. Endzelynas aiškina, jog lat. *kaķis* su *ķ* vietoje laukiamo *t* atsirado iš kuršių kalbos, kur vardininko forma buvusi **katis*, o kilmininko jau *kaţa*, kuri latvių kalboje išvirto *kaķa*, o pagal šį ir kitus linksnius su *ķ* pastarasis priebalsis buvo apibendrintas visoje paradigmoje[15].

Įvairūs latviški katės pavadinimo variantai aptinkami ir latvių toponimijoje, plg. *Kaķupe*, *Kaķupīte*, *Kaķęnęzęrs*, *Kaķītes-strauts*, *Katẽni*, *Katiņkalns* ir kt.[16].

Lat. *kaķis*, t. y. vyriškoji pavadinimo forma, yra ir rūšinis gyvulio pavadinimas. Panašus procesas įvyko ir lenkų kalboje, kur rūšinio gyvulio pavadinimo funkcijas atlieka forma *kot*.

Prūsų kalbos paminkluose žodis *catto* užfiksuotas vieną kartą ir tai junginyje *Paustocatto* „laukinė katė“ (*Paustocatto Wildekatze*, Elbingo žodynėlio 665 žodis)[17], tačiau jo autentiškumas nekelia abejonių, nes katės pavadinimas labai dažnai pasitaiko ir prūsų toponimijoje, plg. *Kath*, *Katelauke* (< *Kath* + pr. *laucks* „laukas, dirva“), *Kathemedien* (< *Kath* + pr. *median* „miškas“), *Katpanye* (< *Kath* + pr. *pannean* „pelkė, raistas“), *Kattenplick*, *Cattiten*[18]. Net ir pr. *Paustocatto* gali būti vertinys

[14] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, p. 70–71.

[15] EM, II, p. 140.

[16] J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I, 2, p. 8–11, 58.

[17] R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, p. 91; Prūsų kalbos paminklai, p. 72.

[18] G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, p. 57–58, 233; J. Endzelīns, Senprūšu valoda, p. 190.

iš vok. *wilde Katze*, plg. pr. *pausto* „laukinis“: sen. sl. *pustъ*, plg. t. p. pr. *paustocaican* „laukinis arklys (wildes Pferd)“ (Elbingo žodynėlio 654 žodis).

Lietuvių ir latvių kalbose esti nemaža garsažodinės kilmės katės pavadinimų, vartojamų paprastai vaikų kalboje ar šiaip turinčių tam tikrą maloninį atspalvį.

Liet. *kãcas, kãcė, kãcius, kaciùkas, kãckis* (LKŽd., V, 29–30), plg. liet. *kàc* „interj. katę šaukiant“, *kacénti* „šaukti katę“.

Liet. *kicà, kìcaras, kìcė, kìcius, kickà, kìckis, kìckė, kìcùkas, kicùlis, kicùtė* (LKŽd., V, 740–1), plg. liet. *kìc* „interj. katę šaukiant“, *kicénti* „katę šaukti“.

Lat. *kicītis* „die Katze (in der Kindersprache)“ (EH, I, 607), plg. lat. *ķic, kic, kīc, ķič* „Interj., mit welcher Katzen, Schafe, Ziegen gescheucht werden“, *ķicinât* „eine Katze aus einem Raume verjagen“.

Reikia pastebėti, kad iš panašaus garsažodžio kilusių katės pavadinimų randame ir slavų kalbose, plg. rus. киска, luž. aukšt. *hica*, ček. *čiča, cicka*, slovk. *cica, cicka*. O. Trubačiovas[19], atrodo, labai pagrįstai daro prielaidą, kad tokie garsažodžiai gali būti senesni už patį katės pavadinimą (turima galvoje sl. *kotъ* ir kt.), nes jie plačiai vartojami daugelyje kalbų ne tik katės, bet ir kitų gyvulių šaukimui[20].

Latvių kalboje *kic, kac* tipo garsažodinės kilmės katės pavadinimai plačiau nepaplito, nes ten šie garsažodžiai neįgijo specifinės katės šaukimo reikšmės, kaip kad, pavyzdžiui, lietuvių kalboje.

Latvių kalboje katės šaukimui dažniausiai vartojami garsažodžiai: *iñc, iñci, miñc, miñci, piñc* ir kiti fonetiniai jų variantai[21]. Šalia šių garsažodžių latvių kalboje randame ir katės pavadinimus: *iñcis, ince* (EM, I, 707; EH, I, 430), *miñcis* (EM, II, 629), *piñcis, piñce* (EM, III, 218; EH, II, 234). Tam tikrais atvejais šie katės pavadinimai gali būti garsažodinės kilmės žodžiai, atsiradę iš ką tik mūsų minėtų garsažodžių *iñci, miñci, piñc*, tačiau čia jau vėlesnis procesas. Faktiškai garsažodžiai *iñci, miñci* kilo iš katės pavadinimų, kurių šaltinis savo ruožtu buvo vokiečių kalba. Lat. *iñcis, ince* kilo iš vok. *Hinz, Hinze* „Name des Katers in der Tierfabel“[22], o vok. *Hinz* yra maloninė asmenvardžio *Heinrich* forma, plg. *Fritz – Friedrich, Götz – Gottfried* ir kt.[23] Lat. *miñcis* atsirado iš vok. žem. *minze, mintse* „Katze“[24].

Lat. garsažodis *piñc* ir katės vardas *piñcis, piñce* galėjo atsirasti kaip rimažodis šalia lat. *iñci, miñci* ir iš jų kilusių katės vardų.

Veikiausiai garsažodinės kilmės yra ir kitas latvių kalboje labai plačiai vartojamas katės pavadinimas – *runčis, runčiņš, runčelis, runčuks, runčukēns, rùnceņs, rùncins, rùnciene, ruņka, ruņķis, rũķis* (EM, III, 561, 570; EH, II, 384, 385). Šį katės pavadinimą reikėtų, tur būt, sieti su veiksmažodžiu *rûkt* „brausen, sausen, brüllen, tosen, kolern, brummen, knurren“, plg. *lācis, lauva, vilks, cūka, dundurs, rubenis, kaķis rūc* (EM, III, 569; EH, II, 388), plg. t. p. liet. *rūkti* „brüllen“, rus. рыкать, sen. isl. *rymja* „brüllen, brummen“ ir kt.[25]

---

[19] О. Н. Трубачев, Происхождение..., p. 99.

[20] О. Н. Трубачев, ten pat; F. Kluge, Et. Wb., p. 371.

[21] K. Draviņš, V. Rūķe, Interjektionen und Onomatopöie in der Mundart von Stenden, Lund, 1962, p. 58.

[22] J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, p. 41.

[23] F. Kluge, Et. Wb., p. 309.

[24] J. Sehwers, ten pat, p. 80; EH, I, p. 815.

[25] EM, III, p. 561; J. Pokorny, Et. Wb., p. 867–868.

Iš latvių kalbos pastarasis katės pavadinimas pateko ir į kai kurias palatvio lietuvių tarmes, plg. *ruñcis* „katinas“ (Papilė, Viekšniai, Kairiai).

Lietuvių ir latvių kalbose pasitaiko vienas kitas ir kitokios kilmės, dažniausiai siaurai tevartojamas, turintis tam tikrą reikšminį atspalvį katės pavadinimas:

Liet. *čiurùkas* „katinas (mįslėje)“ (LKŽd., II, 122), plg. liet. *čiuř* „įvairiomis reikšmėmis vartojamas garsažodis“, *čiuriùkas* „žąsiukas“, *čiurà* „kalė“, *čiurinėti* „krutėti, vaikštinėti“, *čiurà* „kas šlapinasi lovoje“.

Liet. *knerpė* „katė (folkloro žodis)“ (LKŽd., VI, 219), plg. liet. *kneřpti*, *kniřpti*.

Liet. *kniaukà* „katė (mįslėje)“ (LKŽd., VI, 224), plg. liet. *kniaũkti*.

Liet. *ráinis*, *-ė*, *raĩnis*, *-ė* „katinas“, plg. liet. *ráinas*, *raĩnas*.

Lat. *svìpuris* „eine grosse, graue, schwarzgesteifte Katze“ (EM, III, 1163), plg. lat. *svìpurains* „rūtains“, *svìpęlêta pele* „eine braune Feldmaus mit einem schwarzen Streifen über dem Rücken“.

Lat. *tìsele* „eine weibliche Katze“, *tīsītis* (EM, IV, 204), neaiškios kilmės žodis, gal reikėtų sieti su garsažodžiu *tisu* „Interj. beim Necken gebraucht“ (EM, IV, 198).

Baigiant katės pavadinimo apžvalgą, reikėtų dar atkreipti dėmesį, jog lietuvių kalboje išlaikytas senas laukinės katės pavadinimas *vilpišỹs*. Aptinkamas šis žodis Rytų Prūsijos lietuvių kalbos žodynuose, plg.:

wilde Katze,Wilpißys, ßio, m. Medinnė Kattė (Ph. Ruhig, Lex., II, 402).

Wilpißys, ßio, m. eine wilde Katze (Chr. G. Mielcke,Wb., I, 330).

wilde Katze,Wilpißys, io, m. Medinnė Kattė (Chr. G. Mielcke,Wb., II, 541).

Iš šių šaltinių toks laukinės katės pavadinimas pateko ir į kitus Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje išleistus žodynus bei įvairius raštus.

Taigi pirmasis šio žodžio šaltinis yra P. Ruigio žodynas. G. H. F. Neselmanas savo žodyne pažymi, kad toks žodis apie Ragainę nėra žinomas. Negirdėjęs tokio žodžio ir F. Kuršaitis. Bet dėl jo autentiškumo negali kilti abejonių, kadangi jis pasitaiko lietuvių toponimijoje bei antroponimijoje. Tiek F. Kuršaitis, tiek ir G. H. F. Neselmanas nurodo vietovardį *Vilpišiaĩ* (...Wilpischen ist der Name eines Dorfes im Kirchspiel Gerwischkehmen in einer ehemals waldigen Gegend bei Gumbinnen... G. H. F. Nesselmann, Wb., 80). Toks vietovardis randamas ir netoli Taujėnų *(Vilpìšiai)*, o Molėtų rajone aptinkamas kaimo vardas *Vilpiškiai*. Žinomos pavardės *Vilpišauskas*, *Vilpiševskis*, *Wilpiszy* (sulenkinta forma).

Liet. *vilpišỹs* yra senas indoeuropietiškas žodis. Kitos baltų, o taip pat slavų kalbos jo nepažįsta. Jis yra liet. *lãpė*, lot. *volpēs* ir kt. ide. **u̯lp*, **lup-* šaknies žodžių, reiškiančių įvairius plėšriuosius žvėris (lapę, šakalą, vilką), giminaitis. Liet. *vilpišỹs* savo reikšme artimiausias vid. pers. *gurpak* „naminė katė“, pers. *gurba*, kur iran. **u̯rpa* atitinka ide. *u̯lpos*[26].

Iš slavų kalbų laukinės katės pavadinimą išlaikė sen. slavų ir lenkų kalbos, plg. sen. sl. *stьblь*, *stьplь*, sen. lenk. *zdeb*, *step*, lenk. *żbik*, *źbik*. Šio žodžio etimologija gana neaiški. Vieni tyrinėtojai (G. Ilinskis, A. Briukneris) jį sieja su liet. *stiprùs*, kiti (O. Trubačiovas) su rus. стебель, liet. *stíebas*, tokiu būdu pirminė sl. **stьbjь* reikšmė būtų „stipri katė“ arba „gyvenanti nendrėse“, pastarąją etimologiją remtų vienas dabartinės rusų kalbos laukinės katės pavadinimų камышовый кот[27].

[26] J. Pokorny, Et. Wb., p. 1179; E. Fraenkel, Et. Wb., p. 340, 1254.

[27] О. Н. Трубачев, Происхождение.., p. 92–94; A. Brückner, Sł. et., p. 649–650.

Taigi, kaip matome, baltų ir daugelyje slavų kalbų vartojamas bendras katės pavadinimas, veikiausiai tuo pačiu metu paskolintas iš vieno to paties šaltinio. Baltų ir slavų kalbose esama nemaža siauriau vartojamų vėlesnės kilmės, dažniausiai garsažodinių pavadinimų. Be to, lietuvių kalboje ir slavų kalbose vartotas skirtingos kilmės laukinės katės pavadinimas.

BENDROSIOS IŠVADOS

Peržvelgę baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimus, galime padaryti kai kurias bendresnio pobūdžio išvadas.

Baltų kalbos palyginti labai gerai išlaikė senuosius ide. naminių gyvulių pavadinimus (liet. *šuõ*, lat. *suns*, pr. *sunis*; liet. *avìs*, *ãvinas*, lat. *avs*, *auns*, pr. *awins*; liet. *ėras*, *jėras*, *vėras*, lat. *jęrs*, pr. *eristian*; liet. *ožỹs*, *ožkà*, lat. *âzis*, pr. *wosee*, *wosux*; lat. *gùovs*; liet. *veršis*, lat. *vęrsis*, pr. *werstian*; liet. *pėkus*, pr. vnsk. gal. *pecku*; liet. *ašvà*, *ešva*, *ašvienis*, pr. *aswinan* „kumelės pienas"; lat. *sivęns*, *suvęns*, pr. *swintian*; liet. *paršas*, pr. *parstian* ir kt.).

Iš baltų kalbų vienos kurios nors dėl šios srities leksikos archaiškumo išskirti negalima. Pavyzdžiui, latviai neišlaikė senojo ide. arklio pavadinimo (ide. **ek̑u̯o-s*), tuo tarpu lietuvių kalboje išnyko senasis ide. galvijo pavadinimas (ide. **gu̯ou*), kuris išliko latvių kalboje, lietuvių kalboje nesama senojo ide. kiaulės pavadinimo (ide. **sūs*/**su̯ų*) pėdsakų, kuris gerai išlaikytas latvių kalboje, tačiau latvių kalboje slavizmas *kaza* išstūmė senąjį ide. ožkos pavadinimą, kuris išlikęs lietuvių ir prūsų kalbose (liet. *ožkà*, pr. *wosee*) ir t. t.

Šios leksikos tarpe savotiškai išsiskiria latviškasis galvijo pavadinimas *luõps*, kuris tikslų atitikmenį turi tik albanų kalboje – alb. *lopë*.

Palyginus baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimus su kitų ide. kalbų šakų tų gyvulių pavadinimais, aiškiai matyti, kad daugiausia bendrumų esama su slavų kalbomis (liet. *kárvė*, pr. *curwis* „jautis": rus. корова, lenk. *krowa* ir kt., liet. *tẽlias*, *teliùkas*, lat. *teļš*, *tęļęns*: lenk. *cielę*, rus. теленок ir kt., lat. *vepris* (liet. *Vẽpriai*, *Vepriškiai*, *Veprìnis*): rus. вепрь, lenk. *wieprz* ir kt.). Iš baltų kalbų kurios nors vienos šios srities senosios leksikos artimumu atitinkamai slavų kalbų leksikai išskirti negalima.

Visose baltų kalbose randame gana daug slaviškų naminių gyvulių pavadinimų, dažniausiai tai naujesnių laikų skoliniai. Skolintinės šios srities leksikos tarpe pačią didžiausią grupę ir sudaro slavizmai. Dalis slavizmų pateko į visas tris baltų kalbas, kiti būdingi dviem (dažniausiai lietuvių ir latvių) ar vienai kuriai kalbai (liet. *kùrtas*, lat. *kuŕts*, pr. *curtis*; liet. *kuilỹs*, lat. *kuĩlis*, pr. *cuylis* (dėl pastarųjų žodžių slaviškumo galima abejoti); liet. *telyčià*, lat. *telīca*; liet. *barõnas*, lat. *baraniņa*; liet. *drigañtas*, lat. *drigants*; liet. *rumókas*, lat. *rumāks*; liet. *sãbalas* „toks šuns vardas", lat. *sabulis*; lat. *kaza*, pr. *slidenikis*, pr. *wuysis*, liet. *goñčas*, liet. *škapà*, liet. *bulãnas*, liet. *kabõnas*, liet. *kniùras* ir kt.). Skolinimosi šaltiniai paprastai yra kaimyninės baltarusių, rusų, lenkų kalbos. Į latvių kalbą kai kurie slavizmai galėjo patekti ir iš lietuvių kalbos. Prūsų kalbos slavizmai dažniausiai yra lenkiškos kilmės.

Baltiškos šios srities leksikos į slavų kalbas pateko labai mažai (lenk. *parsiuk*, baltr. парсюк, rus. паршук).

Galima išskirti ir bendrabaltišką naminių gyvulių pavadinimų sluoksnį (liet. *žìrgas*, lat. *zìrgs*, pr. *sirgis*; liet. *eržilas*, lat. *èrzelis*; liet. *kumelỹs*, *kumẽlė*, lat. *kumeļš*).

Esama nemaža pavadinimų, kartais ir labai senos kilmės, būdingų tik vienai kuriai baltų kalbai (liet. *kalẽ* (: liet. *kalývas*, *kalýbas*), liet. *kéltava*, *kéltuva* (: liet. *kélti*), liet. *galvìjas* (: liet. *galvà*), liet. *arklỹs* (: liet. *árti*), liet. *šérnas* (: liet. *šeryš*), liet. *vilpišỹs* (: liet. *lãpė*), liet. *jáutis* (: liet. *jùngas*, vandenvardis *Jautin* rodytų, jog tokį pavadinimą galėjo turėti ir prūsų kalba), liet. *meĩtėlis* (: liet. *mìsti*, plg. t. p. pr. *nomaytis*), liet. *penìmis* (: liet. *penėti*), liet. *kiaũlė*, pr. *skewre*, lat. *baruôksnis* (: lat. *baruot*), pr. *klente*, *clynth*, pr. *camstian* ir kt.).

Tam tikros įtakos šios srities baltų kalbų leksikai turėjo vokiečių kalba, kiek ryškesnė toji įtaka jaučiama latvių kalboje (liet. *bùlius*, lat. *buĩlis*; lat. *buks*, lat. *krąkis*, *kraĝis*, lat. *miñcis*, *iñcis*, lat. *pakans*, liet. *ciẽkė*, *čẽkė* ir kt.). Per latvių kalbą vienas kitas šios rūšies germanizmas pateko ir į lietuvių kalbą.

Latvių kalboje randame ir vieną kitą siaurai vartojamą suomių-ugrų kilmės žodį (lat. *cone*, *soñnis*, lat. *mustika*, lat. *punika*, lat. *seķis* ir kt.). Tuo tarpu baltų kalbų įtaka šios srities Pabaltijo suomių kalboms yra gana didelė (suom. *oinas*, est. *oinas*; suom. *vuohi*, est. *voho*; suom. *härkä*, est. *härg*; suom. *jäärä*, est. *jäär* ir kt.).

Daugelio siauriau vartojamų (dažniausiai naujesnės kilmės) baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimų bei vardų tarpe galima išskirti keletą semantinių grupių.

Labai gausi yra garsažodinės kilmės grupė (liet. *ciùcė*, *čiùčė*, *burìute*, *burýtė*, *bàsis*, *baziùkas*, *kùcė*, *kuriùtė*, *cibė*, *cibùtė*, *ýgagas*, *kùzė*, *kùžius*, *čiugà*, *čiūkà*, *čiúotė*, *jùkšė*, *kriukà*, *kuciùtė*, *kũkas*, *kukùtis*, *kãcas*, *kìcaras*, *kicà*; lat. *kuča*, *kucẽns*, *birīte*, *biritiņa*, *bice*, *buce*, *bẽja*, *mẽja*, *mũja*, *nũža*, *tpruciņa*, *cigiņš*, *čiga*, *tprūta*, *košiņš*, *kuziņa*, *kuža*, *kviñka*, *kveksis*, *rekšis*, *rukšis*, *kicītis* ir kt.). Dažniausiai tai vaikų kalbos ar šiaip maloninį atspalvį turintieji žodžiai.

Taip pat didelę grupę sudaro gyvulių vardai, kilę iš atitinkamų spalvų pavadinimų; dalis šių spalvų ir vartojamos tik kalbant apie gyvulius (liet. *baĩnė*, *dũmė*, *dvỹlė*, *kéršė*, *laũkė*, *pálšė*, *pelẽkė*, *šėmóji*, *žalóji*, *bẽris*, *brìšis*, *paĩvis*, *sařtis*, *šiřmis*, *šiřvis*, *šỹvis*; lat. *brũnaļa*, *dûkala*, *dũmaļa*, *làuce*, *meĩle*, *pàlse*, *sârtala*, *siřmala*, *bẽris*, *dãrcis*, *dũkanis*, *làucis*, *sarkanis*, *siřmis* ir kt.).

Latvių kalbai labai būdingi karvių vardai, kilę iš jų gimimo dienos ar apskritai laiko pavadinimo (lat. *cętala* : *cęturdìena*, *dienaļa* : *dìena*, *laũnadzīte* : *laũnags*, *pirmaļa* : *pirmdìena*, *piektaļa* : *pìektdiena*, *rîtala* : *rîts*, *sęstala* : *sestdìena*, *svętala* : *svètdìena*, *trešala* : *trešdìena*, *uotraļa* : *ùotrdiena*, *vakare* : *vakars* ir kt.). Tokio tipo karvių vardų pasitaiko ir slavų kalbose.

Lietuvių kalboje karvės gana dažnai pavadinamos augalų, paukščių ir kt. vardais.

Baltų kalbose esama nepaprastai daug prasto arklio pavadinimų.

Kai kurie baltų kalbų naminių gyvulių vardai yra labai siaurai vartojami, kartais būdingi tik atskirai šeimai. Didelė dalis tokių vardų, aišku, į šį darbą ir nepateko.

НАЗВАНИЯ ДОМАШНИХ ЖИВОТНЫХ В БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

(их происхождение и отношение к соответствующим названиям в славянских языках)

А. САБАЛЯУСКАС

Резюме

В работе рассматриваются названия собаки, овцы, козы, крупного рогатого скота, лошади, свиньи и кошки.

После разбора названий отдельных животных делаются соответствующие выводы более общего характера.

В балтийских языках древние индоевропейские названия домашних животных сохранились сравнительно хорошо (лит. *šuõ* ,,собака", латышск. *suns*, др.-прусск. *sunis*; лит. *avis* ,,овца", латышск. *avs*, лит. *ãvinas* ,,баран", латышск. *auns*, др.-прусск. *awins*; лит. *ėras* ,,ягнёнок", *jėras*, *vėras*, латышск. *jęrs*, др.-прусск. *eristian*; лит. *ožỹs* ,,козёл", латышск. *âzis*, др.-прусск. *wosux*, лит. *ožkà* ,,коза", др.-прусск. *wosee*; латышск. *gùovs* ,,корова"; лит. *veršis* ,,телёнок", др.-прусск. *werstian*, латышск. *vęrsis* ,,вол, бык"; лит. *pėkus* ,,скотина, овца", др.-прусск. *pecku* ,,скотина"; лит. *ašvà* ,,кобыла", *ešva*, *ašvienis* ,,рабочая лошадь", др.-прусск. *aswinan* ,,кобылье молоко"; латышск. *sivęns* ,,свинья", *suvęns*, др.-прусск. *swintian*; лит. *paršas* ,,поросёнок", др.-прусск. *parstian* и др.).

Архаическая лексика этого рода во всех балтийских языках сохранена примерно в одинаковой степени. Например, в латышском языке не сохранено древнее индоевропейское название лошади (и.-е. **ek̑u̯o-s*), а в литовском языке исчезло древнее название крупного рогатого скота (и.-е. **gu̯ou*), которое сохранено в латышском языке, в литовском языке отсутствует древнее название свиньи (и.-е. **sūs*/**su̯ų*), которое хорошо сохранено в латышском языке, но в латышском языке славянизм *kaza* (ср. русск. *коза*) вытеснил древнее название козы (лит. *ožkà*) и т. д.

В лексике этого рода своеобразно выделяется латышское название крупного рогатого скота *luõps*, имеющее точное соответствие только в албанском языке — *lopë* ,,корова".

Сопоставление балтийских названий домашних животных с соответствующими названиями других индоевропейских языков, ясно позволяет выявить тот факт, что балтийские названия чаще всего совпадают с славянскими (лит. *karvė* ,,корова", др.-прусск. *curwis* ,,вол": русск. *корова*, польск. *krowa* и др.; лит. *tėlias* ,,телёнок", *teliùkas*, латышск. *teļš*, *tęlęns* : польск. *cielę*, русск. *телёнок* и др.; латышск. *vepris* ,,боров" (лит. *Vėpriai*, *Vepriškiai*, *Veprìnis*): русск. *вепрь*, польск. *wieprz* и др.). По степени близости данной лексики к славянской лексике нельзя выделить отдельно ни одного языка из всей ветви балтийских языков.

Во всех балтийских языках находим довольно много названий домашних животных славянского происхождения. Среди иноязычных заимствований лексики этого рода славянизмы составляют самую большую группу. Часть из них обнаруживается во всех трёх балтийских языках, другие характерны для двух (чаще всего для литовского и латышского) или для одного отдельного языка (лит. *kùrtas* ,,борзая (собака)", латышск. *kuŗts*, др.-прусск. *curtis*; лит. *kuilỹs* ,,хряк", латышск. *kuĩlis*, др.-прусск. *cuylis* (славянское происхождение этих слов довольно сомнительно); лит. *telyčià* ,,тёлка", латышск. *telīca*; лит. *barõnas* ,,баран", латышск. *baraniņa* ,,овечка"; лит. *drigañtas* ,,жеребец", латышск, *drigants*; лит. *rumókas* ,,пристяжная лошадь", латышск. *rumāks* ,,жеребец"; лит. *sãbalas* ,,имя собаки", латышск. *sabulis*; латышск. *kaza* ,,коза"; др.-прусск. *slidenikis* ,,Leithund", др.-прусск. *wuysis* ,,Wachthund"; лит. *goñčas* ,,гончая", лит. *škapà* ,,кляча", лит. *bulãnas* ,,буланая лошадь", лит. *kabõnas* ,,боров", лит. *kniùras* и др.). Источником заимствования обычно является соседние языки — белорусский, русский и польский. В латышский язык некоторые славянизмы могли проникнуть [и при посредничестве литовского языка. Славянизмы древнепрусского языка главным образом польского происхождения.

В славянских языках названий балтийского происхождения находим очень мало (польск. *parsiuk*, белорусск. парсюк, русск. паршук).

Следует выделить также и общебалтийский слой этой лексики (лит. *žirgas* ,,конь", латышск. *zir̃gs* ,,лошадь", др.-прусск. *sirgis* ,,жеребец"; лит. *eř̃žilas* ,,жеребец", латышск. *ẽr̃zelis*; лит. *kumelỹs* ,,жеребец, жеребёнок", латышск. *kumeļš*, лит. *kumẽlė* ,,кобыла").

Встречаются довольно много названий (часто даже очень древнего происхождения), которые характерны только для одного отдельного балтийского языка (лит. *kalẽ* ,,сука" (: лит. *kalývas* ,,белый—имеется в виду шея собаки", *kalýbas*), лит. *kéltava* ,,скотина, крупный рогатый скот", *kéltuva* (: лит. *kélti* ,,поднимать"), лит. *galvìjas* ,,скотина" (:лит. *galvà* ,,голова"), лит. *arklỹs* ,,лошадь" (: лит. *árti* ,,пахать"), лит. *šérnas* ,,дикий кабан" (: лит. *šerỹs* ,,щетина"), лит. *vilpišỹs* ,,дикая кошка" (: лит. *lãpė* ,,лиса"), лит. *jáutis* ,,вол" (: лит. *jùngas* ,,иго"; гидроним *Jautin* дает возможность предполагать, что такое название вола существовало и в древнепрусском языке), лит. *meĩtėlis* ,,боров" (: лит. *mìsti* ,,кормиться", ср. также др.-прусск. *nomaytis* ,,боров"), лит. *penìmis* ,,откормок" (: лит. *penėti* ,,кормить"), лит. *kiaũlė* ,,свинья", др.-прусск. *skewre*, латышск. *baruõksnis* ,,откормок" (:латышск. *baruot* ,,кормить"), др.-прусск. *klenté* ,,корова", *clynth*, др.-прусск. *camstian* ,,овца" и др.

В развитии животноводческой лексики балтийских языков определенную роль сыграл также и немецкий язык. Более значительное влияние немецкого языка ощущается в латышском языке (лит. *bùlius* ,,племенной бык", латышск. *bu͡llis*; латышск. *buks* ,,козёл; самец"; латышск. *kraģis* ,,кляча", *kraķis*, латышск *miñcis* ,,кошка", *iñcis*, латышск. *pakans* ,,имя собаки", лит. *ciẽkė* ,,имя коровы", *čẽkė* и др.). При посредничестве латышского языка отдельные германизмы проникли в литовский язык.

В латышском языке находим также отдельные названия прибалтийско-финского происхождения (латышск. *cone* ,,баран", *soñnis*, латышск. *mustika* ,,чёрная корова", латышск. *punika* ,,бурая корова", латышск. *seķis* ,,рябая лошадь" и др.). Значительно сильнее чувствуется влияние балтийской лексики на лексику прибалтийско-финских языков (фин. *oinas* ,,кладеный баран", эст. *oinas*; фин. *vuohi* ,,козёл; коза", эст. *voho*; фин. *härkä* ,,вол, бык", эст. *härg*; фин. *jäärä* ,,баран", эст. *jäär* и др.).

Более узко употребляемые (чаще всего недавнего происхождения) названия и имена домашних животных можно распределить по семантическим группам.

Очень многочисленную группу составляют названия звукоподражательного происхождения (лит. *ciùcė* ,,собака", *čiùčė*, лит. *buriùtė* ,,овца", *burýtė*, *kuriùtė*, *kùcė*, лит. *bàsis* ,,ягнёнок", *baziùkas*, лит. *cìbė* ,,коза", *cibùtė*, лит. *ýgagas*, ,,конь", *kùzė*, *kùžius*, лит. *čiugà* ,,свинья", *čiũkà*, *čiúotė*, *jùkšė*, *kriukà*, *kuciùtė*, *kũkas*, *kukùtis*, лит. *kãcas* ,,кошка", *kìcaras*, *kicà*; латышск. *kuča* ,,собака", *kucẽns*, латышск. *birīte* ,,овца", *biritiņa*, *bice*, *buce*, *bẽja*, *mẽja*, латышск. *mũja* ,,корова", *nũža*, *tpruciņa*, латышск. *cigiņš* ,,жеребёнок", *čiga*, *tprũta* ,,конь", *košiņš*, *kuziņa*, *kuža*, *kviņka* ,,свинья", *kveksis*, *rekšis*, латышск. *kicītis* ,,кошка" и др.). Главным образом это детские или ласкательные слова.

Большую группу составляют также имена животных, происходящие от названия соответствующего цвета. Часть данных названий цветов и употребляется только для обозначения масти животного (лит. *ba͡lnė* ,,корова с белой спиной", *dũmė* ,,корова дымового цвета", *dvỹlė* ,,бурая корова", *kéršė* ,,рябая корова", *laũkė* ,,корова с белой лысиной на лбу", *pálšė* ,,светло-серая корова", *pelẽkė* ,,мышастая корова", *šėmóji* ,,пепельная корова", *žalóji* ,,бурая корова", лит. *bẽris* ,,гнедко", *brišis* ,,светло-жёлтая, красноватая лошадь", *pa͡lvis* ,,светло-жёлтая лошадь", *sar̃tis* ,,саврасая лошадь", *šir̃mis* ,,сивка", *šir̃vis*, *šỹvis* ,,ствело-серая лошадь"; латышск. *brũnaļa* ,,буренка", *dũkala* ,,бурая корова", *dũmaļa* ,,тёмно-бурая корова", *làuce* ,,корова с белой лысиной на лбу", *me͡lle* ,,чёрная корова", *pàlse* ,,светло-серая корова", *sârtala* ,,тёмно-бурая корова", *sir̃mala* ,,сивая корова", латышск. *bẽris* ,,гнедко", *dā̃rcis* ,,пегая лошадь", *dũkanis* ,,бурая лошадь", *làucis* ,,лошадь с белой лысиной на лбу", *sarkanis* ,,светло-бурая лошадь", *sir̃mis* ,,сивая лошадь" и др.).

Для латышского языка очень характерны имена коров, происходящие от названия дня или вообще времени рождения животного (латышск. *cẹtala* : *cẹtur̃dìena* ,,четверг", *dienaļa* : *dìena* ,,день", *laũnadzīte* : *laũnags* ,,полдник", *pirmaļa* : *pirmdìena* ,,понедельник", *piektaļa* : *pìektdiena* ,,пятница", *rītala* : *rīts* ,,утро", *sẹstala* : *sestdìena* ,,суббота", *svẽtala* : *svètdiena* ,,воскресенье", *trešala* : *trešdìena* ,,середа", *uotraļa* : *ùotrdiena* ,,вторник", *vakare* : *vakars* ,,вечер" и др.).

В литовском языке коровы часто получают имена, происходящие от названий растений, птиц и т.п.

В балтийских языках обнаруживается очень много названий клячи.

Некоторые имена домашних животных употребляются в очень узкой среде и иногда характерны только для отдельной семьи. Большая часть таких имён, разумеется, в данную работу не попало.